

VAASAN YLIOPISTO
JOHTAMISEN YKSIKKÖ

Joonas Widlund

SANANVAPAUS VASTAAN VIHAPUHE

Vihapuheen haasteet modernille sananvapaudelle

Julkisoikeuden
pro gradu -tutkielma

VAASA 2018

SISÄLLYSLUETTELO

	sivu
LYHENTEET	3
TIIVISTELMÄ:	5
1. JOHDANTO	7
1.1. Metodit ja rajaus	12
1.2. Oikeudenala ja kysymyksenasettelu	13
2. SANANVAPAUS: AATE JA PERUSOIKEUS	16
2.1. Poliittiset perusoikeudet	22
2.2. Sananvapaus	26
2.2.1. Sananvapausajattelun taustat	27
2.2.2. Sananvapauden kehitys Suomessa	29
2.2.3. Sananvapauden oikeutusperusteet	31
2.2.4. Sananvapauden ydinalueen oppi ja sisältöneutraalisuus	46
2.2.5. Sananvapaus perusoikeusteorioiden avulla	48
2.2.6. Sensuuri	50
2.2.7. Sananvapauden lähiperusoikeudet	52
2.2.8. Sananvapauden subjektit	54
2.2.9. Sananvapauden keskeiset käsitteet	56
2.3. Sananvapauden moderni sääntely	59
2.3.1. Sananvapauden sääntelyperusteet	60
2.3.2. Kansallinen sääntely Suomessa	63
2.3.3. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset	66
2.3.4. Euroopan unionin oikeus	68
3. VIHAPUHE	70
3.1. Vihapuhe ja sen yleiset piirteet	71
3.1.1. Vihapuheen ilmeneminen	74
3.2. Vihapuheen tarkoitus	80
3.3. Valemedia ja propaganda	82

3.4. Sananvapauden rajoittaminen	85
4. VIHAPUHEEN KRIMINALISOINTI JA ILMAISURIKOKSET	99
4.1. Kunnianloukkaus ja laitton uhkaus	100
4.2. Kiihottaminen kansanryhmää vastaan	102
4.3. Rasistinen motiivi	105
4.4. Yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen	106
4.5. Rikoslain 17 luvun ilmaisurikokset	107
4.6. Ilmaisurikosten rangaistusasteikko	108
5. JOHTOPÄÄTÖKSET	110
LÄHDELUETTELO	121

LYHENTEET

EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EU	Euroopan unioni
EuVL	Euroopan unionin virallinen lehti
HE	Hallituksen esitys eduskunnalle
JSN	Julkisen sanan neuvosto
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KKO	Korkein oikeus
PeL	Suomen perustuslaki 11.6.1999/731
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö

VAASAN YLIOPISTO**Filosofinen tiedekunta****Tekijä:**

Joonas Widlund

Pro gradu -tutkielma:

Sananvapaus vastaan vihapuhe: Vihapuheen haasteet modernille sananvapaudelle

Tutkinto:

Hallintotieteiden maisteri

Oppiaine:

Julkisoikeus

Työn ohjaaja:

Niina Mäntylä

Valmistumisvuosi:

2018

Sivumäärä: 133

TIIVISTELMÄ:

Sananvapaus on perinteinen perusoikeussäännös ja yksi vapaan demokratian keskeisimmistä periaatteista. Sähköisen viestinnän kentän muutokset ja yhteiskunnallisen ilmapiirin muutokset ovat kuitenkin edesauttaneet vihapuheen ja valemedian kaltaisten haitallisen ilmaisun ilmiöiden kasvua. Tutkielman tarkoituksena on tutkia sananvapautta aatteena ja oikeudellisesti säänneltynä oikeutena ja selvittää, kykeneekö sananvapaus nykyisellään vastaamaan vihapuheen haasteeseen.

Tutkielma rakentuu oikeudellisen aineiston ja analyysin varaan, mutta koska sekä sananvapaus että vihapuhe koskettavat myös muita tieteenaloja, olen käyttänyt myös oman harkintani mukaan vähemmän oikeudellista aineistoa sekä käsitteiden selvittämisessä että löydöksen argumentoinnissa. Tutkimusongelma on tiivistettävästi seuraavasti: onko vihapuheen haaste sananvapaudelle todellinen ja mikäli näin on, kuinka sananvapausaate kestää kyseisen haasteen ja onko sananvapauden sääntelylle kehitystarvetta? Tätä ongelmaa olen selvittänyt pääasiassa oikeusdogmatiikan, eli lainopin analysoinnin ja systematisoinnin avulla. Lisäksi tutkielmassa esiintyy oikeushistoriallisia sivujuonteita. Tutkimusongelma huomioiden johtopäätöksissä on löydettävissä myös oikeuspoliittisia kannanottoja.

Tutkielman löydökset tukevat käsitystä siitä, että vihapuheen uhka modernille sananvapaudelle on todellinen, näennäisesti pakottaen lainsäätäjät valitsemaan joko vaikeasti määriteltävän sananvapauden rajoittamisen tai sananvapausabsolutismin, joka sallii kaikenlaisen, myös yhteiskunnallisesti haitallisen ja muiden yksityishenkilöiden perusoikeuksia loukkaavan, ilmaisun. Tutkielman sisältö kuitenkin esittelee myös muunlaisia vaihtoehtoja, jotka useimmiten sijoittuvat näiden kahden ääripään välille. Tutkielmassa syvenytään sananvapauden aatteelliseen sisältöön, jonka avulla sananvapauden sääntelyä on helpompi systematisoida ja sananvapauden suhde vihapuheen kaltaisiin ilmiöihin muuttuu yksinkertaisemmin sisäistettävämmäksi. Rungas oikeuskäytännön, varsinkin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen, esittely tarjoaa käytännönläheistä näkökulmaa teorian tueksi.

AVAINSANAT: sananvapaus, perusoikeudet, vihapuhe

1. JOHDANTO

Sananvapaus on käsitteenä laajalti käytetty, mutta sen todellinen merkitys tuntuu välillä hukkuvan sen arkikäytössä. Sananvapaus on käsite, joka sisältää sekä sananvapausaatteen että sen puhtaasti oikeudellisen olemuksen säänneltynä perusoikeutena. Sananvapaus lasjetaan yhdeksi länsimaisen demokratian kulmakivistä ja sen asema perusoikeutena on Suomessa lujasti turvattu; sananvapauden asemaa suojaavat sääntely kansallisessa perustuslaissa, ylikansallinen sääntely sekä Suomea sitovat kansainväliset sopimukset¹. Mihin sananvapauden asema näin merkittäväksi koettuna oikeutena perustuu? Sen suuri merkitys perustuu ilmaisun- ja mielipiteenvapauden keskeiseen rooliin demokraattisen oikeusvaltion toiminnassa, mihin kuuluu myös sen tehtävä julkisen vallan väärinkäytön ehkäisyssä. Poliittiset perusoikeudet, kuten sananvapaus, tai sitä joissain yhteyksissä paremmin kuvaava laajempi käsite ilmaisunvapaus, ja kokoontumisvapaus turvaavat kansanvaltaisen järjestelmän toiminnan luotettavuuden mahdollistamalla kansalaisten vapaan ilmaisun ja avoimen osallistumisen poliittiseen toimintaan. Mahdollisuus osallistua poliittiseen keskusteluun on oman näkemykseni mukaan korostetun tärkeää edustuksellisessa demokratiassa, joka ilman vapaata kansalaiskeskustelua saattaisi helposti ajautua näennäiseksi demokratiaksi. Sananvapauden tehtävänä on turvata kansalaisille oikeus arvostella valtaapitäviä ja viranomaisia ilman pelkoa oikeudellisista seuraamuksista tai väkivallan uhasta. Samalla sananvapaus myös varmistaa vapaan lehdistön riippumattomuuden. Vapaan lehdistön tehtävänä taas on informoida kansalaisia heitä edustavien poliitikojen sekä valtiolle työskentelevien virkamiehien toimista ja motiiveista, mikä mahdollistaa informoidun kansalaiskeskustelun ja äänestyspäätökset. On sanomattakin selvää, että edellä mainitut yhteiskunnalliset elementit ovat keskeisessä roolissa demokratian ja oikeusvaltioperiaatteen ylläpitämisessä. Tätä väitettä tukee Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen toteama ”freedom of political debate is at the very core of the concept of a democratic society”².

Politiikka on yhteiskunnallisista asioista päättämistä ja demokratiassa kansalaiset ovat tämän prosessin keskiössä. Samanlaista näkemystä kuvastaa nykyisen Suomen perustuslain

¹ Husa & Pohjolainen 2009: 158

² Manninen 2011: 461

sananvapaussäännöstä koskeva hallituksen esitys, jossa todetaan, että sananvapaus ja julkisuusperiaate ovat ensisijaisesti tarkoitettu turvaamaan kansalaisten oikeuksia suojaamalla heidän oikeutensa arvostella julkisen vallan edustajia³. Voi siis todeta, että toimiva sananvapaus on merkki terveestä oikeusvaltiosta.

Kaikki edellä kuvattu antaa kuvan sananvapaudesta yksinomaan poliittisena oikeutena. Tämä ei kuitenkaan ole koko kuva sananvapaudesta. Sananvapauden perustana on ensisijaisesti laaja-alainen yhteiskunnallinen aate, josta sen muoto säänneltynä oikeutena on johdettu. Oikeutena sananvapaus ei myöskään rajoitu poliittisen toiminnan vapauden turvaamiseen, vaan se ulottuu kaikenlaisen yhteiskunnallisen viestinnän aloille ja yksilön yksityiseen elämään. Sananvapaus antaa yksilölle mahdollisuuden kehittää älyään ja ilmaista itseään vapaasti, muun muassa tieteen ja taiteen avulla. Tämä tehtävä kytkeytyy sellaiseen ideaaliseen tilanteeseen, jossa sananvapaus auttaa löytämään totuuden kokoamalla se pienistä osista, joita yksilöt pystyvät tuomaan esille vapaasti.⁴ Tällainen yksilön vapaus on olennainen osatekijä länsimaisessa vapaan demokraattisen valtion mallissa.

Runollisesti voisi siis ilmaista, että sananvapaus edesauttaa totuuden löytymistä. Tässä kohtaa kuitenkin on huomautettava, että tämä ideaali toteutuu sellaisenaan todellisuudessa vain ani harvoin, jos silloinkaan. Tosiasiassa sananvapaus ei pelkästään edistä totuutta, vaan se myös mahdollistaa kaikenlaisen disinformaation ja perusteettomien väitteiden esittämisen ja levittämisen. Tällainen sananvapauden käyttö johtaa pohtimaan sananvapauden tarkoitusta, sen mahdollisia rajoituksia ja sitä, mitä varsinaisesti tarkoitetaan sananvapauden ydinalueella ja millaiset ilmaisut kuuluvat siihen. Lainsäädännöllä onkin rajoitettu sananvapautta. Eräät selkeimmät esimerkit tästä ovat rikoslaista löytyvät niin kutsutut ilmaisurikokset, kuten kunnianloukkaus ja kiihottaminen kansanryhmää vastaan.

Vihapuhe muodostaa erityisen ongelmallisen konfliktin suhteessa sananvapauteen. Tämä johtuu siitä, että vihapuhe esiintyy monissa erilaisissa muodoissa ja eri kanavien välityksellä ja se helposti hukkuu informaation tulvaan. Lisäksi vihapuheen ja sananvapauden

³ HE 309/1993 vp s. 56.

⁴ Pöyhtäri, Haara & Raittila 2013: 53–55.

suhdetta monimutkaistaa vihapuheen puutteellinen oikeudellinen määrittely. Kyseessä on pohjimmiltaan hyvin viestintätieteellinen ja sosiologinen käsite, mutta ilmiönä sillä ja sen vaikutuksilla on selvä suhde yhteiskuntatieteeseen ja oikeuteen. Ei myöskään saa antaa vihapuheen nykyisen epämääräisen määritelmän ja hankaluuden hämätä; kyseessä on merkittävä ja vaarallinen ilmiö, mihin mielestäni tarvitaan huomattavasti nykyistä enemmän oikeudellista analyysia ja tutkimusta, varsinkin sen vuoksi, että vihapuhe muodostaa suoran uhan sananvapauden integriteetille. Johdannon alussa esittelin sananvapauden merkittävyyttä demokratialle, oikeusvaltiolle ja yksilölle, joten ei ole yllättävää, että suhtaudun vihapuheen luomaan konfliktiin vakavasti.

Vihapuhe on noussut tällä vuosikymmenellä ilmiönä enemmän esiin, mikä on saattanut luoda illusion siitä, että vihapuhe olisi jotenkin emergentti, nykyisen aikakauden viestintää riivaava ilmiö. Vihapuheen suhde sananvapauden ihanteeseen länsimaissa on noussut yleiseen keskusteluun pikemminkin vihapuheen yleistymisen, joka osittain johtuu sen entistä suuremmasta näkyvyydestä. Tätä yleistymistä ja levinneisyyttä ovat edesauttaneet modernit viestinnän kanavat, joista keskeisessä roolissa ovat internet ja eritoten sosiaalinen media. Nämä ovat mahdollistaneet moninaisen ja laadultaan vaihtelevan tiedon nopean ja laajan leviämisen ilman minkäänlaisia rajoituksia tai harkintaa. Tästä on seurannut suorana johdannaisena vihapuheen ja disinformaation leviäminen ja, ikävä kyllä, arkipäiväistyminen. Vihapuhe on tämän vuoksi myös alkanut ilmestyä oikeuskäytäntöön niin Suomessa kuin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa. Näitä oikeustapauksia tulen käsittelemään tämän tutkielman yhteydessä, sillä ne ovat keskeisin keino vallitsevan tuomioistuinten tulkintalinjan löytämiseksi. Tulkinnat ovat tällä hetkellä ainoa keino vihapuheen yhdistämiseen suoraan oikeudelliseen kontekstiin, sillä säädännössä sitä tällä hetkellä Suomessa esiinny.

Vaikka vihapuhetta on erilaisissa muodoissa esiintynyt läpi ihmiskunnan, ja joukkotiedotusvälineiden, historian, sen yleistymiseen ja esiinnouvuun 2000-luvulla on muutamia selvästi havaittavia syitä, kuten länsimaissa tapahtuneet terrori-iskut, kiihtyvä globalisaatio ja siitä seuranneet erilaisten kulttuurien kohtaamiset monikulttuurisessa yhteiskunnassa.

Näiden kehityskulkujen myötä monissa Euroopan maissa myös jotkin poliittiset liikkeet ovat ajoittain lähestyneet kommunikoinnissaan vihapuhetta muistuttavaa retoriikkaa.⁵

Tutkielmani keskeinen teema on modernin sananvapauden yhteiskunnallisen ulottuvuuden tarkasteleminen peilaamalla sitä sananvapausaatteen ideologiaan. Tarkoitukseni on tutkia sananvapauden ydinolemusta ja löytää ratkaisuvaihtoehtoja sananvapauden kohtaamille haasteille vihapuheen ja disinformaation kaltaisten ilmiöiden suunnalta. Tätä teemaa lähdän tutkimaan oletuksesta, että moderni sananvapaus on uhattuna sen tietoisien väärinkäytön suunnalta, eli ristiriita sananvapausoikeuden ja vihapuheen välillä on olemassa. Tutkielmassa pyrin etsimään ja esittelemään tämän ongelman syitä, joiden oletan todennäköisesti löytyvän nykyisen lainsäädännön puutteellisuudesta ja etenkin vihapuheen ja muun vihamielisen, yhteiskuntarauhan rikkomiseen tähtäävän viestinnän puuttuva oikeudellinen ulottuvuus. Tutkielmani jakautuu teoreettisten taustojen ja sääntelyn esittelyyn ja analysointiin, joiden avulla pyrin rakentamaan käsitystäni sananvapaudesta perusoikeutena ja yhteiskunnallisena aatteena sekä jäsentämään vihapuheen oikeudellisia ulottuvuuksia. Tämän tavoitteen toteutumista palvelevia sivukysymyksiä ovat muun muassa; onko yksilön asemalla vaikutusta määriteltäessä vihapuhetta ja sen seurauksia sekä millainen vastuu julkaisijalla tai viestin välittäjällä on vihapuheen levittämisessä ja mistä periaatteesta tämä vastuu kumpuaa?

Tutkielmani tulee tarjoamaan yleisluontoisen katsauksen sekä sananvapauden ja vihapuheeseen, joiden jälkeen käsittelen muutamia esiin nostamiani erityiskysymyksiä ja -piirteitä liittyen sananvapauden ja vihapuheen vuorovaikutukseen ilmiöinä. Tästä syystä olen suhtautunut hyvin varovaisesti lähdeaineistoni liialliseen rajaamiseen etukäteen, koska tarkastelemani aihealue kattaa monia tutkimuksen kenttiä ja monenlaisista taustoista tulevien tekijöiden kirjoituksia. Sananvapauden ytimeen päästäkseni aloitan analyysini tarkastelemalla lyhyesti perus- ja ihmisoikeuskehitystä kokonaisuutena. Sananvapauden osalta keskityn sen nykyiseen oikeudelliseen todellisuuteen, eli käytännössä säädäntöön ja oikeuskäytäntöön, sekä sen filosofis-aattelliseen olemukseen, josta sen säännelty muoto on syntynyt. Sananvapaus on käsitteenä monitahoinen ja tutkielman teoreettisessa

⁵ Pöytäkirja ym. 2013: 27–29.

osiossa perehdyn syvemmin erilaisiin näkökulmiin tarkastella sananvapautta. Olen pois-sulkenut sananvapauden teknillisen sääntelyn ja kuvaohjelmat tämän tutkielman piiristä, sillä niillä ei ole varsinaista yhteyttä sananvapauden ja ilmaisujen ja mielipiteiden sisällön suhteeseen sekä yhteiskunnallisen keskustelun käsitteeseen. Perusoikeuksien kokonai-suuden esittely antaa käsityksen niiden kollektiivisesta tehtävästä demokraattisessa jär-jestelmässä ja perusoikeuskontekstin sisällä keskityn erikseen poliittisiin perusoikeuksiin ja niiden erikoisominaisuuksiin. Vihapuhetta ja muuta aggressiivista ja yksilöiden tai de-mokratian vahingoittamiseen pyrkivää viestintää käsittelen sekä viestinnällisenä, yhteis-kunnallisena että oikeudellisena ilmiönä.

Tutkielmani rakentuu kolmesta pääluvusta. Ensimmäinen pääluku käsittelee sananva-pautta perusoikeutena ja aatteena. Mielenkiintoni kohteina ovat sananvapauden ideologi-sen ytimen tarkastelu, sananvapauden yhteiskunnallisen tehtävän määrittely ja sitä kos-kevan oikeudellisen sääntelyn esittely ja analysointi. Yhtenä keskeisenä keinona sanan-vapauden määrittelyssä ja tutkimisessä aion käyttää erilaisten perusoikeusteorioiden tar-joamia vaihtoehtoja lähestyä perusoikeuksien käsitettä ja tehtävää. Toisessa pääluvussa syvennyn vihapuheeseen ja muihin senkaltaisiin ilmiöihin ja niiden määritelmiin. Toisen pääluvun tarkoituksena on auttaa löytämään keinoja määritellä vihapuhetta paremmin oi-keudellisena terminä ja samalla systematisoida sille tyypillisiä ominaisuuksia. Koen ter-min tulkinnanvaraisuuden ongelmallisena ja tämän tilanteen edes osittaisen korjaaminen on yksi tämän tutkielman keskeisistä päämääristä. Nämä kaksi päälukua avaavat tutkiel-mani kahden keskeisen teeman teoreettista olemusta ja esittelevät keskeistä oikeuskäy-täntöä. Kolmas pääluku syventyy rikoslakiin kirjattuihin ilmaisurikoksiin. Pyrkimyks-ensäni on selvittää nykyisten ilmaisurikosten soveltuvuus aiemmassa pääluvussa tarkas-telussa olleiden vihapuheen muotojen torjuntaan.

Tutkielmassa selvitän myös yksityiskohtaisempia sananvapauden käyttöön liittyviä tee-voja. Julkaisijan vastuu kytkeytyy hyvin tiiviisti vihapuheeseen varsinkin sosiaalisessa mediassa ja sähköisten uutismedioiden kommenttiosioissa. Yksilön asema virassa tai muussa yhteiskunnallisesti tärkeässä tehtävässä voi myös muuttaa sananvapauden rajoja käytännössä. Tätä kirjoittaessa melko tuore esimerkki tästä on esiin noussut Salaiset Po-

liisit -Facebook-ryhmä, jossa monet poliisin virassa toimivat ilmaisivat rassistisia ja muutoin epäsoveliaita viestejä sosiaalisessa mediassa⁶. Kyse on tapauksesta, jossa ei varsinaisesti esiintynyt lainvastaista toimintaa, mutta joka herätti moraalista pahennusta ja mielestäni toimi välähdyksenomaisena esimerkkinä teknologian ja kulttuurin murroksesta, jossa sananvapaus ja ihmisoikeudet yleensäkin kohtaavat uudenlaisia haasteita.

1.1. Metodit ja rajaus

Oikeusdogmaattisen metodin merkitys omassa tutkielmassani on merkittävä. Sananvapaus on perustuslakiin kirjattu oikeus, jolla on pitkät oikeushistorialliset juuret ja lisäksi sillä on vahva presenssi sekä EU:ssa että kansainvälisessä oikeudessa. Johtopäätöksissäni vertailen Saksan uutta ”vihapuhelakia” löydöksiini suomalaisesta sääntelystä. Tutkielman aikana pyrin tuomaan esiin myös joitain eroavaisuuksia yhdysvaltalaisessa ja eurooppalaisessa sananvapausajattelussa. Oikeushistoriallisen tarkastelun tarkoituksena on nostaa esiin syitä, mistä ja miksi tällainen oikeus on alun perin säädetty ja minkälaiset yhteiskunnalliset olosuhteet vaikuttivat sananvapauden syntyyn ja muotoon⁷. Tutkielmani tavoite on myöskin saavuttaa selkeitä oikeuspoliittisia johtopäätöksiä, joita esittelen tarkemmin tutkielman lopussa. Nämä oikeuspoliittiset kannanotot liittyvät nimenomaan siihen, kuinka hyvin nykyinen sananvapausääntely toimii vihapuheen torjunnassa ja onko sääntelylle mielestäni kehitystarvetta. Ojanen ja Nieminen ovat myös huomauttaneet, että sananvapaus ja sen rajoitukset ovat aiheina herkkiä ideologisille ennakoasenteille⁸, joiden läsnäoloa tässäkin tutkielmassa lienee mahdotonta kokonaan välttää. Tutkielmassani hyödynnän myös ei-oikeudellisia tieteenaloja tarpeen vaatiessa, sillä sekä sa-

⁶ Ks. verkkojulkaisu Long Playn artikkeli ”Rasismi rehottaa poliisien salaisessa Facebook-ryhmässä (kirjoittanut Pietarinen, Kati, 3.6.2017), <https://www.longplay.fi/sidetone/rasismi-rehottaa-poliisien-salaisessa-facebook-ryhmassa>, saatavissa 12.6.2018. Myös YLE: ”Poliisien salaisen Facebook-ryhmän kirjoituksista vakava huomautus yhdelle poliisille (Kolehmainen, Tommi, 19.2.2018), <https://yle.fi/uutiset/3-10082533>, saatavissa 12.6.2018.

⁷ Ks. Husa, Mutanen & Pohjolainen 2001: 14.

⁸ Ks. Ojanen & Nieminen 2012: 602–603.

nanvapaus että vihapuhe ovat ilmiöinä yhteiskuntaa ja tieteen eri aloja läpäiseviä. Merkittävimpinä ei-oikeudellisina tieteenaloina tutkielmassa esiintyvät filosofia⁹, viestintätiede¹⁰ ja sosiologia¹¹, varsinkin niiden oikeudellista alaa sivuavat suuntaukset.

1.2. Oikeudenala ja kysymyksenasettelu

Tutkielma on teemaltaan julkisoikeudellinen ja sen hallitsevana oikeudenalana on valtio-sääntöoikeudellinen analyysi, joka saa merkittävää tukea viestintäoikeuden alasta ja ilmaisurikosten osalta myös rikosoikeudesta. Tutkielmassani tulen myös hyödyntämään jonkin verran ei-oikeudellista lähdeaineistoa, varsinkin tuodakseni paremmin esiin vihapuheen eri ulottuvuuksia. Sananvapausaateen tarkastelen myös laajasta näkökulmasta, mihin sisältyy myös sen merkitys oikeudellisen ajattelun ulkopuolella. Vihapuheen luonne on pohjimmiltaan viestinnällinen ja sen kokonaisvaltainen käsittely vaatii sen ymmärtämistä monesta näkökulmasta. Sananvapaus on osa perusoikeuksien kokonaisuutta ja koen erottelun perus- ja ihmisoikeuksien välillä mielenkiintoiseksi ja siksi haluan myös perehtyä tutkimuksessani tähän erotteluun, jolla saattaa olla myös merkitystä sananvapauden ja vihapuheen suhteen määrittelyssä. Täytyy käsittää, että sananvapaus, samoin kuin muut perusoikeudet, ei ole itsestäänselvyys ja se on oikeutena säädetty palvelemaan tiettyä tarkoitusta. Tätä tarkoitusta lähestyn perusoikeusteorioiden avulla ja etsin yhteyksiä nykyisestä säädännön ja sananvapausaateen välillä.

⁹ Filosofia, etenkin yhteiskuntafilosofia, on ajoittain hyvinkin merkittävässä roolissa tässä tutkielmassa, sillä yhteiskuntafilosofia ja yksilön vapaudet, mukaan lukien sananvapaus, ovat kiinteästi yhdistyneet toisiinsa esimerkiksi Ernst-Wolfgang Böckenförden ja Jürgen Habermasin kirjoituksissa. Lisäksi modernin sananvapauden juuret juontuvat John Stuart Millin yhteiskuntafilosofiaan. J.S. Millin filosofian merkityksestä länsimaiselle vapausajattelulle ks. Muukkonen 2010: 398–401.

¹⁰ Viestintätiede ja oikeudellinen ajattelu kohtaavat viestintäoikeuden alalla. Tässä tutkielmassa viestintätieteen metodit ovat hyödyksi vihapuheen ja valemmedian kaltaisten käsitteiden tarkastelussa. Korpisaari on noteerannut internetin myötä kasvaneen tavallisten kansalaisten joukkoviestinnän merkityksen sekä sananvapauden ja internetin keskinäisen suhteen erityiskysymykset, ks. Korpisaari 2016: 3, 5–6. Alén-Saavikko on myös kirjoittanut lainopin ja viestintätieteen yhdistämisestä viestintäoikeuden kentällä, ks. Alén-Saavikko 2013: 59–62.

¹¹ Ks. Mäkelä 2006: 467–469; Ervasti 2006: 26–30; sosiologialla, ja varsinkin oikeussosiologialla, on mahdollista yhdistää vallitsevien yhteiskunnallisten olojen huomioiminen sitä säätelevän lainsäädännön tarkasteluun.

Vihapuhe ja muut kielletyn rajoilla, eräänlaisella sananvapauden harmaalla alueella esiintyvät ilmaisut, näyttävät eräänlaisina porsaanreikkinä sananvapaudessa. Sananvapautta käytetään nykyään mielestäni liian usein kyseenalaisena oikeutuksena silloin, kun on kyse tietyn tyyppisten viestien julkaisemiseen ja levittämiseen. Nämä viestit eivät välttämättä täytä suoraan ilmaisurikosten tunnusmerkkejä, mutta silti ne usein uhmaavat oikeuskäsitystä. Yksi tutkielman pyrkimyksistä onkin selvittää, onko tällä hetkellä olemassa vihapuheeksi tulkittavaa ilmaisua, joka ei kuitenkaan täytä nykyisten ilmaisurikosten tunnusmerkkejä. Tutkimuskysymykseni tiivistyykin seuraavanlaisesti: millaisia seuraamuksia teknologian ja viestintäkulttuurin muutos on aiheuttanut ja tulee aiheuttamaan tulevaisuudessa sananvapaudelle ja millaisia vaihtoehtoja näihin haasteisiin ja muutoksiin reagoimiseen on? Pyrin myös selvittämään millaisia mahdollisia muutoksia tai kysymyksiä vihapuheen kaltaiset ilmiöt asettavat perusoikeuksien asemalle ja demokraattiselle yhteiskunnalle. Uskon, että sosiaalinen media, moderni tiedonvälitys ja yhteiskunnallisen ilmapiirin vaihtelut aiheuttavat ilmiöitä, joita täytyy tarkastella myös oikeudellisesta näkökulmasta ja juuri tämä on pro gradu -tutkielmani tarkoitus.

Sananvapaudessa on kyse sekä demokratiaa tukevasta poliittisesta perusoikeudesta että yksilön oikeudesta ilmaista ja kehittää itseään. Toisin sanoen sen tarkoitus ei ole taata oikeus ilmaista ja levittää täysin rajattomasti karkeita ilmaisuja. Tämä rajanveto tuntuu olevan hieman hukassa modernissa sananvapauskeskustelussa ja päämääränäni on teroittaa sitä hieman. Vihapuheessa on kyse verbaalisesta väkivallasta ja se edustaa sellaista vallan käyttöä, jota ei mielestäni saisi sallia sivistyneessä oikeusvaltiossa. Vihapuheella on myös todistettuja yhteyksiä varsinaisiin väkivallantekoihin¹², joten sen merkitystä ei saa vähätellä, sillä ilmiön haitat eivät ole välttämättä rajoitu karkeaan ja rasistiseen kielenkäyttöön internetissä ja sosiaalisessa mediassa. Vihapuheella voi olla myös hyvin traagisia ja konkreettisia seurauksia, mikä käy ilmi esimerkiksi 1990-luvulla ta-

¹² Tämän tutkielman yhteydessä vihapuheen ja konkreettisen väkivallan yhteys ilmenee esimerkiksi Ruandan kansanmurhan yhteydessä. Laajemmassa mittakaavassa esittelen vihamielisen propagandan ja tarkoitushakuisen vihanlietsonnan kautta tapahtuvaa ilmapiirin muokkausta vihapuhetta koskevassa pääluvussa. Vihapuheen yhteyttä väkivaltaisiin konflikteihin on tarkasteltu muun muassa Ruandan lisäksi Bosnian sodassa 1992-1995, Guatemalan sisällissodassa 1960-1996 ja Kenian vuoden 2007 presidentinvaalien yhteydessä tapahtuneisiin poliittisiin väkivallantekoihin; ks. United States Holocaust Memorial Museum: Hate speech and group-targeted violence, http://www.genocidewatch.org/images/OutsideResearch_Hate_Speech_and_Group-Targeted_Violence.pdf, saatavissa 22.7.2018.

pahtuneessa Ruandan kansamurhassa, jossa vihapuheella voi nähdä olleen merkittäväkin rooli tapahtumien kulussa ja yleisen mielipiteen muokkaamisessa. Derogatoriset ilmaisut, joita käytettiin hutujen joukkotiedotusvälineiden kautta levittämässä anti-tutsi propagandassa, loivat maassa sosiaaliset edellytykset kansanmurhalle muokkaamalla yleistä mielipideilmastoa ja kasvattamalla kiihkoa tutseja vastaan.¹³ Kehityskulku ns. sanoista teoksi tapahtuu usein huomaamatta ja jo pelkkä ilmapiirin muutos voi olla vaarallinen.

¹³ Tirrell 2012: 175.

2. SANANVAPAUS: AATE JA PERUSOIKEUS

Sananvapausajattelun kehitys on tapahtunut osana laajempaa perusoikeuskehitystä. Tässä luvussa käyn läpi lyhyesti sananvapauden historiallisen kehityksen osana perus- ja ihmisoikeusajattelun kehitystä ja esittelen poliittisten perusoikeuksien kokonaisuuden, johon sananvapaus usein Suomessa lasketaan. Historiallinen kehitys ja poliittisten perusoikeuksien konteksti antavat hyödyllisiä välineitä sananvapauden idean ja sääntelyn ymmärtämiseen sekä tarkempaan analyysiin. Tämän luvun tarkoitus on siis antaa kattava yleiskuva sananvapausaatteen synnystä ja doktriinista, suomalaisesta sananvapauskehityksestä ja modernista sääntelystä ja sananvapauden merkityksestä ja tehtävistä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Sananvapaus on käsitteenä moniulotteinen, mutta tämän tutkielman aiheen puitteissa olen jakanut sananvapauden käsitteenä kahteen osaan, jotka ovat sananvapauden viestinnällinen puoli ja sananvapaus viranomaisjulkisuutena. Viestinnällinen ulottuvuus koskee sananvapautta osana demokraattisen yhteiskunnan julkista keskustelua ja yksilön oikeutta kehittää itseään ja ajatella vapaasti, eli tämä ulottuvuus sisältää sananvapauden tehtävän palvella oikeusvaltiota, demokraattista järjestelmää ja yksilöä. Viestinnällinen ulottuvuus on oikeudenaloiltaan läheisesti kytköksissä viestintäoikeuteen julkisoikeuden lisäksi. Sananvapauden ulottuvuus viranomaisen toiminnan julkisuutena, johon kuuluu esimerkiksi pohjoismaiselle sääntelylle tyypillinen asiakirjajulkisuus ja muut viranomaisten ja julkisen vallan käyttäjien toiminnan läpinäkyvyyttä edistävät toiminnot, on selkeämmin julkisoikeudellinen puoli sananvapaudesta, joka on läheisesti tekemisissä esimerkiksi hyvän hallinnon periaatteiden kanssa. Nämä kaksi ulottuvuutta eivät ole täysin toisensa poissulkevia ja molemmat ovat demokratian tukipilareita, mutta tein tämän jaottelun selkeyttääkseni tutkielmani kannalta keskeisiä sananvapauden elementtejä.

Yhteiskunnan arvot käyvät ilmi perustuslakiin kirjatuihin perusoikeuksiin, vaikkakin ne ovat nykyään sisällöltään yhdenmukaistettuja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kanssa. Perusoikeudet eivät voi tarjota heikompaa suojaa kuin ihmisoikeudet, mutta ne voivat olla ihmisoikeussäännöksiä tarkempia, kuten Suomen perusoikeuksien kohdalla

on tapahtunut. Perusoikeussäätelyssä on siis edelleen tilaa kansallisten arvojen mukaisen painopisteiden määrittelylle, kunhan kaikkien oikeuksien minimitaso on turvattu. Lisäksi, koska perusoikeudet ovat osa perustuslakia, ne ovat samalla saaneet perustuslakisäännöksille kuuluvan pysyvyyden ja oikeushierarkkisen aseman. Perusoikeuksien tulkinnan tärkeä osa-alue on perusoikeuksien keskinäinen punninta. Perusoikeuksilla ei ole suomalaisessa lainsäädännössä varsinaista hierarkiaa, vaan lähtökohtaisesti kaikki perusoikeudet ovat samanarvoisia. Yhden perusoikeuden suojaaminen voi muodostaa hyväksyttävän perusteen jonkin muun perusoikeuden osittaiselle rajoittamiselle tapauskohtaisesti. Tällaiset tapaukset eivät ole varsinaisesti harvinaisia, sillä jotkin perusoikeudet voivat ajautua herkästikin kollisioihin tai keskinäiseen jännitteeseen. Koska perusoikeudet ovat hierarkkisesti samanarvoisia, nämä perusoikeuskollisiot on ratkaistava tulkinnan avulla. Ojaseen mukaan suomalaisessa tulkinnassa tavataan käyttää kahta metodia, joita voidaan myös soveltaa samanaikaisesti. Ensinnäkin tulkinnan painoarvon voi kiinnittää siihen, kumman ristiriidassa olevan perusoikeuden ydinalueelle kysymys sijoittuu. Ydinalue saa aina etusijan reuna-alueen vasten. Perusoikeuksien keskinäinen ristiriita siis ratkaistaan tavalla, joka puuttuu mahdollisimman vähän perusoikeuksien ydinsisältöön. Toisen ratkaisumalli taas edellyttää perusoikeuksien jakoa sääntöihin ja periaatteisiin. Periaatteista etusijalle valitaan painavampi perusoikeus, mutta häviöllekin jäänyt periaateista sovelletaan tapauksessa niin pitkälle kuin mahdollista. Säännöt taas ovat joko voimassa tai eivät. Säännön muotoinen perusoikeus on esimerkiksi PeL 7 §:n kuolemantuomion ja kidutuksen kieltö. Sääntöjen kohdalla siis vain toinen voi olla tapauksessa voimassa, jolloin perusoikeuksien kollisiota ei varsinaisesti koskaan ollutkaan olemassa.¹⁴

Perusoikeussäätely ei siis ole edes omissa viitekehyksessään täysin eheä ja mutkaton kokonaisuus. Yhden säännöksen kategorisesta tulkintamisesta voi seurata toisen oikeuden toteutumisen rajoituksia. Tosin joissain säännöksissä rajoitusperusteena nimenomaisesti mainitaan toisen perusoikeuden toteutumisen suojaaminen, kuten yksityiselämän suoja koskevan PeL 10 §:n 3 momentissa.¹⁵

¹⁴ Heiskanen & Viljanen 2018: 33–34; Ojanen 2003: 66–68.

¹⁵ Jyränki 2000: 289. PeL 10.3 §: ”Lailla voidaan säätää perusoikeuksien turvaamiseksi tai rikosten selvittämiseksi välttämättömistä kotirauhan piiriin ulottuvista toimenpiteistä. Lailla voidaan säätää lisäksi välttämättömistä rajoituksista viestin salaisuuden yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta taikka kotirauhaa vaarantavien rikosten tutkinnassa, oikeudenkäynnissä ja turvallisuustarkastuksessa sekä vapaudenmenetyksen

Suomen liittyminen Euroopan neuvostoon mahdollisti myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen hyväksymisen vuonna 1990¹⁶. Perusoikeussäännöksiä tulkinta on harmonisoitu Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa muun muassa lisäämällä perusoikeuksien yleisten rajoitusperusteiden joukkoon ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus, mikä käytännössä tarkoittaa, että perusoikeutta saa rajoittaa vain ihmisoikeussopimuksissa hyväksytyillä perusteilla¹⁷. PeL 22 § velvoittaa julkisen vallan turvaamaan sekä perus- että ihmisoikeuksien toteutumisen.

Moderni perus- ja ihmisoikeusajattelu perustuu valistuksen ajan yhteiskuntafilosofien luomaan paradigmaan kaikille ihmisille yhtäläisesti kuuluvista oikeuksista, jotka suojaavat heitä julkisen vallan mielivaltaisilta toimilta, mutta myös toisten ihmisten toimilta. Jälkimmäisenä mainittu, oikeuksien horisontaalivaikutus (Drittwirkung), on kehittynyt ja tullut osaksi perus- ja ihmisoikeusajattelua myöhemmin, mutta nykyaikaisessa eurooppalaisessa sananvapausaatteessa molemmat vaikutusulottuudet ovat esillä. Amerikkalaisessa oikeuskulttuurissa sananvapauden suoja on, klassista perusoikeusajattelua mukailen, korostetusti suunnattu julkisen vallan käyttäjiä kohtaan. Horisontaalitason olemassaolon tunnustaminen taas perustuu perinteiseen ”homo homini lupus” -ajatteluun, jonka mukaisesti henkilön vapauksia eivät uhkaa ainoastaan julkisen vallan tahon toimet, vaan myös toisten yksityishenkilöiden toimet. Valtion tehtäväksi taas jää yhteiskuntarauhan turvaaminen ja kansalaisten perusoikeuksien toteutumisen suojaaminen. Horisontaalivaikutusta on vierastettu Yhdysvaltojen lisäksi myös eurooppalaisessa oikeudessa, johtuen sen mahdollisesta ulottumisesta yksityishenkilöiden välisiin sopimus- ja talousoikeudellisiin suhteisiin. Tätä voi kuitenkin ainakin rajoittaa soveltamalla horisontaalivaikutusta painotetusti sellaisissa yksityisten perusoikeuksien välisissä kollisioissa ja rajoituksissa, joissa henkilöt eivät ole tasavertaisessa asemassa.¹⁸ Tällaisesta epätasaisista lähtökohdista

aikana”. Jyränki kirjoittaa, että näiden kollisioiden mahdollisuus synnytti opin henkilön perusoikeuden rajoittamisesta toisen henkilön perusoikeuden turvaamiseksi. Sananvapauden kohdalla tässä lienee yksi merkittävimmistä eroista suomalaisen ja eurooppalaisen sananvapauspragmatismien ja yhdysvaltalaisen sananvapausabsolutismin välillä. Sananvapausabsolutismi suhtautuu edellä mainittuun oppiin erittäin kriittisesti.

¹⁶ Heiskanen & Viljanen 2018: 34.

¹⁷ PeVM 25/1994 vp s. 5.

¹⁸ Jyränki 2000: 288–289; Neuvonen 2013: 19. Ks. HE 309/1993 vp s. 29: ”Kun perusoikeudet ilmaisevat yhteiskunnan yleisesti hyväksytyjä perusarvoja, ei voida pitää riittävänä, että niiden vaikutus koskee vain yksilön ja valtion välisiä suhteita, vaan perusoikeuksien vaikutuksen tulee säteillä koko yhteiskuntaan”.

voi esimerkkeinä käyttää tilanteita, joissa vastakkain ovat valtaväestön edustaja ja vähemmistön edustaja tai taloudellisesti merkittävästi epätasavertaisissa asemissa olevat henkilöt.

Sananvapaudesta käytetään joskus termiä ilmaisunvapaus, joka on yhdysvaltalaisesta oikeuskulttuurista peräisin oleva käsite. Ilmaisunvapaus käsitteenä on nykyään levinnyt ajoittaiseen käyttöön myös Euroopassa. Ilmaisunvapaus (freedom of expression) perustuu käsitteelliseen jakoon toiminnan (conduct) ja puheen (speech) välillä. Näin ollen ilmaisunvapauden tarkoitus on saada sekä toiminta että puhe saman suojan alle. Toinen sananvapautta koskeva käsitteellinen jako on peräisin Saksasta, jossa on erotettu tieteen ja taiteen vapaus selkeästi omiksi vapausoikeuksikseen. Suomalaisen sananvapauden näkökulmasta nämä erottelut ovat kuitenkin merkityksettömiä. Suomessa termi ”sananvapaus” kattaa hyväksyttävällä tavalla kaikenlaisen ilmaisun, niin verbaalisen, kirjallisen, visuaalisen kuin kaikki toiminnan muodot, ja tieteen- ja taiteenvapaudelle ei ole tarvetta tulla muodostetuiksi omiksi vapausoikeuksikseen, sillä niiden sisältö on hyvin turvattu sananvapauden kontekstissa.¹⁹

Alempiarvoiset normit, kuten tavalliset lait, eivät saa olla ristiriidassa sananvapauden tai muiden perusoikeuksien kanssa. Historiallisen kehityksen johdosta perusoikeuksiin liitetään nykyisin olennaisena osana ajatus niiden kuulumisesta kaikille yhteiskunnan jäsenille, ei vain tietyille etuoikeutetuille henkilöille.²⁰ Suomen perustuslain kirjoittamisesta ilmenee myös, että perusoikeuksien subjekteiksi on tarkoitettu kaikki Suomen oikeudenkäyttöpiirissä olevat luonnolliset henkilöt kansalaisuudesta riippumatta. Tästä on johdettavissa ajatus siitä, että oikeus nauttia perusoikeuksien suojasta ei ole riippuvainen muistakaan henkilön ominaisuuksista kansalaisuuden lisäksi.²¹ Universaali ihmisoikeusajattelu on siis alkanut hiljattain muokata perusoikeusajattelua, vaikkakin kehityssuuntaus inklusiivisempaan suuntaan on nähtävissä läpi perusoikeuksien historian. Nykyään oikeuksien jaottelu karkeasti joko perus- tai ihmisoikeuksiksi on jokseenkin hankalaa ja

Esityksessä myös todetaan, että perusoikeuksien mahdollinen horisontaalivaikutus toteutuu pääasiassa perusoikeuksien sisältöä tarkemmin sääntelevän alemman tasoisen lainsäädännön puitteissa ja harvemmin varsinaisten perusoikeussäännösten puitteissa.

¹⁹ Neuvonen 2013: 19

²⁰ Hallberg 2011: 29–30.

²¹ Viljanen 2011: 89–90.

useimmiten hyödytöntä. Lisäksi tämä jaottelu perustuu nykyisin pääasiallisesti muoto-seikkoihin. Ihmisoikeudet ovat ihmisoikeussopimuksin turvattuja oikeuksia kaikille sopimukseen kuuluvien valtioiden oikeudenkäyttöpiirin alueella oleville ihmisille, ei siis pelkästään valtioiden kansalaisille²².

Sananvapaus siis eroaa tavallisista oikeusnormeista kahden perusoikeuksille tyypillisen ominaisuutensa avulla, jotka ovat sananvapausoikeuden korotettu lainvoima sekä erityinen pysyvyys ja loukkaamattomuus. Sananvapaudelle – samoin kuin muille perusoikeuksille – tyypillinen lainvoima ilmenee konkreettisesti niiden kirjaamisena perustuslakiin. Toisin sanoen sananvapauden kajoaminen tarkoittaisi sitä, että lain säätämisen, muuttamisen tai kumoamisen täytyisi tapahtua perustuslainsäätämisyjärjestyksessä. Sananvapaus on oikeutena kuitenkin turvattu myös kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla, joten sen heikentäminen ei tulisi todellisuudessa kysymykseen edes perustuslainsäätämisyjärjestyksessä. Perusoikeuden pysyvyys ja loukkaamattomuus taasen eivät kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö perusoikeuksille voi asettaa rajoituksia tai että niiden suoja tai vapausoikeus on absoluuttinen ja koskematon²³.

Perusoikeuksien subjektina on lähtökohtaisesti luonnollinen henkilö, eli ihmisyksilö, ja monet perusoikeussäännökset ovatkin jo luonteeltaan tai muotoilultaan rajattu koskemaan pelkästään luonnollisia henkilöitä. Henkilön perusoikeussuoja alkaa hänen syntymästään, vaikkakin perusoikeussäännökset itse eivät ota kantaa perusoikeussuojan alkamisajankohtaan. Myöskin suomalainen oikeuskirjallisuus aiheesta on vähäistä ja tästä syystä vallitseva olettaus on se, että syntymättömät sikiöt eivät lähtökohtaisesti ole perusoikeussubjekteja. Suoja jatkuu aina henkilön kuolemaan asti.²⁴ Vaikka perusoikeudet ovat lähtökohtaisesti tarkoitettu vain luonnollisille henkilöille, joissain tilanteissa on mahdollista myös oikeushenkilöille nauttia perusoikeussuojaa. Mikäli oikeushenkilöön kohdistuva toimenpide loukkaisi sen taustalla toimivan luonnollisen henkilön perusoikeuksia, perusoikeussuoja ulottuu välillisesti myös oikeushenkilöön. Välillisen puuttumisen teoria ei

²² Ojanen 2003: 4–5.

²³ Husa & Pohjolainen 2009: 134

²⁴ Hidén 1999: 12; Ojanen 2003: 44–45. Tuomas Ojanen myös huomauttaa, että tietyissä tapauksissa perusoikeussuojan voi katsoa ulottuvan myös vainajan käsittelyyn, kuten ihmisarvoisen loukkaamattomuuden kautta (PeL 1.2 §). Ks. myös HE 309/1993 vp s. 24: esityksessä mainitaan muun muassa, että PeL 7 §:ssä turvattu oikeus elämään ei ole ristiriidassa naisen oikeudessa raskauden keskeyttämiseen.

tosin päde, mikäli kyseessä oleva oikeushenkilö on julkisen vallan käyttäjä, kuten valtion viranomainen, sillä nämä tahot ovat aina perusoikeuksien velvoittamia toimijoita, jotka eivät voi nauttia perusoikeussuojaa. Edellä mainittu velvollisuus on suorin sanamuodoin kirjattu perustuslain 22 §:ään, jossa todetaan suoraan ”julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.”²⁵

Julkisen vallan voi katsoa merkitsevän erilaisia toimijoita eri tilanteissa ja eri säännöksiä tulkittaessa, mutta joitain yleisiä suuntaviivoja on mahdollista luetella. Luonteva aloitus-piste on valtio, eli sen instituutiot ja virkamiehet. Julkinen valta ulottuu kuitenkin valtion keskushallintoa pidemmälle, aina kunnallisiin viranomaisiin asti.²⁶ Julkisen vallan käsite on keskeinen osa perusoikeustulkintaa, koska useat perusoikeussäännökset säätelevät nimenomaan julkisen vallan suhdetta yksilöihin, eli nykyisen tulkinnan mukaisesti valtion vallankäyttöpiirin sisällä oleviin ihmisiin. Useat säännökset asettavat julkiselle vallalle velvoitteita tai rajoittavat vallankäyttöä, näin luoden yksilöille tietyn vapauspiirin (die Freiheitssphäre).²⁷ Nykyaikana puhuttaessa julkisesta vallan käytöstä täytyy kuitenkin olla valmis ottamaan huomioon myös muunlaisia vallankäyttäjiä kuin pelkästään puhtaasti julkisen vallan edustajat. Tämä tarkoittaa, että joissain tapauksissa esimerkiksi globaalien suuryrityksien voi tulkita käyttävän julkiseen valtaan rinnastettavaa valtaa, sillä niillä on asemansa puolesta selvästi korotettu vallankäyttöasema varsinkin verrattuna yksittäiseen kansalaiseen. Sananvapauden kontekstissa tulisikin pohtia mielestäni enemmänkin esimerkiksi suuryritysten kykyä kontrolloida yksittäisten kansalaisten ilmaisunvapautta vaientamalla tai muuten estämällä vapauden toteutumista resurssiensa tuoman vallan turvin. Myöhemmin tässä tutkielmassa esiteltävissä sananvapauden oikeutusperusteissa esiintyvä sananvapauden tehtävä vallankäyttäjien valvonnan ja ”vahtimisen” työkaluna on myös perinteisesti katsottu suuntautuvan yksinomaan julkiseen valtaan. Itse

²⁵ Husa & Pohjolainen 2009: 134–135; Neuvonen 2013: 38; Ojanen 2003: 38–39; Saraviita 2005: 12. Ks. EIS:n 1 ensimmäisen lisäpöytäkirjan 1 artikla, jossa omaisuuspuolustuksen säännellään kattavan jokaisen luonnollisen ja oikeushenkilön (”every natural and legal person”). Ks. HE 309/1993 vp s. 25 koskien perusoikeuksien subjekteista ja PeVL 17/1997 vp s. 3, josta löytyy esimerkki välillisen puuttumisen teoriasta käytännössä. Välillisestä sananvapauden ulottumisesta oikeushenkilöihin ks. Ollila 2001b: 332.

²⁶ Ojanen 2003: 45.

²⁷ Viljanen 2011: 116–117. Die Freiheitssphäre on termi, jota esimerkiksi Ernst-Wolfgang Böckenförde on käyttänyt yhteiskuntafilosofiassaan (ks. esimerkiksi Böckenförde 2015: 18).

nostaisin kuitenkin esiin vaikkapa 1990-luvulla Nigeriassa tapahtuneet ihmisoikeusloukkaukset ja Royal Dutch Shell -yhtiön osuuden niissä²⁸. Vallankäytön ulottuvuutta arvioitaessa onkin tarpeen – erityisesti tiettyjen perusoikeuksien yhteydessä – painottaa enemmän vallankäytön laatua ja voimaa vallankäyttäjän oikeudellisen aseman (julkinen-valtio vai yksityinen-suuryritys) sijaan.

2.1. Poliittiset perusoikeudet

Perusoikeuksia voidaan luokitella eri tavoin ja tässä tutkielmassa käytän säännönmukaisesti kahta tavanomaista menetelmää. Sukupolviijaottelussa luokittelu tapahtuu historiallisissa kontekstissa. Perusoikeudet voidaan näin jakaa neljään sukupolveen; ensimmäinen sukupolvi sisältää perinteiset vapausoikeudet, toinen sukupolvi koostuu TSS-oikeuksista, kolmannesta löytyvät melko tuore kollektiivioikeuksien kokonaisuus ja neljäs – nuorin – sukupolvi sisältää luontoa ja ympäristöä koskevat oikeudet.²⁹ Perus- ja ihmisoikeusajattelun kehityksen kuvaaminen ja aatteellinen fokus ovat sukupolviijaottelun suurimmat edut, mutta varsinaista sääntelyulottuvuutta kuvaamaan auttaa mielestäni paremmin tapa jakaa oikeudet viiteen ryhmään, jotka ovat (1) henkilökohtaiset vapausoikeudet, (2) yhdenvertaisuusoikeudet, (3) poliittiset perusoikeudet, (4) TSS-oikeudet ja (5) kolmannen sukupolven kollektiiviset perusoikeudet. Oletettavasti myös luontoon liittyvät perusoikeudet sisältyvät viidenteen ryhmään. Kummallakin jaottelulla on taipumus esittää yksittäisten perusoikeuksien sisältö turhan yksiulotteisena ja niiden vastaavuus käytännön perusoikeustodellisuuden kanssa, jossa eri perusoikeudet ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa toisiinsa, on parhaimmillaankin keskinkertainen.³⁰ Edellä mainitusta huolimatta perusoikeuksien jaottelu ryhmiin on hyödyllistä niiden teoreettista sisältöä ja tarkoitusta arvioitaessa. Esimerkiksi suomalaisen sananvapauden tarkastelussa sen konteks-

²⁸ Ks. esimerkiksi The Guardianin toimittajan David Smithin artikkeli WikiLeaks cables: Shell's grip on Nigerian state revealed 8.12.2010, saatavissa 10.6.2018; Center for Constitutional Rights: Wiva et al v. Royal Dutch Petroleum et al. <https://ccrjustice.org/home/what-we-do/our-cases/wiwa-et-al-v-royal-dutch-petroleum-et-al>, saatavissa 10.6.2018. Laajemmin suuryritysten ihmisoikeusloukkauksista Center for Constitutional Rights: <https://ccrjustice.org/home/what-we-do/issues/corporate-human-rights-abuses>, saatavissa 10.6.2018.

²⁹ Neuvonen 2013: 32.

³⁰ Husa & Pohjolainen 2009: 135.

tin ymmärtäminen osana poliittisia perusoikeuksia on lähes välttämätöntä, ja sananvapauspaatteen ymmärtäminen osana vuosisatoja kattavaa vapausoikeuksien kehitystä auttaa niin tulevan arvioimisessa kuin nykyisyyden kokonaisvaltaisessa käsittämisessä.

Poliittiset perusoikeudet voidaan edelleen jaotella kahteen alaryhmään. Osallistumisoikeudet sisältävät muun muassa vaalioikeudet ja niiden tarkoitus on käytännön tasolla turvata kansalaisten osallistuminen poliittiseen toimintaan. Toisen alaryhmän oikeudet taas sisältävät ne oikeudet, nimellisesti sananvapauden, kokoontumisvapauden ja yhdistymisoikeuden, jotka mahdollistavat osallistumisoikeuksien toteutumisen ja sen, että osallistumisoikeudet säilyttävät merkityksensä. Tästä syystä näihin kolmeen oikeuteen kohdistuvat perusteettomat tai ylimitoitettut rajoitukset loukkaavat koko sitä demokraattista poliittista järjestelmää, jonka olemassaoloa ja toimintaa poliittisten perusoikeuksien kokonaisuus suojaa.³¹ Viitatessani näihin kolmeen perusoikeuteen yhdessä tulen jatkossa viittaamaan niihin nimenomaan klassisina vapausoikeuksina. Klassiset vapausoikeudet muodostivat pitkään koko perusoikeusajattelun perustan, kunnes kehityksen myötä perusoikeudet alkoivat peilaamaan enemmän kansainvälisiä ihmisoikeuksia. Perusoikeusajattelun laajentamista puolsi myös TSS-oikeuksien syntyminen.³²

Sananvapaus on vanhimpia klassisia vapausoikeuksia ja sen juuret löytyvät Ranskasta ja Yhdysvalloista. Jo sananvapauden varhaisista ajoista sillä katsottiin olevan tärkeä yhteiskunnallinen (poliittinen) tehtävä turvata kansalaisten oikeus arvostella vallanpitäjiä ja vaikuttaa yhteiskuntaan vapaiden vaalien kautta. Samanaikaisesti painovapaus, joka on sittemmin modernina aikana sulautunut sananvapauteen, turvasi vapaan lehdistön ja kirjallisuuden roolin vapaassa yhteiskunnallisessa keskustelussa.³³ Sananvapauden konteksti poliittisena perusoikeutena on Suomessa erityisen korostunut jopa kansainvälisesti vertailtuna. Kytköksen historiallisia taustoja avasin aikaisemmin esitellessäni sananvapauspaatteen ja -sääntelyn kehitystä käsitelleessä luvussa. Vuoden 1906 kansalaisvapausperustuslaki ja itsenäistymisen jälkeen säädetty painovapaus (4.1.1919/1) korostivat en-

³¹ Husa & Pohjolainen 2009: 157.

³² Saraviita 2005: 11.

³³ Saraviita 2005: 389.

nakkosensuurin kieltoa ja sananvapauden ydinaluetta, eli vapaata poliittista ja yhteiskunnallista keskustelua. Vuoden 1995 perustuslakiuudistuksen esitöissä hallitus totesi suorasanaisesti, että sananvapaus on ensisijaisesti tulkittavissa poliittiseksi perusoikeudeksi³⁴. Samankaltainen näkemys on vahvasti edustettuna myös valtaosassa suomalaista oikeuskirjallisuutta. Mikäli siis sananvapautta on määrä tulkita poliittisena oikeutena, täytyy ensin selvittää tarkemmin, minkälaisesta kontekstista on kysymys puhuttaessa poliittisista perusoikeuksista, jolloin pelkkä sääntelyn listaaminen ei riitä. Teuvo Pohjolaisen määritelmä, jossa hän kuvailee poliittisia perusoikeuksia valtiosääntöoikeuden osana, jonka tehtävä on mahdollistaa valtion kansalaisten kyky osallistua ja seurata poliittista toimintaa, tuo vahvasti esiin demokratian ja sananvapauden läheistä suhdetta.³⁵

Mikäli halutaan välttää liiallinen juuttuminen sananvapauden poliittiseen ulottuvuuteen, sitä voidaan myös tarkastella pelkästään vapausoikeutena. Tämä puolestaan vaatii syventymistä itse vapaus-käsitteen sisältöön. Modernissa perusoikeusajattelussa vapaus voidaan jakaa kolmeen osaan; oikeudellinen vapaus, negatiivinen vapaus ja tosiasiallinen vapaus. Oikeudellisella vapaudella tarkoitetaan vapautta julkisen vallan asettamista esteistä ja negatiivinen vapaus laajentaa oikeudellisen vapauden sisältöä merkiten vapautta paitsi julkisen vallan, myös muiden yksilöiden asettamista esteistä. Tosiasiallinen vapaus tarkoittaa yksilön oikeudellisen ja negatiivisen vapauden toteutumista käytännössä. Vaikka muut vapausmääritelmät täytyisivät, tosiasiallisen vapauden toteutumisen esteenä saattavat olla esimerkiksi taloudelliset tai sivistykselliset rajat. Klassiset vapausoikeudet ovat perinteisesti edustaneet puhdasta negatiivisista vapauksista.³⁶ Vaikka edellä kuvailtu vapaus-määritelmä onkin pitkälti korvannut suomalaisessa perusoikeusajattelussa Georg Jellinekin kansalaisen statusjaottelun, mainittakoon, että Jellinekin asetelmaa soveltaen vapausoikeudet kytkeytyvät kansalaisen status negativukseen ja status activukseen, eli kansalaisen oikeuteen olla vapaa julkisen vallan rajoituksista ja kansalaisen mahdollisuuteen olla yhteiskunnallisesti aktiivinen toimija, joka voi halutessaan ottaa osaa

³⁴ HE 309/1993 vp s. 56.

³⁵ Viljanen 2002: 85. Ks. Pohjolainen 1999: 85.

³⁶ Karapuu 2011: 81–82.

poliittiseen toimintaan ja keskusteluun. Statusjaottelun ongelmana on sen suppea perusoikeuskäsitys, jossa perusoikeuksia katsotaan vain status negatiivuksen kautta, minkä vuoksi sen voi katsoa olevan liian vanhanaikainen nykyaikaiseen perusoikeusajatteluun.³⁷

Poliittiset perusoikeudet voidaan mieltää kokonaisuudeksi, jossa yhdistyvät negatiivisten vapauksien kokonaisuus – PeL 12 § sananvapaus sekä PeL 13 § kokoontumis- ja yhdistymisvapaus, ja aktiivisten vapauksien laaja kokonaisuus, johon kuuluvat seuraavat säädökset: PeL 14 § osallistumisoikeudet, 27 § vaalikelpoisuus, 53 § kansanäänestys ja kansalaisaloite, 54 § tasavallan presidentin valinta, 120 § Ahvenanmaan erityisasema sekä 121 § kunnallinen ja muu alueellinen itsehallinto. Puhuttaessa poliittisista perusoikeuksista tarkoitetaan automaattisesti näiden oikeuksien kokonaisuutta, ei siis pelkästään klassisia vapausoikeuksia tai osallistumisoikeuksia.³⁸ Tästä syystä terminologisella erittelyllä on merkitystä tarkasteltaessa perusoikeuskokonaisuuksia. Vapausoikeudet käsitteenä ja sukupolvijaottelu vaihtoehtoisena perusoikeuksien jaottelumethodina ovat hyödyksi haluttaessa rajatumpaa tai erilaista näkökulmaa eri oikeuksien tarkasteluun. Kolmantena hyödyllisenä jaotteluvaihtoehtona voi pitää erityisesti kansainvälisessä ihmisoikeussääntelyssä usein käytettyä jakoa KP-oikeuksiin ja TSS-oikeuksiin, jolloin kansalais- ja poliittiset oikeudet sisältävät klassisten vapausoikeuksien ja osallistumisoikeuksien lisäksi esimerkiksi oikeuden elämään, kidutuksen kiellon, omaisuudensuojan ja ihmisten yhdenvertaisuuden³⁹.

Sananvapauden käsittäminen pelkästään poliittisena perusoikeutena on siis liian yksiulotteinen tapa tarkastella sitä. Kuten jo edellä kävi ilmi, perusoikeuksien jaottelu on aina hieman mielivaltaista ja poliittisten merkityksien löytäminen eri perusoikeuksista ei ole mitenkään harvinaista, joten vain tiettyjen oikeuksien rajaaminen poliittisiksi perusoikeuksiksi ei vastaa käytännön todellisuutta⁴⁰. Perustuslakivaliokunta on useaan otteeseen

³⁷ Karapuu 2011: 78–79. Jellinekin teoriaa alkuperäisenä teoksessa Jellinek, Georg (1905): *System der subjektiven öffentlichen Rechte*.

³⁸ Karapuu 2011: 73

³⁹ Ojanen 2003: 8.

⁴⁰ Husa & Pohjolainen 2009: 157.

toistanut toteamusta, että sananvapaus on ”ydinajatukseltaan ennen muuta poliittinen perusoikeus”⁴¹, minkä vaikutuksesta esimerkiksi kaupallinen viestintä ei kuuluisi sananvapauden ydinalueelle⁴². Tämän näkemyksen voi kuitenkin osittain haastaa eritoten sisältöneutraalisuuden periaatteen avulla. Sananvapaudella on kiistämätön poliittinen ulottuvuus, jonka vuoksi poliittisella ja yhteiskunnallisesti merkittäväällä ilmaisulla voi katsoa olevan korotettu asema niin suomalaisessa kuin yleisestikin eurooppalaisessa sananvapautulkinnassa, mutta samalla tulee ottaa huomioon, että sananvapauden suoja ei oletusarvoisesti erottele ilmaisia ja mielipiteitä niiden sisällön tai esitystavan kautta. Sananvapaus on perustellusti määriteltävissä poliittiseksi perusoikeudeksi, mutta myös yleiseksi vapausoikeudeksi, riippuen kontekstista.⁴³

2.2. Sananvapaus

Sananvapaus on historiallisesta näkökulmasta yksi mielenkiintoisimmista perusoikeuksista, sillä sen kehityksessä on nähtävissä paljon vertailukohtia länsimaisen ihanneyhteiskunnan kehityksessä kohti demokratiaa, tasa-arvoa ja rajattua julkisen vallan käyttöä. Sananvapaus on siinäkin mielessä kiintoisa oikeus, koska siihen itseensä sisältyvä vallankäyttö mahdollistaa sen käytön sekä hallitsevien valtarakenteiden ylläpitoon että niiden kritisoimiseen ja tuhoamiseen⁴⁴. Vapaan sanan merkittävyyden vuoksi vallanpitäjillä on läpi historian ollut taipumus pyrkiä tukahduttamaan ja kahlitsemaan sananvapautta, mikä on osaltaan vaikuttanut vapaan ilmaisun arvostuksen nousuun. Keskiajalla kirkko ja hallitsijat pyrkivät kontrolloimaan kansalaisten kykyä ilmaista ja levittää mielipiteitään ja käydä yhteiskunnallista keskustelua, mutta kirjapainotaidon myötä tapahtui peruuttamaton muutos sananvapauden kannalta. Sensuuri ja kirjojen painamisen privile-

⁴¹ PeVL 19/1998 vp s. 5.

⁴² PeVL 1/1993 vp s. 1; “...on syytä korostaa, ettei elinkeinotoimintaan liittyvä viestintä muodosta perustuslaissa turvatussanavapauden ydinaluetta”.

⁴³ Viljanen 2002: 96–97.

⁴⁴ Pere 2015: 31.

giointi hallitsijoille ja valtaapitäville muodostuivat uusiksi keinoiksi suitsia sananvapautta, mutta kehitys kohti nykyaikaista demokratiaa ja vapaata ilmaisua oli jo alkanut.⁴⁵

2.2.1. Sananvapausajattelun taustat

Perusoikeudet jakavat varhaisen kehityksensä virstanpylväät hyvin pitkälle ihmisoikeuksien kanssa. Ihmisarvon ja kansalaisten oikeuksien turvaamiseen tähänneitä yrityksiä löytyy jo antiikin Kreikan ja Rooman aikaisista teoksista, mistä myös juontuu ihmisoikeuksille tyypillinen luonnonoikeudellinen leima⁴⁶. Sananvapaudenkin juuret löytyvät demokratiakehityksen tavoin antiikin Kreikasta, jolloin sananvapaus ja mielipiteenvapaus muodostivat niin sanotun puhevapauden ideaalin, jonka tehtävä oli mahdollistaa tärkeän yhteiskunnallisen keskustelun käyminen⁴⁷. Puhuttaessa antiikin Kreikan sananvapaudesta tarkoitetaan usein ateenalaista yhteiskuntamallia, jossa vapailta kansalaisilla oli oikeus osallistua julkiseen keskusteluun ja ilmaista mielipiteitään. Kyse ei kuitenkaan ollut varsinaisesta sananvapaudesta ja antiikin Kreikan käsittäminen sananvapauden syntypaikaksi on virheellinen jo sen vuoksi, että kansalaisten vapaudet vaihtelivat eri kaupunkivaltioiden välillä paljonkin. Vapauksien laajuudet vaihtelivat lisäksi myös aika ajoin kaupunkivaltioiden sisällä.⁴⁸

Ajatuksen perus- ja ihmisoikeuksista voidaan siis kuitenkin katsoa ulottuvan siis kauas historiaan, vaikkakin näille varhaisille ihmisoikeusprototyypeille oli ominaista niiden laajuuden ja subjektien vaihtuvuus. Kansainvälisiä ihmisoikeuksia edelsivätkin kansallisen tason perusoikeussäätelyä muistuttaneet asiakirjat, kuten Englannin Magna Charta vuodelta 1215⁴⁹. Pohjoismaisesta, ja erityisesti suomalaisesta, näkökulmasta perusoikeuksien jonkinasteisia prototyyppejä löytyy Ruotsin valtakunnan normistosta aina vuodesta 1347

⁴⁵ Ks. Husa & Pohjolainen 2009: 158. Kirjapainotaito johti uusien mielipiteentuottajien määrän rajuun nousuun, Jyränki 1970: 121.

⁴⁶ Ojanen 2003: 88.

⁴⁷ Pere 2015: 81–82. Ks. Jyränki 1969: 121.

⁴⁸ Neuvonen 2012: 74–75.

⁴⁹ Hallberg 2011: 31.

lähtien. Varhaisten perusoikeuksien sisältö suojasi rahvasta karkeimmilta kuninkaan valan väärinkäytöksiltä, kuten omaisuuden oikeudettomalta riistolta.⁵⁰

Merkittävä muutos oikeuksien kehityksessä tapahtui kuitenkin nimenomaan 1700-luvulla, jolloin kaksi historiallista asiakirjaa, Amerikan yksittäisvaltioiden kansalaisoikeuksien julistukset ja Ranskan 1789 ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistus, loivat pohjan moderneille ihmisoikeuksille. Näiden asiakirjojen sisällön osalta kyseessä olivat vielä puhtaasti valtion kansalaisille kuuluneet perusoikeudet, vaikkakin niiden sanamuodoissa esiintyy jo yleisiä ihmisoikeudellisia piirteitä. Virginian vuoden 1776 julistuksen ensimmäisessä kohdassa todetaan, että ”kaikki ihmiset ovat luonnostaan yhtä vapaita ja itsenäisiä, ja heillä on tiettyjä synnynnäisiä oikeuksia...”, samoin kuin Ranskan vallankumouksen yhteydessä 1789 annetun julistuksessa sanotaan, että ”on olemassa kaikille ihmisille luonnollisia ja luovuttamattomia oikeuksia”.⁵¹ Varsinkin Virginian julistuksen yhteydessä huomiota herättää kuitenkin tuolloin vielä Yhdysvalloissa vallinnut orjatyövoiman käyttö, mistä kuvastuu ajalle tyypillinen valikoiva vapaan ihmisyyden ja ihmisarvon tunnustaminen. Pennsylvania oli ensimmäinen siirtokunta, joka otti käyttöön vuonna 1776 valtiosääntöön verrattavan lakikokonaisuuden, johon kuului myös perusoikeusluettelo.⁵² Perus- ja ihmisoikeusajattelussa on siirrytty Ranskan vallankumouksesta 1789 kohti laajempaa ihmisoikeusajattelua, jonka perusidea on se, että nämä oikeudet koskevat kaikkia ihmisiä eivätkä vain säätele valtion ja sen kansalaisten välisiä suhteita.⁵³

Ihmisoikeuksien kehitys ikään kuin käynnistyi uudelleen ja paljon entistä voimakkaampana 1900-luvulla ja varsinkin toisen maailmansodan jälkeen. Muutoksen moottorina toimivat fasismista, natsismista ja ylipäänsä ympäri maailmaa esiintyneestä rotuerottelupoliitikasta saadut huonot kokemukset ja niiden traagiset seuraukset. YK:n perustamisen yhteydessä laadittiin ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, joka antoi yleiset oikeudelliset tavoitteet ihmisoikeusajattelulle, vaikka tämän julistuksen yhteydessä ei olekaan kysymys sitovasta oikeudesta. YK:n julistus, joka annettiin 1948, loi perusteet mo-

⁵⁰ Ojanen 2003: 13–15.

⁵¹ Husa & Pohjolainen 2009: 130–131.

⁵² Saraviita 2005: 14.

⁵³ Ks. Saraviita 2005: 14–15.

dernille ihmisoikeusajattelulle, jonka kulmakivenä jälleen toimi ajatus ihmisten yhdenvertaisuudesta, joskin tällä kertaa entistä paremmin sovellettuna. Julistusta seurasi vuonna 1966 yleismaailmallinen ihmisoikeussopimus. YK:n lisäksi ihmisoikeudet tunnustavia sopimuksia alkoi syntyä alueellisesti, kuten jo vuonna 1950 solmittu Euroopan ihmisoikeussopimus, ja tuorempana esimerkkinä Euroopan unionin perusoikeuskirja.⁵⁴

Sananvapauden kehitys seurasi keskiajalla ja valistuksen aikana muiden perusoikeuksien kehityskulkuja ja saavuttaessa 1800-luvulle, länsimainen sananvapausdoktriini alkoi saada muotoaan John Stuart Millin ajatusten johdolla. Millin ajatuksien pohjalta syntyi liberaali sananvapaustulkinta, jossa varsinkin totuus ja sananvapaus kytkeytyivät toisiinsa.⁵⁵ Tästä on johdettavissa myöhemmin esittelemäni totuusperuste yhtenä modernin sananvapauden oikeutusperusteista. Sananvapaus alkoi myös kehittyä eri suuntiin länsimaissa, joka johti eri koulukuntien syntyyn. Suomalainen sananvapaus on osa pohjoismaista sananvapausajattelua, jonka sisällä suomalainen doktriini muodostaa hieman toisista pohjoismaista poikkeavan, mutta pääpiirteiltään samankaltaisen kokonaisuuden.⁵⁶

2.2.2. Sananvapauden kehitys Suomessa

Suomalaisen sananvapauden historian alkulähteet löytyvät ajalta kauan ennen itsenäisyyttä. Jo ennen varsinaisen sananvapausaatteen syntyä Kustaa Vaasan hallitsemassa Ruotsin valtakunnassa 1500-luvulla vaikutti systemaattinen ja laaja ennakkosensuurijärjestelmä, johon yhtenä osana toimi kansliakollegion sensuuriviranomainen, joka harjoitti painotuotteiden ennakkovalvontaa. 1700-luvulla, muun muassa Anders Chydeniuksen ansiosta, painovapaus asetus säädettiin vuonna 1766, mutta kyseessä oli vain hetkellinen muutos ja sensuuri palasi vielä uudelleen pääsäännöksi, kunnes painovapaus säädettiin osaksi Ruotsin perustuslakia 1812. Suomi oli tosin sillä välin siirtynyt Venäjän keisarikunnan vallan alaisuuteen.⁵⁷ 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua leimasi tiukentunut sensuuri Suomessa, mikä johti reaktioon suurlakon muodossa. Tilanteen rauhoittamiseksi

⁵⁴ Husa & Pohjolainen 2009: 131–133; Ojanen 2003: 90–91.

⁵⁵ Pere 2015: 88. Ks. Mäntylä 2007: 263–268 ja 315–320.

⁵⁶ Pere 2015: 91. Ks. Kortteinen 1996: 41.

⁵⁷ Neuvonen 2013: 58.

Venäjän keisari Nikolai II antoi kansalaisvapausperustuslain vuonna 1906, johon sisältyivät kolme perinteistä vapausoikeutta, eli kokoontumis-, yhdistymis- ja lausuntovapaus. Lausuntovapaudella oli tämän lain yhteydessä sisällöllisesti hyvin samankaltainen merkitys kuin painovapaudella ja voi perustellusti väittää, että vuoden 1906 kansalaisvapausperustuslain yhteydessä syntyi sittemmin suomalaista sananvapausdoktriinia vahvasti värittävän vahvan ennakkosensuurin kiellon perinne ja siitä johdannaisen sananvapauden ydinalueen oppi.⁵⁸

Merkittävin poikkeama suomalaisessa sananvapauskehityksessä tapahtui sotia ympäröivinä 1930- ja 1940-luvuilla, jolloin esimerkiksi tasavallan suojelulaki (336/1930), joka oli osa kommunistilakeina tunnettua sääntelykokonaisuutta, ja kiihoituslaki, eli laki valtiolle ja yhteiskunnalle vahingollisen kiihoituksen ehkäisemisestä (155/1934) loivat suomalaisen sananvapausympäristön näkökulmasta ennenkuulumattoman sensuurijärjestelmän. Näiden sananvapauden ja oikeusvaltion kannalta kyseenalaisten sääntelymuutosten taustat ulottuivat aina sisällissotaan 1918 asti, jonka jälkeisenä aikana vahvassa asemassa ollut poliittinen oikeisto vaati rajoituksia äärivasemmiston toimintaan Suomessa. Sotien aikana vaikutti taasen aikakaudelle kaikkialla tyypillinen sodanaikainen sensuuri ja propagandakoneisto.⁵⁹ Suomen sodanaikaisen täyden viestintäsensuurin yhteydessä on huomautettava, että nykyinen sananvapaus sääntely ei enää mahdollistaisi samankaltaista sensuuria edes sodan aikana⁶⁰.

Sotien jälkeinen suomettumisen aika toi omat haasteensa suomalaiselle sananvapauskehitykselle. Neuvonen kirjoittaa kriittisesti suomalaisesta sananvapauskehityksestä, tai pikemminkin sen puutteesta, aina 1990-luvulle asti. Hänen mukaansa suomalaista sananvapausajattelua rajoittivat maan kulttuurille tyypillinen konsensuksen saavuttamisen priorisointi ja ulkopoliittikka yleisesti leimannut varovaisuus, joka johti itsesensuuriin ”yhteisen hyvän” nimissä.⁶¹

⁵⁸ Viljanen 2002: 86; Neuvonen 2013: 59. Historiallisesta kehityksestä myös Ollila 2001a: 74.

⁵⁹ Neuvonen 2013: 59–60; Rautio 2017: 564; Pere 2015: 105. Ks. Sedergren 1999: 79–83.

⁶⁰ Saraviita 2005: 391; Saraviita 2000: 141.

⁶¹ Neuvonen 2013: 60–62.

Vuonna 1995 Suomessa toteutettiin perusoikeusuudistus (969/1995). Yhtään liioittelematta voitaneen sanoa, että tämän uudistuksen myötä suomalainen perusoikeusajattelu ja -sääntely kävivät läpi merkittävän metamorfoosin, jonka johdosta Suomen perusoikeusjärjestelmä modernisoitui ja yhdenmukaistui esimerkiksi kansainvälisten ihmisoikeusso-
pimusten kanssa. Konkreettisesti tämä ilmeni muun muassa TSS-oikeuksien lisäämisenä perusoikeussääntelyyn. Sitten vuoden 1995 uudistuksessa luotu perusoikeussääntely siirtyi osaksi uutta perustuslakia (731/1999).⁶²

2.2.3. Sananvapauden oikeutusperusteet

Sananvapaudella on perinteisesti katsottu olevan neljä oikeutusperustetta, jotka jäsentävät sananvapauden merkitystä ja tehtävää yhteiskunnassa. Nämä perusteet ovat totuuden etsiminen, itsensä toteuttaminen, demokraattinen osallistumisoikeus ja viranomaisten valvonta. Julkisuusperiaatteen ja sananvapauden kytkös toisiinsa on luonnollinen seuraus julkisen vallan arvostelun ja demokratian periaatteista.⁶³ Suomessa, jossa sananvapautta tulkitaan korostetusti poliittisena perusoikeutena, varsinkin kaksi jälkimmäistä perustetta ovat olleet erityisen huomion kohteena suomalaisen sananvapaussääntelyn modernissa kehityksessä⁶⁴. Näillä neljällä perinteisellä oikeutusperusteella on juurensa John Stuart Millin klassisessa sananvapausmuotoilussa, vaikkakin ne ovat sisällöllisesti jatkaneet, ja tulevat jatkamaan tulevaisuudessakin, kehitystään⁶⁵.

Nämä neljä oikeutusperustetta olen nimennyt totuusperusteeksi, yksilöautonomiaperusteeksi, demokratiaperusteeksi ja valvontaperusteeksi niiden käsittelyn ja systematisoinnin helpottamiseksi. Yksilöautonomiaperusteen yhteydessä olen hyödyntänyt Alexander Meiklejohnin käyttämään käsitettä yksilöautonomia⁶⁶. Oikeutusperusteiden tarkastelun

⁶² Hallberg 2011: 33–35.

⁶³ Neuvonen 2012: 37–38; Manninen 2011: 460–461.

⁶⁴ Ks. HE 309/1993 vp s. 56; sananvapaussäännöksen keskeiseksi tarkoitukseksi katsotaan vapaan mielipiteenmuodostuksen ja kansalaiskeskustelun, mukaan lukien ”vallankäytön julkinen kritiikki”, mahdollistaminen ja joukkotiedotuksen sekä moniarvoisen yhteiskunnan kehittymisen suojaaminen. Myös s. 58; julkisuusperiaatteen todetaan kytkeytyvän tiiviisti poliittisiin perusoikeuksiin, varsinkin sananvapauteen, ja julkisuusperiaatteen todetaan edellytykseksi kansalaisten osallistumiselle yhteiskunnalliseen toimintaan ja tärkeäksi instrumentiksi viranomaisten toiminnan valvontaan. Tästä myös Manninen 2011: 461.

⁶⁵ Neuvonen 2012: 38.

⁶⁶ Ks. Schauer 1982: 37–40.

yhteydessä ilmenee laajemminkin sananvapauden perustan kaksijakoinen tulkinta; sitä voidaan tulkita sen poliittisen ytimen kautta avoimen kansalaiskeskustelun mahdollistajana ja demokratian ylläpitäjänä (demokratia- ja valvontaperuste) tai yksilön kautta itseilmaisun ja itsensä kehittämisen turvaajana (yksilöautonomiaperuste). Tieteen ja taiteen vapaus liittyyvät sananvapauden johdannaisina oikeuksina myös pääasiassa tähän viitekehukseen.⁶⁷ Totuusperusteen taas näkisin osallisena molempiin tulkintalinjoihin. Totuusperusteen voi myös katsoa edustavan sananvapauden klassista filosofista ydintä, joka nousee jopa demokratian ja oikeusvaltion yläpuolelle, asettaen totuuden ihanteen keskiöön.

Totuusperuste

Totuuden etsiminen sananvapauden oikeutusperusteena saattaa kuulostaa idealistiselta ja jopa liiankin abstraktilta, mutta todellisuudessa sen asema neljän ydinoikeutusperusteen joukossa on sekä oikeutettu että merkittävä. Totuusperusteen idea juontuu yhdysvaltalaisen tuomarin Oliver Wendell Holmes Jr:n ratkaisusta tapauksessa *Abrams v. Yhdysvallat*, jonka avulla totuusperiaate rakentuu niin sanotun ideoiden markkinapaikan ajatuksen ympärille. Ideoiden markkinapaikalla tarkoitetaan yhteiskunnallista ympäristöä, jossa vapaan keskustelun ja mielipiteiden vaihdon avulla päästään lähemmäksi totuutta, sillä vapaassa ympäristössä valheet ennen pitkää häviävät totuudelle. Ideoiden markkinapaikka teoriana ei siis suoranaisesti kiellä valheiden lausuntaa, vaan ne voidaan nähdä jopa hyödyllisenä osana totuuden saavuttamiseen tähtäävässä prosessissa. Totuuden saavuttaminen koetaan haluttavaksi päämääräksi yhteiskunnan kehittymisen vuoksi mutta sen liiallinen korostaminen sananvapauden oikeutusperusteena johtaa ongelmiin ilmaisujen eriarvoisuuden vuoksi. Sellaisenaan totuuden tavoittelu sulkee ulos mainonnan ja, erityisen ongelmallisesti, kaikenlaisen arvokeskustelun, joka perustuu totuuden sijaan eettisiin valintoihin ja mielipiteisiin.⁶⁸

⁶⁷ Pöyhtäri ym. 2013: 53. Ks. Neuvonen 2012: 38.

⁶⁸ Neuvonen 2012: 38–40. Ks. Mill 2009: 23–25; Holmes 2017: 486–488; Yhdysvaltain korkeimman oikeuden tapaus *Abrams v Yhdysvallat* 1919.

J.S. Millin ajatteluun kytkeytyi myös idea siitä, että sananvapautta voidaan käyttää väärin, mistä oivallisena esimerkkinä käy vihapuhe. Sananvapauden väärinkäyttöön liittyy Millin varoitus siitä, että valheet pystyvät kokonaan peittämään totuuden ja siten vahingoittamaan yhteiskuntaa. Nykyään voi nähdä konkreettisia viitteitä ainakin yrityksistä toteuttaa tällaista totuuden ja valheen rajan hämärtämistä erilaisten disinformaatiolähteiden, kuten valemedian, toimesta.⁶⁹ Käsittelen näitä usein vihapuhettakin hyödyntäviä toimijoita ja niiden metodeja tarkemmin seuraavassa pääluvussa, mutta todettakoon tässä lyhyesti, että niiden saavutukset ovat kuitenkin vielä osoittautuneet rajallisiksi, mikä on yhteiskunnan, ja sananvapauden, kannalta selkeä voitto. Osaksi sananvapauden onnistunut puolustus on perustunut nimenomaan totuusperusteen varaan, eli räikeimmät valheeliset vaikutusyritykset ovat kaatuneet vapaan keskustelun vallitessa. Koen, että sananvapauden totuusaspekti on muutenkin jäänyt merkittävyyttään vähemmälle huomiolle ja tarkastelulle. Itse näen sen muita oikeutusperusteita yhdistävänä tekijänä, jonka vaikutus ulottuu sekä sananvapauden yksilölliseen että poliittiseen merkitykseen.

Ideoiden markkinapaikkaa ja yhteiskunnallista keskustelua kosketti esimerkiksi EIT:n ratkaisu tapauksessa *Lehideux ja Isorni v Ranska*.

Lehideux ja Isorni v Ranska -tapauksessa tarkastelussa oli sananvapauden suoja suhteessa ilmaisuun, jonka katsottiin puolustelevan marsalkka Philippe Pétainin toimia toisen maailmansodan aikana ja kritisoivan marsalkan vuonna 1945 saamaa tuomiota yhteistoiminnasta vihollisen kanssa. Kansallinen tuomioistuin oli katsonut lehtikirjoituksen tekijöiden syyllistyneen Ranskan lain puitteissa rikokseen otsikolla ”public defense of war crimes or the crimes of collaboration”. Tuomitut olivat valittaneet tuomiosta ihmisoikeustuomioistuimeen väittäen, että heidän tuomionsa loukkasi heidän artiklan 10 mukaista sananvapautta. EIT katsoi *Lehideux*’n ja *Isornin* perustelut Pétainin tuomiota kritisoineelle kirjoitukselleen hyväksyttämättömiksi, sillä he olivat ilmoittaneet kirjoituksen tarkoituksiksi marsalkan tuomion kumoamisen. Kirjoitus sisälsi lisäksi lukuisia historiallisia tapahtumia vääristeleviä kohtia ja muutenkin kyseenalaista tulkintaa toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista. EIT myös totesi, että artikla 10 ei suojaa minkäänlaista kansallissotalismia tai natsien toimia tukevaa ilmaisua. Edellä mainitusta huolimatta EIT katsoi asiassa rikotun sananvapauden suojaa, sillä tuomioistuin totesi rikostuomion tarpeettoman vakavaksi vastatoimeksi, varsinkin kun tarjolla olisi ollut vähemmän sananvapautta rajoittavia keinoja puuttua kyseessä olleeseen ilmaisuun. Lisäksi EIT muistutti, että valtion historian kaltaisissa laajoissa aihealueiden käsittelyssä ei ole epätavallista löytää erilaisia mielipiteitä ja tulkintoja, ja EIS 10 artikla suoja myös epä-

⁶⁹ Ks. Kortteinen 1996: 40–41.

miellyttäviä ja shokeeraavia ilmaisia. Yhteenvetona tässä tapauksessa voi siis todeta, että vaikka EIT ei hyväksynyt Lehideux'n ja Isornin ilmaisulleen antamia perusteluja ja yleisesti ottaen tuomioistuin ei katso kansallissosialismia tai muita ääriajattelun suuntauksia tukevia ilmaisia sananvapauden suojan piiriin ja tässäkin asiassa Ranskan valtio ei ollut toiminut väärin puuttuessaan kyseiseen ilmaisuun, valtio oli silti rajoittanut sananvapautta tarpeettoman vakavalla toimenpiteellä suhteessa ilmaisuun ja sen taustatekijöihin.⁷⁰

Ideoiden markkinapaikka tarvitsee siis toimiakseen myös epämiellyttävien ilmaisujen ja mielipiteiden hyväksynnän. Tämän ei kuitenkaan tule tarkoittaa natsismin kaltaisten ideologioiden julkisen tukemisen sallimista tai vääristellyn historiantulkinnan hyväksymistä. Tällaisiin ilmaisiin puututtaessa joudutaan kuitenkin aina rajoittamaan ilmaisijan sananvapautta, mikä tulee tehdä suhteellisuuden periaatetta noudattaen.

Yksilöautonomiaperuste

Sananvapauden toinen oikeuttamisperuste keskittyy yksilön vapauteen toteuttaa itseään ja kehittää omaa ajatteluaan. Tämä peruste poikkeaa muista kolmesta siinä, että sen perusta ei ole suoraan sidottu sananvapauden poliittiseen ulottuvuuteen, vaan kyse on enemmänkin yksilön oikeudesta elää ja ilmaista itseään haluamallaan tavalla. Yksilön vapaudesta toteuttaa itseään kuvastuu myös käsityksestä, jossa ilmaisu koetaan itseisarvoiseksi toiminnoksi, eli sen suojaaminen on tärkeää pelkästään sen itsensä vuoksi.⁷¹ Koska sananvapaus turvaa niin ilmaisun sisällön kuin muodonkin, tämän oikeutusperusteen piiriin voi siten laskea esimerkiksi taiteellisen ilmaisun kautta tapahtuvan itseilmaisun vapauden⁷².

⁷⁰ EIT Lehideux ja Isorni v. Ranska, 23.9.1998, varsinkin kohdat 9, 12, 33–35, 53–58. Demokratian periaatteita loukkaavaa yhteiskuntajärjestystä tukevan ideologian levittäminen sananvapauden suojan turvin oli esillä jo EIT:n ratkaisussa Saksan kommunistinen puolue v. Saksa, 20.7.1957. Kyseisessä ratkaisussa tuomioistuin mm. totesi, että EIS artikla 17 on tarkoitettu suojaamaan demokraattisten instituutioiden vapaa toiminta ja estää totalitaaristen aatteiden levittäminen sananvapauden varjolla. Totalitaaristen ryhmien toiminnan torjunta artiklan 17 nojalla on esillä myös ratkaisussa EIT Glimmerveen ja Hagenbeek v. Alankomaat, 11.10.1979. Antisemitistiset kannanotot kirjallisuudessa eivät myöskään nauti 10 artiklan suojaa, kuten käy ilmi ratkaisussa EIT Garaudy v. Ranska, 7.7.2003, jossa kirjailija oli puolustanut ilmaisujaan vetoamalla sananvapauden suojaan hänen kritisoidessaan Israelin valtiota. Tuomioistuin totesi, että valtion politiikan kritiikki kuuluu sananvapauden suojan piiriin, mutta tapauksessa kirjailija ei ollut ainoastaan pidättäytynyt valtion kritiikissä, vaan oli käyttänyt avoimen rasistista ja antisemitististä ilmaisua. Vrt. EIT Faruk Temel v. Turkki, 1.2.2011, kohta 49 ja EIT Öner ja Türk v. Turkki, 31.3.2015, kohdat 19–27.

⁷¹ Neuvonen 2012: 39.

⁷² Saraviita 2005: 397.

Vaikka voidaankin todeta, että yksilön vapaus itsensä toteuttamiseen poikkeaa muista oikeutusperusteista sen individualistisen pohjavireen ja kollektiivisen edun korostamisen puutteen vuoksi, myös tämä oikeutusperuste löytää paikkansa sananvapauden yhteiskunnallisesta roolista. Turvaamalla yksilöiden vapaus ilmaista itseään edesautetaan samalla kansalaisten mahdollisuutta ja halukkuutta osallistua demokraattiseen prosessiin valistuneina ja ajatteluaan kehittävinä toimijoina.⁷³

EIT:n käytännössä yksilön oikeus ilmaista itseään esiintyy yhdessä sananvapauden klassikkoratkaisuissa, *Handyside v. Iso-Britannia*⁷⁴. Tapauksessa esiintyy sananvapauden tulkinnan kannalta mielenkiintoisia elementtejä, kuten valtion harkintamarginaali⁷⁵ ja moraali suhde yhteiskunnalliseen etuun rajoitusperusteena, mutta yksilön ilmaisuvapauden kannalta ratkaisussa merkittävintä on EIT:n ratkaisussaan esittämä toteamus:

*”Freedom of expression constitutes one of the essential foundations of such a (democratic) society, one of the basic conditions for its progress and for the development of every man”.*⁷⁶

Tämä lause tuo esiin sananvapauden vähälle huomiolle jääneen toiminnon yksilön itsensä kehittämisen mahdollistajana, ei pelkästään demokraattisen järjestelmän turvaajana. Näillä kahdella toiminnolla on totta kai läheinen kytkös, sillä demokratia tarvitsee toimiakseen valistuneita ja aktiivisia kansalaisia.⁷⁷

Ollila on esittänyt, että sananvapauden käyttötilanteet ovat tyypistettävissä kolmeen luokkaan: (1) sananvapauden ydinalueen muodostava poliittinen ja yhteiskunnallinen viestintä, (2) kaupallinen viestintä ja (3) eri organisaatioiden ja instituutioiden välinen viestien vaihto⁷⁸. Tällainen jaottelu kuitenkin jättää yksilöautonomian näkökulman mielestäni kriittisesti huomioimatta, minkä katson olevan seurausta sananvapauden ylipoliittisesta tulkinnasta. Sananvapauden merkitys yksilön vapauspiirin, *Freiheitssphären*, toteutumisen mahdollistamisessa on ylenkatsottu, mutta tärkeä osa sananvapauden olemassaolon oikeutusta.

⁷³ Neuvonen 2012: 40.

⁷⁴ EIT *Handyside v. Iso-Britannia* 7.12.1976

⁷⁵ Ks. esimerkiksi EIT *Praeger & Oberschlick v. Itävalta*, 26.4.1995, kohta 36.

⁷⁶ EIT *Handyside v. Iso-Britannia*, kohta 49.

⁷⁷ Ks. Habermas 1996: 461 ja Ollila 2001a: 69–70.

⁷⁸ Ollila 2001b: 329.

Yksilöautonomian yhteydessä on tarpeen huomioida kuitenkin yksilön yhteiskunnallisen aseman merkitys sananvapauden suojan kannalta. Suomessa sananvapaus on perustuslaissa turvattu jokaiselle. Erityisinä ryhminä sananvapauden kannalta voidaan eritellä lapset, virkamiehet, sotilaat, vangit, poliitikot ja toimittajat. Nämä erityiset ryhmät voidaan erotella tavanomaisista sananvapauden subjekteista heidän sananvapauttaan jollain tavalla koskevan erityispiirteen tai -piirteiden vuoksi. Lapsien erityisasema perustuu heitä koskeviin kuvaohjelmien rajoituksiin. Tavanomaisen lainsäädännön lisäksi tämä rajoitus on harvinaislaatuisesti kirjoitettu myös perusoikeussäännökseen lakivarauksena. Muuten lapsien sananvapaus on täysin verrannollinen täysi-ikäiseen kansalaiseen. Virkamiesten sananvapautta taas virkatehtävien osalta koskee tavallista korkeampi asiallisuuden ja sopivuuden vaatimus. Virkamiehillä on normaali sananvapauteen perustuva oikeus esittää mielipiteitään, mutta näin tehdessään tulee käydä selväksi, esiintyvätkö he yksityishenkilönä vai virkansa edustajana. Virka voi myös asettaa rajoituksia sananvapaudelle. Näitä rajoituksia on käsitelty muun muassa EIT:n ratkaisuissa *Vogt v. Saksa* ja *Wille v. Liechtenstein*.⁷⁹ Virkamiehien tavoin myös esimerkiksi kunnanjohtajia sitoo asiallisuuden ja lojaalisuuden vaatimukset sekä vaikutusten kunnan toimintaan huomioiminen ilmaisussa⁸⁰.

Vangeilla ja laitoksissa olevilla henkilöillä on myös sananvapaus, samoin kuin sotilailla. Sotilaiden sananvapaus sisältää myös oikeuden arvostella asevoimia, joissa he palvelevat. Toisaalta sotilaskuri tai muu armeijan toimintaan liittyvä syy voi rajoittaa kritiikin esittämistä, samoin kuin sotilaan tehtäviin kuuluvat velvollisuudet.⁸¹ Näihin velvollisuuksiin voi EIT:n käytännön perusteella lukea varsinkin sotilassalaisuuksien säilyttäminen kansallisen turvallisuuden puitteissa. Sotilaan sananvapautta ja kansallista turvallisuutta koskevat näkökulmat olivat esillä EIT:n ratkaisussa *Hadjianastassiou-tapauksessa*.

⁷⁹ Manninen 2011: 465–467. EIT *Vogt v. Saksa*, 26.9.1995; kohdissa 53–54 todetaan, että valtion harkintamarginaaliin jätetään sen arviointi, ovatko virasta johtuvat sananvapauden rajoitukset suhteellisia ja perusteltuja. EIT *Wille v. Liechtenstein*, 28.10.1999; kohdassa 64 huomioidaan, että asema tuomioistuimen johdossa saattaa rajoittaa virassa olevan sananvapautta, kohdassa 67 EIT myös huomauttaa, että virka ei saa lähtökohtaisesti estää luonteeltaan poliittistenkaan ilmaisujen esittämistä, vaan tapauskohtainen harkinta on tarpeen.

⁸⁰ Heiskanen & Uoti 2017: 299.

⁸¹ Manninen 2011: 467.

Hadjianastassiou v Kreikka -ratkaisussa oli kyse, oliko kreikkalainen ilmavoimien kapteeni luovuttaessaan vähäisiä sotilassalaisuuksia yksityisomisteiselle yritykselle toiminut sananvapauden suojan puitteissa vai ei. EIT toi tapauksen käsittelyssään esille sananvapausnäkökulman toteamalla, että tapaukseen liittyvä aineisto, jonka Hadjianastassiou luovutti yhtiölle, kuuluu 10 artiklan piiriin vapaan mielipiteiden ja ideoiden vaihdon kontekstissa ja sananvapaus ulottuu myös armeijan palveluksessa oleviin henkilöihin. EIT kuitenkin katsoi myös, että sananvapauden käytön rajoittaminen voi olla sallittua, mikäli tarkoituksena on valtion turvallisuuden takaaminen ja armeijan käyttämän teknologian suojaaminen. EIT:n mukaan Kreikan sotilastuomioistuimien ei ollut loukannut 10 artiklan turvaamaa oikeutta, sillä rajoitusperuste oli ollut hyväksyttävä yhteiskunnan edun kannalta ja se ei ollut ristiriidassa demokraattisten periaatteiden kanssa.⁸²

EIT on korostanut kansanedustajien ja yleisesti poliitikkojen sananvapauden merkitystä, johtuen heidän toimenkuvansa yhteydestä yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistumisesta⁸³. Voikin sanoa, että edustuksellisessa demokratiassa osa kansalaisten oikeudesta osallistua yhteiskunnallisesti merkittävään keskusteluun tapahtuu nimenomaan heidän vaaleissa valitsemiensa kansanedustajien välityksellä, minkä vuoksi poliitikkojen sananvapauden painoarvo on selkeästi todettavissa. Poliitikkojen tavoin myös toimittajien sananvapauden suoja on demokratian kannalta keskeisessä roolissa, mikä käy tarkemmin ilmi sananvapauden valvontaperusteiden kontekstissa. Journalistien sananvapauden kuuluu oikeuskäytännössä luodun tulkinnan mukaisesti myös erittäin salliva linja liioittelua ja provosointia silmällä pitäen, mikäli kyseiset ilmaisut palvelevat yhteiskunnallista tarkoitusta.⁸⁴ Journalistin ohje on myös toimittajia ja mediaa ohjaava säännöstö, jonka käytäntöä tulkitsee ja valvoo JSN. JSN ei kuitenkaan ole varsinaisesti oikeudellinen elin, eikä se voi tutkia esimerkiksi kunnian tai yksityiselämän loukkauksia oikeudellisesti si-

⁸² EIT Hadjianastassiou v. Kreikka, 16.12.1992, erityisesti kohdat 43–47. Ks. myös EIT Leander v. Ruotsi, 26.3.1987, kohdat 69–75.

⁸³ Manninen 2011: 467–468. Poliitiikan harjoittamisessa käytettyä ilmaisua on käsitelty ratkaisussa EIT Erbakan v. Turkki, 6.7.2006. EIT katsoi ankaran seuraamuksen olleen tarpeeton sananvapauden rajoitus johtuen ilmaisun poliittisesta kontekstista, vaikkakin suvaitsemattomuuden levittämisen ehkäiseminen tunnustettiin ratkaisussa muuten hyväksyttäväksi rajoitusperusteeksi. Vrt. EIT Norwood v. Iso-Britannia (16.11.2004), jossa puolueloiminnan yhteydessä käytetty islaminvastainen juliste ei saanut 10 artiklan suojaa.

⁸⁴ Manninen 2011: 468; EIT Praeger & Oberschlick v. Itävalta, kohta 38; EIT Thoma v. Luxemburg, 29.3.2001, kohta 46.

tovasti. Journalistin ohjeen lisäksi joukkotiedotusvälineiden odotetaan noudattavan toiminnassaan tiettyä itsesääntelyä.⁸⁵ Tämän itsesääntelyn taustalla on ajatus journalistisen sananvapauden käyttämisestä oikeisiin tarkoituksiin.

Yksilön vapauspiiri suojaa tosin sananvapauden lisäksi myös yksilön yksityisyyttä. Tästä esimerkkinä käy EIT:n ratkaisu von Hannover -tapauksessa, jossa lehdistön sananvapaus ja julkisuuden henkilön yksityisyydensuoja olivat vastakkain.

Ratkaisussaan tapauksessa von Hannover v Saksa EIT nosti esiin lehdistön julkaisemien kuvien yhteiskunnallisen merkityksen, minkä avulla punninta EIS:n artiklan 8 (yksityisyydensuoja) ja artiklan 10 välillä on mahdollista toteuttaa. Yksinomaan henkilön yksityiselämään liittyvät tiedot eivät täytä yhteiskunnallisesti merkittävien tiedonvälityksen määritelmää. Vaikka tapauksessa kyseessä olleet kuvien kohteena oli julkisuuden henkilö, hän ei kuvia koskeneissa tilanteissa myöskään toiminut julkisessa asemassaan.⁸⁶

Yksilön työnantajaa koskeva lojaliteettivelvollisuus on myös johtanut pohdintoihin työntekijän sananvapaudesta, esimerkiksi EIT:n ratkaisussa Palomo Sánchez ynnä muut v. Espanja. EIT on käytännössään sekä tukenut työntekijöiden oikeutta sananvapauteen että muistuttanut työntekijän lojaalisuus- ja harkitsemisvelvollisuudesta suhteessa työnantajaansa. Näin ollen lojaliteettivelvollisuutta ja sananvapautta koskevissa tapauksissa on tukeuduttava oikeuksien ja velvollisuuksien väliseen tapauskohtaiseen punnintaan, jossa EIT on käyttänyt perusteina julkaistun tiedon merkitystä, olisiko tarjolla ollut muita keinoja ongelman selvittämiseen kuin tietojen julkinen julkaisu, ilmaisun todenmukaisuus ja kielenkäyttö, työnantajan kärsimä mainehaitta ja taloudellinen haitta sekä työnantajaan kohdistuneen seuraamuksen ankaruus.⁸⁷

Demokratiaperuste

⁸⁵ Nuutila 1999: 579. JSN itse korostaa neuvoston asemaa tuomioistuinjärjestelmän ulkopuolisena elimenä, jonka tehtäviin ei kuulu oikeudellisesti sitovien tuomioiden antaminen, <http://www.jsn.fi/jsn/jsn/>, saatavissa 22.7.2018. Toisaalta KHO:2009:82 osoittaa, että ei ole ennenkuulumatonta, että JSN:n lausumat ainakin huomioidaan tuomioistuinkäsittelyn yhteydessä. Näin ollen on pääteltävissä, että lausumien vaikutusta oikeudelliseen tulkintaan ei voi ainakaan kokonaan sulkea pois.

⁸⁶ EIT von Hannover v. Saksa, 24.9.2004, mm. kohdat 61–64, 76–81.

⁸⁷ Tiilikka 2013: 251–252. Ks. EIT Palomo Sánchez ym. v. Espanja, 12.9.2011.

Demokraattinen osallistumisoikeus oikeutusperusteena on tiiviisti kytkeytynyt varsinkin suomalaiseen sananvapausoppiin. Myös EIT:n oikeuskäytännössä sananvapauden tehtävä demokraattisen järjestelmän puolustajana on näkyvä, mikä on osaltaan johtanut suomalaisen sananvapausopin mahdollisesti keskeisimmän käsitteen, sananvapauden ydinalueen opin, syntyyn. Sananvapauden ydinalueen oppi edustaa sananvapauden vahvaa poliittista perusoikeustulkintaa, joka esiintyy elinvoimaisena esimerkiksi yhdysvaltalaisessa sananvapausdoktriinissa ja polis-ajattelussa. Ydinalueen oppi tuo mukanaan, ei pelkästään ilmaisujen eriarvoisuuden idean, vaan myös perusoikeuksien tasavertaisuuden ajatuksen. Toisin sanoen sananvapauden käyttö ei ole ylivertaisessa asemassa muihin perusoikeuksiin, jolloin sananvapauden rajoittaminen perusoikeuskollisoiden perusteella muuttuu hyväksyttäväksi. Tätä kuvastavat suomalaisessa säätelystä varsinkin rikoslakiin kirjatut ilmaisurikokset. Ydinalueajattelun pohjan loi jo J.S. Mill varoittaessaan sananvapauden väärinkäytöstä esimerkiksi enemmistön tyranniana vähemmistöjä kohtaan tai sellaisten ryhmien työkaluna, joilla ei ole edes halukkuutta osallistua demokraattiseen prosessiin, vaan mahdollisesti sen sijaan pyrkiä hajottamaan sitä. Ydinalueopin mukaisissa rajoituksissa ilmaisujen totuudenmukaisuus ei siis sinänsä ole merkityksellistä, vaan niiden mahdollinen haitallisuus yhteiskunnan ja muiden perusoikeussubjektien kannalta.⁸⁸ Tässä on nähtävissä selvä yhteys vihapuheen kaltaisiin ilmiöihin.

Oberschlick v. Itävalta tapauksessa EIT viittaa Handyside-tapaukseen ja sananvapauden demokraattisen yhteiskunnan, vapaan mielipiteenmuodostuksen ja yksilön itseilmaisun mahdollistajana. Pluralismin ja moniarvoisen yhteiskunnan ylläpitämiseksi sananvapaus suojaa myös sellaisia ilmaisuja, jotka ovat järkyttäviä tai epämiellyttäviä. Lisäksi tuomioistuimien huomauttaa ratkaisussa, että edellä mainitut periaatteet ovat erityisen tärkeitä lehdistön vapaan toiminnan vuoksi.⁸⁹ Samanlainen tulkinta esiintyy Lingens v. Itävalta tapauksessa, jossa EIT päätyi niin ikään toteamaan, että sananvapauden rajoittamiselle ei ollut painavaa yhteiskunnallista syytä ja siten rajoitus muodosti sensuurin.⁹⁰ Kansallisen

⁸⁸ Neuvonen 2012: 40–41. Ks. Mill 2009: 26.

⁸⁹ EIT Oberschlick v. Itävalta, 23.5.1991; ks. varsinkin kohdat 57 ja 58. Tapauksessa oli kyse itävaltalaiseen toimittajaan, Gerhard Oberschlickiin, kohdistuneesta kunnianloukkaustuomiosta ja laajemmin median sananvapaudesta ja kovasanaisesta, poliittikkoon kohdistuneesta kritiikistä.

⁹⁰ EIT Lingens v. Itävalta, 8.7.1986; ks. kohdat 45 ja 47. Tapauksessa oli, yllä mainitun tavoin, kyse median sananvapaudesta ja toimittajaan kohdistuneesta yksityisoikeudellisesta tuomiosta.

tuomioistuimen ratkaisujen ja EIT:n tulkinnan ristiriidan ytimessä näissä molemmissa tapauksissa vaikuttaisi olleen Itävallan senhetkinen kunnianloukkaussääntely (ks. Lingens-ratkaisun kohta 20). Yhteiskunnallisesti tärkeistä asioista on voitava keskustella ja moraaliväitteissä on vaikea esittää totuutta.

Demokratiaperusteen osaksi voi lukea myös vallankäyttäjiin, ja korostetusti poliitikkoihin, kohdistetun korkeamman kritiikin sietokynnyksen ja heikennetyn yksityiselämän suojan (virkansa edustajana) vaatimukset. Myös EIT on linjannut, että kritiikin sallittavuus on rajoiltaan laajempaa, kun kritiikin kohteena on poliitikko, mutta vieläkin laajempi, kun kritiikki kohdistuu hallitukseen. Kritiikin sietokynnyksen on oltava korkeampi myös poliittisella puolueella. Nämä vaatimukset perustuvat demokratiaan kuuluvaan valvontaan, jolla on mahdollistettu kansalaisten vaikutusmahdollisuudet ja tiedonsaanti.⁹¹ Kyse on siis siitä, että mitä enemmän henkilöllä on julkista valtaa käytettävissään, sitä laajemmin kansalaisilla on oikeus saada tietoa tästä henkilöstä, mukaan lukien hänen yksityiselämästään.

Demokratiaperusteen yhteydessä tulee myös ottaa huomioon sen toteutumisen vaatimukset. Jotta demokratia voi toteutua onnistuneesti, se edellyttää kansalta riittävää kielitaitoa (toimivan kommunikaation vaatimus) ja riittävää koulutustasoa (informaation käsittelyn vaatimus). Näiden vaatimusten toteutumisen kannalta tärkeitä instrumentteja ovat toimiva julkinen koulujärjestelmä, kansan kollektiivinen yhteiskunnallinen identiteetti ja ymmärrys yhteiskunnan toiminnasta ja säännöistä sekä demokratian eetoksen yleinen hyväksyntä. Tämä eetos muodostuu arvoista, joihin kuuluvat ihmisten keskinäinen kunnioitus, yhteiskunnan avoimuus, suvaitsevaisuus, ja yhteiskunnan sääntöjen kunnioittaminen.⁹² Sananvapauden demokratiaperusteen toteutuminen ei siis tapahdu itsestään, vaan se asettaa kansalaisiin kohdistuvia vaatimuksia, joista vihapuheen ja varsinkin valemedian yhteydessä on viime aikoina noussut esiin mediakritiikin ja niin sanotun ”medialukutaidon” lisäämisen tarve. Kielitaitoon liittyvän vaatimuksen yhteydessä taas nostaisiin

⁹¹ Saraviita 2005: 398; Häkkinen 2014: 418. Ks. EIT Janowski v. Puola, 21.1.1999, kohta 33; tuomioistuin otti kantaa virkamiehiin kohdistuvan kritiikin mittasuhteisiin ja virkamiehiltä vaadittavaan kritiikin sietokynnykseen. EIT toteaa, että virkamiehiltä ei voi edellyttää samankaltaista sietokynnystä kuin poliitikoilta.

⁹² Jyränki 2003: 115.

esiin vähemmistöjen osallistumisen mahdollistaminen yhteiskunnalliseen keskusteluun ja tiedonsaantiin myös heidän omalla kielellään.

Valvontaperuste

Neljäs oikeutusperuste on demokratiaperusteen kaltaisesti hengeltään sijoittunut vahvasti poliittiseen kontekstiin, sillä se tuo esiin sananvapauden tehtävää viranomaisvalvonnan mahdollistavana instrumenttina. Erityisesti viranomaisvalvonta suuntautuu toimeksianoksi lehdistölle toteuttaa tehtäväänsä kuluneen, mutta osuvan ilmaisun mukaisesti ”vallan vahtikoirana”. Näkemys on alun perin esiintynyt vahvana angloamerikkalaisessa sananvapausajattelussa, mutta esimerkiksi EIT:n käytäntö on tuonut sitä esiin selkeämmin myös eurooppalaiseen sananvapausdoktriiniin. Taustalla vaikuttaa Millin ja Miltonin ajattelulle tyypillinen epäluuloisuus valtion ja kirkon, eli heidän aikakautensa kahden keskeisimmän julkisen vallankäyttäjän, toimintaa kohtaan. Modernissa lähestymistavassa on tarpeen ottaa huomioon myös huomattavassa valta-asemassa olevat yksityiset toimijat, kuten suuryritykset.⁹³ Median kuvailu ”vallan vahtikoirana”, ei siis pelkästään julkisen vallan, osoittautuukin yllättävän asianmukaiseksi.

Valvontaperuste on näistä neljästä oikeutusperusteesta vahvimmin kytköksissä sananvapauden joukkotiedotusulottuvuuteen, jonka yhteydessä yksittäisten henkilöiden keskinäinen, pienessä piirissä tapahtuva viestintä ei ole relevanttia⁹⁴. Valvontaperuste on vahvimmillaan angloamerikkalaisessa oikeuskulttuurissa ja -kirjallisuudessa, mutta EIT:n käytäntö on tuonut sitä onnistuneesti myös eurooppalaisessa sananvapausdoktriinissa enemmän esille⁹⁵. Tästä käytän esimerkkinä kahta tapausta. Sunday Times v. Iso-Britannia -tapauksessa lehteä syytettiin oikeudenkäynnin halventamisesta (contempt of court), koska siinä julkaistiin artikkeleita liittyen käynnissä olevaan oikeusprosessiin, joka koski lääkevalmistajan tuotteen mahdollista osallisuutta vastasyntyneiden lasten epämuodostumiin. EIT totesi Ison-Britannian rikkoneen EIS:n sananvapausartikkelia, koska lehdistön

⁹³ Neuvonen 2012: 41.

⁹⁴ Saraviita 2005: 389.

⁹⁵ Neuvonen 2012: 41.

erityinen tehtävä tärkeän yhteiskunnallisen tiedon välittäjänä kansalaisille – tässä tapauksessa varsinkin alkuperäisen oikeusproessin toisena osapuolena olleille perheille – oli tärkeämpi peruste sananvapauden käytölle kuin Sunday Times artikkeleiden mahdollisesti aiheuttama vaikutus oikeudenkäynnin etenemiselle perusteena sananvapauden rajoittamiselle.⁹⁶ Samanlaista argumentaatiota löytyy tapauksesta *Vides Aizsardzības Klubs v. Latvia*. Tapauksessa latvialainen ympäristönsuojelujärjestö kritisoi julkisesti paikallista pormestaria välinpitämättömyydestä ympäristöhaittoja kohtaan. Ratkaisussaan EIT korosti järjestön oikeutta välittää harkintansa mukaan tärkeää tietoa yleisölle, varsinkin koska kyseessä oli julkisen vallan toimijaan kohdistuvaa kritiikkiä yhteiskunnallisesti tärkeästä aiheesta.⁹⁷

EIT:n perusteluista on vedettävissä ainakin kaksi keskeistä johtopäätöstä koskien sananvapauden valvontaperustetta. Ensinnäkin EIT:n tulkinnan perusteella sananvapaudesta lehdistön tehtävänä, ja *Vides Aizsardzības Klubs v. Latvia* -tapauksen perusteella tämän tehtävän voi ulottaa myös kansalaisjärjestöille ainakin tietyissä tapauksissa, on merkityksellisen tiedon välittäminen kansalaisille yhteiskunnalle tärkeistä aiheista. Toinen johtopäätös on, että lehdistön ilmaisut sen toteuttaessaan tehtävänsä vahtikoirana ja valistajana voidaan katsoa kuuluvan sananvapauden ydinalueen piiriin, jolloin rajoitusten tarpeellisuus on vähintään yhtä painava rajoitusperuste kuin rajoituksen hyväksyttävyyys.

Valvontaperusteeseen kuuluva median tehtävää vallan vahtikoirana ei tule myöskään pitää itsestään selvänä, ei edes Suomessa. Viranomaisten ennakkosensuuri tai jälkikäteinen viestien levittämisen tukahduttaminen ovat näkyvimpiä uhkia valvontaperusteen toteutumiselle, mutta niiden torjuminen pitävällä lainsäädännöllä ja aktiivisella laillisuusvalvonalla on verrattain yksinkertaista Suomen kaltaisessa järjestelmässä. Sen sijaan valvonnan heikentymisen kannalta uhkaavampaa on mediakentän omistussuhteiden keskittymisen kaltainen hienovarainen muutos kohti yksinäisempää yhteiskuntaa. Omistuksen kes-

⁹⁶ EIT *Sunday Times v. Iso-Britannia* 26.4.1979. Ks. ratkaisun kohta 60, jossa EIT toteaa, että 10 artiklan 2 kohdan voidaan katsoa sisällyttävän oikeudenkäynnin halventamisen hyväksyttäväksi rajoitusperusteeksi, mutta ei vielä täyttävän rajoituksen tarpeellisuuden kriteeriä.

⁹⁷ EIT *Vides Aizsardzības Klubs v. Latvia*, 27.5.2004.

kittymisessä taloudellinen valta voi luoda edellytykset valitulle joukolle poliittisia vallankäyttäjää hankkia itselleen pääsy vaikuttamaan median toimintaan ja siihen, mitä tietoa kansalaisille välitetään ja miten.⁹⁸

Lehdistön valvontaperustetta esittelen seuraavaksi kahden EIT:n oikeustapausesimerkin avulla. Thorgeir Thorgeirson v. Islanti -ratkaisussa esiin nousee toimittajan sananvapauden turva kansalaisten tiedonsaannin oikeuden kontekstissa, kun taas Tammer v. Viro -ratkaisulla on sisältönsä puolesta yhtymäkohtia von Hannover v. Saksa -ratkaisuun.

Thorgeirson oli toimittajana arvostellut kahdessa kirjoittamassaan lehtijutussa Islannin poliisin tarpeetonta voimankäyttöä ja ilmenneitä väärinkäytöksiä, tarkoituksenaan pyrkiä saada aikaan oikeusministeriön toteuttama tutkinta poliisin toimiin. Sen sijaan toimittaja tuomittiin sakkoihin poliisin herjaamisesta. Thorgeirsonin valitus Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen perustui alun perin tuomioistuimen puolueettomuuden loukkaamiseen (artikla 6), mutta EIT huomioi käsittelyssään myös sananvapausnäkökulman. EIT katsoi, että toimittajan artikkeleissaan esitellyt tapahtumat kuvasivat selvästi tapahtuneita väärinkäytöksiä poliisin toimesta ja lisäksi niihin sisältyi muiden kuin Thorgeirsonin todistamia tapauksia. EIT ei myöskään hyväksynyt kansallisessa tuomioistuimessa esitettyä vaatimusta toimittajalle todisteiden esittämisestä, sillä toimittajan tarkoituksena oli puuttua yleisen edun kannalta tärkeään asiaan, eikä yksinomaan herjata poliisia. Tämän perusteella myös kirjoituksissa käytetty, ajoittain voimakaskin kielenkäyttö katsottiin sananvapauden piiriin kuuluvaksi. Äänin 8-1 EIT totesi, että tuomio loukkasi 10 artiklaa, sillä tuomiolla katsottiin olevan haitallisia vaikutuksia yleisen keskustelun vapaudelle. Tapauksessa nousee esille lehdistön sananvapaus ja sen tehtävä kiinnittää yleisön huomiota yhteiskunnan epäkohtiin. Julkisen vallan puuttuminen tähän oikeuteen on lähtökohtaisesti arveluttavaa ja tulee tapahtua vahvoin perustein. Thorgeirsonin tapauksessa tämän ei voi katsoa toteutuneen.⁹⁹

Tammer v. Viro -asiassa toimittaja virolaisessa uutisjulkaisussa oli kirjoittanut ja julkaissut Viron pääministerin vaimoa, joka oli myös toiminut politiikassa, rankasti ja henkilöön menevästi arvostelevan kirjoituksen. Puolustuksenaan toimittaja käytti sitä, että hänen aikomuksenaan oli ollut pikemminkin kysymyksiä herättävä kuin loukkaava sävy ja että kirjoituksen kohde oli toimillaan antanut syyntuonon kyseenalaistaa toimittajan esiin nostamat asiat. Kyseinen tapaus koskee siis sekä lehdistön sananvapautta että julkisuudessa olevan henkilön yksityisyyden suojaa. EIT totesi käsittelyssään, että Viron kansalliset tuomioistuimet eivät olleet loukanneet EIS:n 10

⁹⁸ Jyränki 2003: 114.

⁹⁹ EIT Thorgeir Thorgeirson v. Islanti, 25.6.1992. Ks. myös Marian Maciejewski v. Puola, 13.1.2015, kohdat 53, 69–71, 84–88. Ratkaisussa todetaan muun muassa, että sananvapauden käyttöön liittyvä vastuu ja velvollisuudet koskevat myös lehdistöä (kohta 84).

artiklaa, kun ne olivat päätöksellään rajanneet vastaajan sananvapautta. Rajoituksella katsottiin olleen hyväksyttävät syyt, kuten kirjoituksen kohteen maineen ja oikeuksien suojaaminen. Lisäksi vastaaja oli perustellut valitustaan yleisen edun mukaisella tiedonvälityksellä, minkä EIT tyrmäsi, todeten että henkilön, ei edes julkisuuden henkilön, yksityiselämä ei kuulunut yhteiskunnallisesti merkittävän tiedonvälityksen piiriin, eikä näin ollen ollut välttämätöntä demokratian toteutumisen kannalta. Ratkaisu osoittaa von Hannover -ratkaisun tavoin, että yksityiselämän suoja ulottuu myös julkisuudessa toimiviin henkilöihin ja tämä saattaa aiheuttaa kollision sananvapauttaan harjoittavan lehdistön kanssa. Toisin kuin esimerkiksi ratkaisussa Thorgeir Thorgeirson v. Islanti, tässä ei ollut kyse yhteiskunnallisesti merkittävästä asiasta tai epäkohdasta, vaan yksittäisen luonnollisen henkilön elämän käsittelystä julkisuudessa. Myös annetun sanktion vähäisyys vaikutti tässä tapauksessa siihen, että EIT katsoi suhteellisuusperiaatetta noudatetun (vrt. suhteellisuusperiaate esimerkiksi ratkaisussa Lehideux ja Isorni v. Ranska).¹⁰⁰

Yhteenveto oikeutusperusteista

Sananvapaudella on neljä perinteistä, laajasti hyväksyttyä oikeutusperustetta, joiden avulla sananvapausaateen tarkoituksien analysointi helpottuu. Kuten kaikkien perusoikeuksien kohdalla, sananvapaus ei ole syntynyt aatteelliseen tai oikeudelliseen tyhjiöön itseisarvoisena entiteettinä, vaan se on vuorovaikutuksessa muiden yhteiskunnallisten käsitteiden ja perusoikeuksien kanssa ja sananvapauden avulla tavoitellaan tiettyjä päämääriä. Sananvapausaateen tarkastelemalla voidaan paremmin käsittää yhteiskunnan arvo maailmaa ja arvojen välistä punnintaa. Sananvapauden oikeutusperusteet ovat tiivistetty kuvaus syistä, mikä sananvapauden tehtävä on.

Käytännön tasolla edellä esitettyihin perusteisiin ilmestyy ongelmakohtia, minkä vuoksi niiden käsittäminen kokonaisuutena on tärkeää. Totuusperusteen selkeänä heikkoutena ovat moraaliset argumentit ja muut arvoalinnat, joissa ei ole kysymys varsinaisesta totuuden löytämisestä, vaan eriävien mielipiteiden kohtaamisesta. EIT kommentoi moraa-

¹⁰⁰ EIT Tammer v. Viro, 6.2.2001.

liargumenteista ja niiden todeksi osoittamisen mahdottomuudesta muun muassa ratkaisuissaan tapauksissa *Lingens*¹⁰¹ ja *Oberschlick*¹⁰². Yksilöautonomiaperuste lienee ongelmallisimmillaan perusoikeuskollisioissa, joissa yksilön itsemääräämisoikeutta, esimerkiksi ilmaisua sananvapauden suojan alla, rajoittaa toisen yksilön perusoikeus, kuten yksityiselämän tai kunnian suoja. Yksilöautonomia ei siis myöskään muodostu absoluuttiseksi perusteeksi käytännössä, koska oikeuksien käyttö peilautuu aina toisten yksilöiden oikeuksia vasten yhteiskunnassa. Toisaalta yksilöautonomian voi katsoa sisältävän myös negatiivisen vapauden ulottuvuuden, jossa yksilön vapauspiirin koskemattomuus turvataan tarpeellisilla sananvapauden rajoituksilla vihapuheen kaltaisia hyökkäyksiä vastaan.

Demokratian ja perusoikeusajattelun ongelmakohtia esittelen erikseen sananvapautta ja perusoikeusteorioita käsittelevässä osiossa. Lehdistön ja kansalaisjärjestöjen harjoittamana valvontaperuste voi vaarantua varsinkin sellaisissa tilanteissa, joissa poliittiset päämäärät tai vaikutus aiheuttaa poikkeamia viestintävälineiden objektiivisuuteen. Valvontaperusteelle ongelmallinen voi olla myös lehdistön huonosti mitoitettu itsesensuuri tai lähdesensuuri. Itsesensuurin petollisuuden uhkaa lisää se, että sen tyyppinen sensuuri on helppo sekoittaa tavanomaisen toimitustyön kanssa. Lähdesensuurilla taas voidaan vaikuttaa viestintään välillisesti estämällä esimerkiksi toimittajien pääsy tarpeellisiin lähteisiin, kuten asiakirjoihin. Myös hiljennysvaikutus, tai chilling effect EIT:n käytännössä, voi estää valvontaperusteen toteutumista. Perinteisin tapa rajoittaa lehdistön valvontatehtävää on julkisen vallan harjoittama ennako- ja jälkisensuuri. Suomalainen sananvapaus sääntely on suunnattu erityisesti ennakkosensuuria vastaan, kun taas jälkikäteinen sensuuri, jonka keskeinen osa on edellä mainittu hiljennysvaikutus, nähdään sallitumpana.¹⁰³

Edellä mainitut neljä oikeutusperustetta muodostavat sananvapauden oikeutusperusteiden ytimen sellaisena kuin Neuvonen sen väitöskirjassaan näki, mutta niiden joukkoon

¹⁰¹ EIT *Lingens v. Itävalta*, kohdat 45–46: EIT totesi, että siinä missä tosiasioiden olemassaolo voidaan todistaa objektiivisesti, arvoväitteille ei voi asettaa totuusarvon taakkaa.

¹⁰² EIT *Oberschlick v. Itävalta*, kohta 63: Itävaltalainen tuomioistuin oli vaatinut vastaajaa esittämään todisteita politiikkoon kohdistuneiden kriittisten ilmaisujensa tueksi. EIT totesi ilmaisujen totuusarvon osoittamisen mahdottomaksi, koska kyse oli arvoväitteistä.

¹⁰³ Neuvonen 2012: 49–50.

on mahdollista myös lisätä muita oikeutusperusteita. Näitä perusteita ovat esittäneet esimerkiksi Sakari Huovinen ja Riitta Ollila¹⁰⁴. Ollilan esityksen mukaan oikeutusperusteiden kaltaiset teoreettiset konstruktiot ovat peräisin angloamerikkalaisesta sananvapauskulttuurista, jonka perusteet ovat common law:ssa ja Yhdysvaltain perustuslaissa. Ollilan jaottelu poikkeaa myös hieman Neuvosen vastaavasta, mutta molempien kirjoittajien lähestyminen sananvapauden oikeutusperusteisiin nojaa samoihin periaatteisiin. Ollila myös nostaa esiin muita oikeutusperusteita, joista tämän tutkielman yhteydessä mielenkiintoisin lienee pluralismiperuste.¹⁰⁵ Pluralismia ei tule tässä yhteydessä ymmärtää sisäänrakennettuna osana demokratiaa, vaan pluralismi oikein sovellettuna edesauttaa demokraattisen järjestelmän toimintaa. Pluralismi korostaa arvojen moninaisuutta yksilöiden muodostamassa kokonaisuudessa, totuuden etsiminen mahdotonta arvoväitteistä, kuten EIT on todennut.¹⁰⁶ Pluralismilla on erityinen kytkös demokratian lisäksi yksilöautonomiaan, koska se antaa ilmaisulle ja omien mielipiteiden ilmaisemiselle tietyn itseisarvon. Lisäksi pluralismiperuste tukee lehdistön tehtävää, sillä vapaa joukkoviestintä johtaa erilaisten arvojen ulospääsyyn.¹⁰⁷

2.2.4. Sananvapauden ydinalueen oppi ja sisältöneutraalisuus

Sananvapauden ydinalueenoppi perustuu perinteiseen perusoikeustulkintaan, jossa oikeuksilla katsotaan olevan sisällöllinen ydin- ja reuna-alue. Sananvapauden ydinalue on perinteisesti ymmärretty olevan yhtä kuin sen poliittinen ulottuvuus, eli yhteiskunnallisesti merkittävä keskustelu ja poliittinen viestintä muodostavat ydinalueen. Tätä näkemystä vahvistaa esimerkiksi EIT:n ratkaisuisaan tulkitsema valtion kapea harkintamarginaali sananvapauskysymyksissä, joiden keskiössä on ollut yhteiskunnallisesti tärkeä

¹⁰⁴ Huovinen 2010: 148–150 ja Ollila 2001a: 19. Huovinen toteaa: ”...(Sananvapaus) on perusta, jonka pohjalta ihmiset toimijoina luovat kulttuurisia maailmoja ja sosiaalista tietoisuutta”. Tämän toteamuksen pohjalta voisi tutkia mahdollisuutta muodostaa esimerkiksi kulttuuriperusteen yhdeksi sananvapauden oikeutusperusteista, tai syventää tämän näkökulman avulla pluralismiperustetta. Joka tapauksessa sananvapaudella voi todeta olevan merkitystä erilaisten kulttuurien ja alakulttuurien sosiaalisen autonomian kannalta, ei siis pelkästään yksilöautonomian kannalta.

¹⁰⁵ Ollila 2001a: 68–69.

¹⁰⁶ Ks. EIT Handyside v. Iso-Britannia kohta 49 ja esimerkiksi EIT Thoma v. Luxemburg kohta 43: EIS artikla 10(2) ei sovellu ainoastaan miellyttäviin tai yleisesti hyväksytyihin ilmaisun, vaan pluralismin, suvaitsevaisuuden ja avoimuuden vaatimuksien vuoksi artiklaa sovelletaan myös epämiellyttäviin ja negatiivisia reaktioita aiheuttaviin ilmaisuihin.

¹⁰⁷ Ks. EIT Thoma v. Luxemburg kohta 44.

keskustelu tai yleinen intressi.¹⁰⁸ Sananvapauden reuna-alueeseen taas voidaan laskea kuuluvan varsinkin mainonnan ja markkinoinnin¹⁰⁹. Taustalla sananvapauden suojan erottelussa ydinalueeseen ja reuna-alueeseen on ajatus sananvapauden ensisijaisesta tehtävästä tukea demokratiaa¹¹⁰. Kaupallisella viestinnällä on hyvin pieni merkitys demokraattisen yhteiskunnan ylläpitämisessä, pienempi kuin esimerkiksi tieteellä tai taiteella, joten sen ajautuminen reuna-alueelle on tästä näkökulmasta ymmärrettävää.

Sisältöneutraalisuus tarkoittaa, että sananvapauden suoja ulottuu kaikkiin ilmaisuihin sisällöstä ja välineestä riippumatta. Sananvapaus on siis perusoikeutena sekä välineneutraali että sisältöneutraali. Toisin sanoen, vaikka sananvapauden ydinalue on kiistattomasti poliittinen tai yhteiskunnallinen luonteeltaan, ydinalue ei rajoita sananvapauden ulottumista kaikkiin ilmaisuihin ja ilmaisun muotoihin.¹¹¹ Välineneutraalisuuden vuoksi sananvapaus sisältää kaikki ilmaisemiseen ja viestimiseen käytetyt välineet, sekä nykyiset että vasta tulevaisuudessa käyttöön otettavat. Välineneutraalisuus ei kuitenkaan toimi esteenä joillekin viestinnän välineille asetettaville erityissäännöksille, jotka johtuvat välineen erityisistä ominaisuuksista, kuten esimerkiksi tarpeesta suojata tietoturvaa verkkoviestinnässä. Sisältöneutraalisuus taas tarkoittaa, että sananvapauden suojaa nauttivat kaikki ilmaisut ja mielipiteet niiden sisällöstä ja tarkoitusperästä riippumatta. EIS ja EIT:n ratkaisukäytäntö ovat osoittaneet, että sopimuksessa suojattu sananvapaus kattaa niin mielipiteet, tiedot ja ajatukset. Myöskään Suomen perustuslaissa säädetyn sananvapauden soveltamisalaan kuuluvat niin poliittiset, taiteelliset, tieteelliset, kaupalliset, uskonnolliset ja muunlaiset ilmaisut.¹¹²

Tarkasteltaessa sananvapauden ydinalueen oppia ja toisaalta sen sisältöneutraalisuutta on havaittavissa eräänlaista ristiriitaisuutta. Ajatus ydinalueesta tuntuu aluksi yhteensopimattomalta sisältöneutraalin sananvapauden kanssa, sillä kuinka suojan voi katsoa olevan

¹⁰⁸ Saraviita 2005: 390–391; Neuvonen 2012: 128–133. Saraviita puhuu poliittisesti päämäärähakuisesta kansanvallan toteutukseen tähtäävästä viestinnästä, mikä mielestäni tiivistää erinomaisesti sananvapauden yhteiskunnallisen ydinalueen ulottuvuuden sisällön.

¹⁰⁹ Hautamäki 2011: 89; Saraviita 2005: 397. Saraviita kirjoittaman perusteella voi todeta, että sananvapauden välineneutraalisuus merkitsee, että se sisältää niin verbaalisen, kirjoitetun kuin visuaalisen (sisältäen siis sekä kuvat että eleet) viestinnän.

¹¹⁰ Neuvonen 2012: 133.

¹¹¹ Saraviita 2005: 394.

¹¹² Manninen 2011: 462–463; PeVL 9/2004 vp s. 3.

sisältöneutraali, jos eräät ilmaisut nauttivat korotettua suojaa suhteessa toisiin? Sananvapaus on suhteellinen perusoikeus, eli sen suojalle on sallittua vaihtelevuus tilanteista ja tulkinnasta riippuen, toisin kuin absoluuttisten perusoikeuksien kohdalla. Ydinalue kuitenkin edustaa suhteellisenkin perusoikeuden kohdalla absoluuttista elementtiä, joka turvaa perusoikeuden pysyvyyttä ja antaa suuntaa sen tulkinnalle. Perusoikeusuudistuksen esitöistäkin käy ilmi, että perusoikeuksien ydinalueiden avulla pyrittiin vahvistamaan yksittäisten perusoikeuksien olennaisen sisällön suojaa, vaikkakin ydinalueiden liian tiukkaa määrittelemistä haluttiin välttää. Tästä johtuen ydinalue täytyy muodostaa perusoikeussäännöksen sanamuotoja tulkitsemalla, sekä tutkimalla lakien esitöitä ja oikeuskäytäntöä.¹¹³ Sananvapauden ydinalueen perusta on sen tulkinnassa poliittisena perusoikeutena ja tätä tulkintaa tukee myös muun muassa EIT:n ratkaisukäytäntö¹¹⁴. Sananvapauden sisältöneutraalisuuden ja ydinalueen opin ristiriita on siis ratkaistavissa ymmärtämällä sananvapauden luonne suhteellisena perusoikeutena, jonka suojan vahvuus voi vaihdella. Sisältöneutraalisuus ei tarkoita, että kaikki ilmaisut ovat yhdenvertaisia keskenään, vaan että kaikenlaiset ilmaisut nauttivat ensisijaisesti sananvapauden suojaa. Ydinalueen oppi taas ohjaa tulkintaa siltä osin, kuinka vahva kyseinen suoja kunkin ilmaisun kohdalla on ja kuinka painavin perusteille voi asettaa rajoituksia. EIT:n ratkaisuissa tämä käy ilmi esimerkiksi valtion harkintamarginaalin laajuuden tulkinnassa.

2.2.5. Sananvapaus perusoikeusteorioiden avulla

Sananvapautta voi myös tarkastella perusoikeusteorioiden avulla. Ernst-Wolfgang Böckenförde on määritellyt kaksi erilaista teoreettista lähestymistapaa. Ensimmäinen niistä on demokraattis-funktionaalinen perusoikeusteoria (die demokratisch-funktionale Grundrechtstheorie), joka määrittelee perusoikeudet vapaan mielipiteenmuodostuksen mahdollistamisen ja turvaamisen kulmakiveksi. Teorian mukaan perusoikeudet saavat olemisen oikeutuksensa juuri tästä tehtävästä. Koska mielipiteen- ja sananvapaus ovat ehdottoman tärkeitä demokraattisen ja vapaan yhteiskunnan kannalta, niiden turvaaminen on tästä syystä tärkeää. Sananvapaus saa siis legitimaationsa juuri sen tärkeydestä demo-

¹¹³ Hautamäki 2011: 88–89.

¹¹⁴ Manninen 2011: 463.

kraattiselle yhteiskunnalle. Myös Kaarlo Tuorin demokraattisen oikeusvaltion malli mu-
kailee edellä mainittua teoriaa. Tuorin näkemyksen mukaan poliittiset perusoikeudet yl-
läpitävät kansalaisyhteiskunnan autonomisuutta julkisesta vallasta ja myös pitävät yllä
kommunikaatiokanavia näiden kahden välillä. Toinen Böckenförden esittelemistä teori-
oista on puhtaan liberaali oikeusvaltiollinen perusoikeusteoria (die liberale oder bürger-
lichrechtsstaatliche Grundrechtstheorie). Se poikkeaa demokraattis-funktionaalista teo-
riasta siinä, että tämä teoria näkee perusoikeudet ensisijaisesti yksilön oikeuksina julkista
valtaa, eli valtiota, vastaan. Tästä syystä vapauksien sisällön ja käytön on oltava valtion
säätelyn ulottumattomissa ja valtion on pysyttävä erillään yksilön vapauksista. Teorian
ydin on siinä, että vapaus itsessään on merkityksellinen, ei sen käyttötarkoitus, kuten toi-
nen teoria antaa ymmärtää. Täysin puhtaassa muodossa tämä teoria ei kuitenkaan voi toi-
mia käytännössä, sillä ilmaisujen sisällöllä on tosiasiasa merkitystä. Tämä käy ilmi niin
sanotuista ilmaisurikoksista, kuten esimerkiksi RL 17:1, julkinen kehottaminen rikok-
seen. Tästä on siis pääteltävissä, että sananvapaus ei ole täysin irrallaan ilmaisujen sisäl-
löstä, vaan niillä on merkitystä vapauden käytön kannalta.¹¹⁵

Voidaan todeta, että demokratia ja perusoikeudet edellyttävät toisiaan ja tukevat toinen
toisensa toteutumista. Demokraattisen järjestelmän toimintaedellytyksiin kuuluvat mah-
dollisuus vapaaseen mielipiteenmuodostukseen ja osallistumiseen yhteiskunnalliseen
päätöksentekoprosessiin ja kollektiiviseen mielipiteenmuodostukseen. Koska moderni
länsimainen oikeus on asianmukaisesti irtautunut luonnonoikeudellisista yli-inhimilli-
sistä oikeusnormeista ja itsevaltioiden määräyksistä, se on olemukseltaan ihmisten ihmi-
sille säätämää oikeutta. Tästä syystä myös perusoikeuksien tulee tukeutua demokraatti-
sesti toteutettuihin menetelmiin ja instrumentteihin. Ongelmallisena voidaan pitää sitä,
että esimerkiksi juuri perus- ja ihmisoikeusajattelu on johtanut sellaisten normien syn-
tyyn, jotka vaikuttavat olevan demokraattisen, eli käytännössä enemmistönvaltaan, pe-
rustuvan päätöksenteon yläpuolella.¹¹⁶

¹¹⁵ Viljanen 2002: 88–89; Böckenförde 2015: 18–22, 28–31. Böckenförden muista perusoikeusteorioista
ks. Böckenförde 2015: 22–28, 31–33.

¹¹⁶ Lavapuro 2010: 85; Rosas 2009: 308.

Kansalaisten osallistumisoikeudet antavat heille julkisen autonomian, joka edellyttää yksityisen autonomian toteutumista. Yksityinen autonomia turvaa perusoikeussubjektien vapaan mielipiteenmuodostuksen ja vallan päättää omista toimistaan. Yksityisen autonomian voimaannuttama kansalainen kykenee täysivaltaisesti osallistumaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon, mitkä ovat siis julkisen autonomian ilmentymiä. Tuori huomauttaa, että julkinen ja yksityinen autonomia edellyttävät tuekseen vielä TSS-oikeuksia, jotka takaavat kansalaisille mahdollisuuksia vapauksiensa käyttöön¹¹⁷.

2.2.6. Sensuuri

Ennakkosensuuri ja painovapaus, nykyaikaisen sananvapauden esimuoto, ovat historian saatossa usein olleet vastakkain. Painovapautta rajoittaneen sensuurin yleisimpänä perusteluna käytettiin sitä, että painovapautta voitiin käyttää myös haitallisten viestien levittämiseen.¹¹⁸ Samankaltaista perustetta voisi toki soveltaa myös vihapuheen ja sananvapauden välisessä kysymyksessä. Sananvapauden rajoittaminen on kuitenkin aina kansanvaltaisuuden ja avoimen yhteiskunnan periaatteiden näkökulmasta riskialtista, minkä vuoksi sananvapaudelle säädetyt tiukat rajoitusehdot ja niiden suppea tulkinta on perusteltua. Nykyinen sähköinen viestintäteknologia jo yksistään tekee pitävän ennakkosensuurijärjestelmän rakentamisesta paljon hankalampaa kuin ennen¹¹⁹. Toisaalta viestintäalan teknologian ja markkinoiden nopea kehittyminen myös vaikeuttaa sääntelyn ajantasaisena pitämistä esimerkiksi toimilupien osalta¹²⁰.

Historiallisesti ennakkosensuurin kieltoa on Suomessa perusteltu muun muassa sillä, että ennakkosensuuri esti tuomioistuimia arvioimasta ilmaisujen hyväksyttävyyttä. Tämä tietenkin perustuu ennako-olettamaan siitä, että tuomioistuimet ovat pätevämpiä arvioimaan ilmaisuja kuin sensuuria harjoittavat hallinnon viranomaiset. Tuomioistuinten parempaa soveltuvuutta ilmaisujen arviointiin voi perustella niiden toiminnan julkisuudella,

¹¹⁷ Tuori & Kotkas 2016: 192–193, 220–221. Ks. Habermas 1996: 119–121.

¹¹⁸ Saraviita: 2005: 389. Sensuurin voi todeta vahingoittavan erityisesti sananvapauden demokratiaperusteen ja valvontaperusteen toteutumista.

¹¹⁹ Saraviita 2005: 390.

¹²⁰ Ollila 2003: 20.

sillä julkisuus takaa myös huomattavasti helpomman lainmukaisuuden valvonnan. Suomen autonomian ajan loppuvuosina hallintoviranomaiset koettiin Venäjän vallan edustajiksi, kun taas tuomioistuimet edustivat kotimaisuutta. Tuomioistuimet myös koettiin epäpoliittisiksi toimijoiksi, edellisestä argumentista huolimatta. Suomen autonomian puolustamista tuomioistuinten toimesta ei tuolloin luettu poliittiseksi toiminnaksi.¹²¹

Kenenkään ennalta estämättä on suora viittaus ennakkosensuurin kieltoon, mutta toimilupamenettely sähköisessä viestinnässä ei muodosta ennakkosensuuria¹²². Toimilupien yhteydessä on kyse sen sijaan sananvapauden käytösäännöistä. Sensuurissa taasen on kyse avoimen keskustelun tai viestimen toiminnan estämisestä tai kieltämisestä. Elokuvien, videopelien ja muiden vastaavien teosten ennakkotarkastusjärjestelmä taasen on lähtökohtaisesti kiellettyä ennakkosensuuria, mutta kyseisen toiminnan hyväksyttävyyttä perustuu kuvaohjelmalakiin 710/2011.¹²³

Julkinen valta ei voi kiertää ennakkosensuurin kieltä osoittamalla ennakkotarkastustehdävä yksityiselle toimijalle viranomaisen sijaan. Lisäksi sananvapaus suojaa lehdistön toimintaa myös julkaisua edeltävänä aikana, eli toimituksellinen työskentely kokonaisuutena, sisältäen uutisoinnin valmistelun, lähteet, ja varsinaisen julkaisun, kuuluu sananvapauden suojan piiriin.¹²⁴

Taloudelliset realiteetit luovat omanlaisensa horisontaaliset rajoitukset toiminnan vapaudelle viestimien perustamisen osalta. Myös mainosvaroista kilpailu rajoittaa tiedotusvälineen toiminnan vapautta. Yksityishenkilöllä ei ole myöskään subjektiiivista oikeutta saada viestiään julkaistua, eli kääntäen viestintävälineellä ei ole velvoitetta julkaista viestiä. Tässä on kyse omaisuudensuojaan pohjautuvasta yksityisoikeudellisesta ennakkosensuurista, eli julkaisuvälineen tai -kanavan omistajan oikeudesta päättää oman viestimensä

¹²¹ Jyränki 1970: 124–126.

¹²² Jyränki 2000: 304.

¹²³ Saraviita 2005: 395, 398; Ollila 2004: 95–97. Kuvaohjelmalaki kumosi vanhan poikkeuksena säädetyn lain video- ja kuvaohjelmien tarkastamisesta (697/1987) Ks. HE 190/2010 vp s. 52–54 ja PeVL 52/2010 vp s. 2–5. Perustuslakivaliokunta on todennut lausunnossaan PeVL 14/2000 vp. lasten kehitykselle haitallisen aineiston harvemmin sijoittuvan sananvapauden ydinalueelle (s. 21). Lausunto liittyi hallituksen esitykseen laista kuvaohjelmien tarkastamisesta sekä eräistä siihen liittyvistä laeista (HE 2/2000 vp). Ks. teleinfrastruktuurin kytkeytyvästä sananvapauden ulottuvuudesta ja toimilupamenettelystä Ollila 2003: 8–9.

¹²⁴ Saraviita 2005: 397.

sisällöstä. Viestimiä sitovat kuitenkin sananvapauslakiin sisältyvät vaatimukset oikeista ja vastineista. Yksityishenkilölle jää viestinsä julkaisemiseksi myös mahdollisuus tehdä se omakustanteisesti.¹²⁵

2.2.7. Sananvapauden lähiperusoikeudet

Perusoikeudet ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa, eikä sananvapaus ole tässä asiassa poikkeus. Selkein yhteys on nähtävissä sananvapauden ja avointa viranomaistoimintaa edellyttävän julkisuusperiaatteen välillä, sillä molemmista on säännelty PeL 12 §:ssa. Julkisuusperiaatteen erikoispiirteenä voi pitää sen puuttumista EIS:sta, joskin asiakirjajulkisuus on alkanut näkyä myös EIT:n ratkaisuissa. Suomalainen asiakirjajulkisuus on vahvasti sidottu pohjoismaiseen perinteeseen ja sillä on pitkälle ulottuva historia, joka ylittää aina 1700-luvulle asti. Moderniin muotoonsa asiakirjojen julkisuus muotoutui 1950-luvulla, jolloin vallitsevaksi näkemykseksi valikoitui olettamus asiakirjan julkisuudesta, eli kaikki viranomaisen asiakirjat ovat julkisia, ellei ole erillistä syytä poiketa tästä olettamasta.¹²⁶ Avoimella viranomaistoiminnalla ja asiakirjojen julkisuudella on helposti yhdistettävissä sananvapauden oikeutusperusteiden – varsinkin demokratiaperusteen ja valvontaperusteen, mutta myös totuusperusteen – kautta.

Taiteen ja tieteen vapaus on joissain oikeuskulttuureissa eroteltu omiksi oikeuksikseen, mutta koska molemmissa on kyse itsensä ja omien mielipiteidensä ilmaisemisesta ja yhteiskunnallisesta keskustelusta, on mielekäästä sitoa ne tiiviisti sananvapauden yhteyteen. Taiteen tapauksessa on kyse ilmaisusta, jotka ovat yhdistettävissä yksilön identiteettiin ja myös ilmaisun itseisarvoon. Tieteen yhteydessä on kyse sekä ylimmän tason opetuksen vapaus että tieteellisten julkaisujen ja toiminnan vapaus.¹²⁷ Lähemmin tarkasteltuna tieteen vapaus tarkoittaa siis muun muassa tieteenharjoittajan vapautta valita omat tutkimuskohteensa ja -menetelmänsä, ja se sisältää myös tiedeyhteisön toimintaan olennaisesti

¹²⁵ Saraviita 2000: 143; Saraviita 2005: 394.

¹²⁶ Neuvonen 2012: 145–147. Ks. EIT:n ratkaisut liittyen viranomaisjulkisuuteen ja asiakirjojen saatavuuteen: EIT Sdružení Jihočeské Matky v. Tsekki, 10.7.1006, EIT Társaság A Szabadságjogokért v. Unkari, 14.4.2009, (kohdat 35–39) ja EIT Kenedi v. Unkari, 26.5.2009, (kohdat 43–45). Suomalaista asiakirjajulkisuutta avaa esimerkiksi KHO:2015:176.

¹²⁷ Neuvonen 2012: 150–153. Ks. esimerkiksi EIT Alinak v. Turkki, 29.6.2005, varsinkin kohdat 40–42, jossa oli kyse taiteen vapaudesta kirjallisen ilmaisun muodossa.

kuuluvan itsekritiikin harjoittamisen. Myös taiteen vapaus kattaa käytännön tasolla taiteen toteuttamisessa käytettävät menetelmät. Opetuksen vapaus toimii myös osana tieteen vapautta, turvaten niin opettajille kuin oppilaille vapauden opettaa ja opiskella haluamillaan menetelmillä ja haluamiaan asioita. PeL 16.3 § sisältää myös viittauksen yliopistojen riippumattomuuteen julkisen vallan ohjauksesta (”ylimmän opetuksen vapaus on turvattu”).¹²⁸ Suomessa tieteen ja taiteen vapaus mainitaan erikseen PeL 16.3 §:ssa, vaikkakin sananvapaus lähtökohtaisesti suojaakin ne ilman tarvetta erilliseen sääntelyyn. Eriksseen turvattuina taiteen ja tieteen vapaus välttyvät pitkälti argumentaatiolta siitä, kuuluvatko ne sananvapauden ydinalueelle vai eivät.

Kokoontumis- ja yhdistymisvapaus ovat sananvapauden kanssa klassisia vapausoikeuksia ja siten luonnollisesti lähtöisin samasta aatteellisesta perustasta. Varsinkin kokoontumisvapauden ja sananvapauden välillä on käytännönkin tasolla tiivis yhteys, jota voi havainnollistaa esimerkiksi mielenosoituksella. Perusoikeuksia suppeasti tulkiten kokoontumisvapaus suojaa tässä esimerkissä ihmisjoukon oikeuden kokoontua, ja sananvapaus suojaa heidän varsinaisen mielenilmaisunsa. EIT:n käytännössä kokoontumisvapautta tulkitaankin pääasiassa sananvapauden, eli 10 artiklan, kautta.¹²⁹ EIS 11 artiklan mukainen kokoontumis- ja yhdistymisvapaus ja sananvapaus ovat molemmat tarkastelun kohteena esimerkiksi mielenosoitusten yhteydessä. Häkkinen onkin esittänyt kysymyksen siitä, kuinka tulisi tulkita tilanne, jossa spontaanisti järjestetty mielenosoitus häiritsisi vaikkapa poliitikon pitämää puhetta. Häkkisen esimerkki tuo esiin mahdollisuuden siitä, että 10 artikla ja 11 artikla voivat myös ajautua keskinäiseen kollision, vaikka yleisesti sananvapautta tulkitaan 11 artiklan mukaisten mielenosoitusten mahdollistajana.¹³⁰

EIT totesi ratkaisussaan tapauksessa *Ezeliin v. Ranska*, että käsiteltävänä olleen tapauksen kontekstissa (ranskalainen asianajaja oli osallistunut kahta kansallisen tuomioistuimen ratkaisua kritisoineeseen mielenosoitukseen) artiklaa 11 oli tulkittava erityislakina (lex

¹²⁸ Jyränki 2000: 305.

¹²⁹ Neuvonen 2012: 157–158.

¹³⁰ Häkkinen 2014: 415–416. EIT on lausunut spontaaneista mielenosoituksista esimerkiksi ratkaisussa *EIT Bukta ym. v. Unkari*, 17.10.2007, kohdat 36–37.

specialis) suhteessa 10 artiklaan, jota oli tulkittava yleislakina (*lex generalis*). Tämä tulkinta perustui siihen, että ilman sananvapautta taustalla olevana oikeutena, oikeudella osoittaa mieltään ei olisi merkitystä.¹³¹

Omantunnonvapaus voidaan katsoa luonnolliseksi sananvapauden jatkeeksi, mutta siihen on perinteisesti tavattu liittää uskonnollinen pohjavire. Omantunnonvapaudella on kuitenkin myös yhteys mielipiteenvapauteen, sillä molemmat koskevat yksilön sisäisten ajatusten vapautta, siinä missä sananvapauden käyttöä on näiden ajatusten vapaa julkituonti ilman pelkoa seuraamuksista.¹³² Itse en näe tarpeelliseksi sitoa omantunnonvapautta uskonnolliseen viitekehykseen, vaan koen sen, yhdessä mielipiteenvapauden kanssa, muodostavan laajemman kontekstin ajattelunvapautena. Tähän ajattelunvapauteen on tärkeä osa yksilön vapauspiiriä, ja sen tehtävänä on mahdollistaa vapaa tiedon saanti ja käsittely ja yksilön oikeus muodostaa omat mielipiteensä ja vakaumuksensa ilman ulkopuolista painostusta. Ajattelunvapaus on keskeinen komponentti niin sanan-, tieteen- kuin taiteenvapauden toteutumisessa.

2.2.8. Sananvapauden subjektit

Edellä on jo todettu, että sananvapaudella on ulottuvuus sekä valtion ja yksilöiden välisessä suhteessa kuin myös yksilöiden keskinäisessä suhteessa. Vaikka sananvapautta tulee aina tulkita mahdollisimman laajasti, myös eroja sen laajuudessa voi havaita. Esimerkiksi poliitikkoja tai muita julkisuudessa toimivia henkilöitä voi arvostella rajummin kuin yksityishenkilöitä.¹³³ Sananvapauteen kuuluva vapaus arvostella julkisen vallan toimijoita ulottuu myös virkamiehiin, joskin kaikissa tapauksissa tulee ottaa huomioon myös yksityiselämän suoja¹³⁴. Sananvapaus kuuluu aina yksilöille ja vain välillisesti se voi koskea esimerkiksi yritystä tai muuta oikeushenkilöä¹³⁵.

¹³¹ EIT Ezelin v. Ranska, 26.4.1991, erityisesti kohta 35; EIT on todennut artiklan 10 ja artiklan 11 välisestä keskinäisestä tulkinnasta samoin ratkaisussa EIT Sergey Kuznetsov v. Venäjä, 23.1.2009, kohta 23; Häkinen 2014: 416–417. Ks. myös EIT Bukta ym. v. Unkari, kohta 41. Mielenosoituksen ja vastamielenosoitukseen osallistuvien henkilöiden välisestä väkivaltaisuuksiin provosoinnista ja ilmaisunvapaudesta EIT Fabér v. Unkari, 24.7.2012, varsinkin kohdat 36–41.

¹³² Neuvonen 2012: 155–156.

¹³³ Pellonpää 2005: 490 (ks. EIT Castells v. Espanja ja EIT Lingens v. Itävalta)

¹³⁴ Hallberg ym. 2011: 486

¹³⁵ Hallberg ym. 2011: 465

Sananvapauden voi nähdä turvaavan seitsemän erilaista oikeutta. Näitä ovat tietojen ja mielipiteiden vapaa hankkiminen, eteenpäin välittäminen, valmistaminen, ilmaiseminen, julkaiseminen, levittäminen ja vastaanottaminen. Lisäksi sananvapautta koskevat väline- ja sisältöneutraalisuuden periaatteet.¹³⁶ Sekä ilmaisujen sisältö, niiden esittämistapa ja viestintäväline ovat siis sananvapauden suojan piirissä. Tämä on tärkeää tavallisen viestinnän lisäksi esimerkiksi taiteellisen ilmaisun yhteydessä ja muun muassa KP-sopimuksen 19 artikla erikseen mainitsee myös taiteellisen ilmaisun vapauden.¹³⁷

Tapaus *Castells v. Espanja* vuodelta 1992 on nostettavissa yhdeksi keskeisistä EIT:n sananvapautta koskevista ratkaisuksista. Siitä ilmenee sananvapauden yleisiä rajoja, eli ratkaisussa nousee esille epämiellyttävienkin ilmaisujen nauttima suoja.

Tapauksessa on kyse siitä, että espanjalainen senaattori *Castells* kirjoitti vuonna 1979 maansa hallitusta kritisoivan artikkelin. Artikkelin liittyi Espanjan hallituksen toimiin maan baskialueilla. Ensimmäinen sananvapauden rajoitus tapauksessa on siinä, että valtion syyttäjät nostivat syytteen *Castellsia* vastaan, rikosnimikkeenä hallituksen loukkaaminen. Tapauksen käsittelyn aikana kansallisessa tuomioistuimessa *Castellsin* ei annettu esittää todisteita artikkelissa esittämiensä väitteidensä tueksi. Tässä tapahtui toinen sananvapauden rajoitus.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisu määrittelee hyvin EIS:n 10 artiklan turvaamaa sananvapautta ja täsmentää sen tulkintaa. Ratkaisussaan EIT totesi, että sananvapautta on mahdollista rajoittaa ja joitain ilmaisuja voidaan kriminalisoida. Ehtona näille rajoituksille tulee kuitenkin olla niiden välttämättömyys demokratian puitteissa. Samoin tämän tapauksen yhteydessä EIT totesi, että sananvapauden piiriin kuuluvat myös mahdollisesti loukkaavat ja arvostelevat ilmaisut, varsinkin niiden kohdistuessa yhteiskunnallisessa valtahierarkiassa korkeampitasoiseen toimijaan (kuten valtion hallitus).

EIT:n mukaan ensimmäinen sananvapauden rajoitus ei rikkonut ihmisoikeussopimuksen 10 artiklaa sillä perusteella, että lakiin kirjatun rajoitusperusteen taustalla voitiin katsoa olevan yhteiskuntarauhan ylläpitäminen. Toisessa kohtaa taas EIT katsoi artiklan turvaamaa oikeutta rikotun, kun *Castellsin* ei annettu esittää mahdollisia todisteitaan. Sananvapauden tulkinnan tulisi olla erittäin laajaa, kun kyseessä on valtaapitäviin kohdistuva arvostelu, eikä todisteiden esittämisen kieltö täyttänyt välttämättömyysehtoa sananvapauden rajoittamisessa. Tämän perusteella valtio tuomittiin korvauksiin.¹³⁸

¹³⁶ Manninen 2011: 462.

¹³⁷ Manninen 2011: 464–465.

¹³⁸ EIT *Castells v. Espanja*, 23.4.1992.

Castells-ratkaisusta nostan vielä erikseen tarkasteluun kohdat 42 ja 46, joilla on relevanssia niin sananvapauden subjektin kuin sananvapauden demokratiaan kytkeytyvän oikeutuksen kannalta. Kohdassa 42 EIT ensinnäkin toistaa vakiintuneen tulkintansa siitä, että sananvapauden suojan piiriin kuuluvat myös epämiellyttävät ja negatiivisia tunteuksia vastaanottajissaan aiheuttavat ilmaisut¹³⁹. Lisäksi kohdassa 42 mainitaan sananvapauden erityisestä merkityksestä poliittisille toimijoille, jotka edustavat äänestäjiään ja näin ollen välillisesti osallistaa nämä kansalaiset yhteiskunnalliseen keskusteluun ja puolustaa heidän etujaan. Tässä linjauksessa on havaittavissa demokratiaperusteen toteutuminen sananvapauden oikeutusperusteena. Kohdassa 46 EIT esittää kolme relevanttia huomiota. Ensinnäkin, EIT muistuttaa, että edes poliittisen keskustelun vapaus ei ole absoluuttinen, eli EIS:ään sitoutunut valtio on oikeutettu säätämään sananvapaudelle rajoituksia, mutta niiden tulkitseminen käytännön tasolla kuuluu tuomioistuimille. Toiseksi EIT nostaa esiin, että hyväksyttävän kritiikin rajat ovat laajemmat, kun kritiikin kohteena on hallitus. Kolmanneksi EIT huomauttaa, että valtion hallituksen korkeasta valta-asemasta seuraa, että rikosoikeudenkäyntien käyttöä sananvapauden rajoittamista koskevilla tapauksissa tulee lähtökohtaisesti välttää hallitukseen kohdistettua kritiikkiä koskevilla tapauksissa, varsinkin mikäli muita, lievempiä keinoja on käytettävissä.¹⁴⁰

2.2.9. Sananvapauden keskeiset käsitteet

Seuraavaksi esittelen sananvapauden keskeisimpiä toimija- ja funktiolähtöisiä käsitteitä, jotka ovat ilmaisija, ilmaisu, julkaisija, vastaanottaja ja yleisö. Sananvapauden yhteydessä puhuttaessa viestien julkistamisesta tarkoitetaan kaikenlaisten viestien eri keinoin tapahtuvaa julkaisemista, levittämistä ja välittämistä¹⁴¹, joten näihin käsitteisiin tutustuminen on tärkeää jo pelkästään sananvapauden kokonaisuuden käsittämisen kannalta. Koska tutkielmani lähtökohta on tarkastella sananvapautta nimenomaan funktionaalisesta näkökulmasta, eli sen demokratian tukemiseen kohdistuvan tehtävän kautta, näiden kä-

¹³⁹ Kohdassa 42 viitataan aiempiin ratkaisuihin *Handyside v. Iso-Britannia* (kohta 49) ja *The Observer ja the Guardian v. Iso-Britannia* (kohta 59a).

¹⁴⁰ EIT *Castells v. Espanja*, kohdat 42 ja 46.

¹⁴¹ *Saraviita* 2005: 396.

sitteiden merkityksen ymmärtäminen korostuu entisestään. Vihapuheteema ja esimerkiksi julkaisijan vastuun käsittelyyn yhdistyy myös toimijalähtöistä ajattelua, joten tavanomaisimpien toimijoiden käsitteiden avaaminen on tarpeen.

Sananvapausteorian keskeisimmät käsitteet lienevät ilmaisija ja ilmaisu. Klassiseen sananvapaussoppiin kuuluu ajatus, että ilmaisijan määritelmää ei ole millään tavalla rajoitettu, kuten ei sitäkään, millä välineellä ilmaisija viestinsä tuo julki. Nämä opit ovat välittyneet myös suomalaiseen sananvapaussäätelyyn. PeL 12 §:ssa todetaan ”jokaisella on sananvapaus” ja jälkimmäinen oppi ilmenee sananvapauden välineneutraalisuudesta. Ilmaisija on sananvapausedoktriinissa perusoikeuden ensisijainen subjekti. Roolit ja subjektius eivät kuitenkaan aina ole näin selkeitä, vaan sananvapaus suojaa suoran ilmaisun lisäksi myös ilmaisujen välittämisen eteenpäin ja niiden julkaisemisen, jolloin ilmaisijan rooli alkaa hämärtyä. Ilmaisulla sananvapauden piirissä voidaan tarkoittaa lähes millaista viestiä tahansa, kuten suullista tai kirjoitettua viestiä, taide-esitystä, mielipidettä tai vaikkapa maalausta.¹⁴² Sananvapauden subjekteja ovat periaatteessa kaikki ilmaisijat, mikä tarkoittaa, että sananvapaus kuuluu tavallisten täysivaltaisten kansalaisten lisäksi myös lapsille, sotilaille, virkamiehille, vangeille ja niin edelleen. Joidenkin ihmisryhmien kohdalla sananvapaus voi kuitenkin olla rajoitettu asemasta johtuvista erityistarpeista johtuen. Virkamiesten ja sotilaiden sananvapautta voi siis rajoittaa muun muassa heidän tehtävistään johtuva salassapitovelvollisuus.¹⁴³

Tämän tutkielman yhteydessä käytän ilmaisua nimenomaan sen laajassa merkityksessä, sananvapausedoktriinissa merkityksessä, verrattuna sen arkikäyttöiseen merkitykseen. Sananvapauden subjektiutta tarkastelemalla voi tehdä johtopäätöksen, että ilmaisujen sisältö ja viestit itse eivät itse asiassa ole perusoikeuden suojan primäärisiä kohteita, vaan sananvapaus suojaa ensisijaisesti ilmaisijaa, jonka kautta ilmaisut saavat suojansa välillisesti. Koska ilmaisut eivät ole suojan varsinaisia kohteita, on paremmin ymmärrettävissä sananvapauden sääntelystä ilmenevä tosiasia, että kaikki ilmaisut eivät nauti sananvapau-

¹⁴² Neuvonen 2012: 165–166.

¹⁴³ Saraviita 2005: 397.

den suojaa ja ovat tulkittavissa sananvapauden väärinkäytöksi. Sananvapaus turvaa ilmaisijalle luvan ilmaista itseään, mutta ilmaisun sisältöä voidaan tarkastella ja rajoittaa jälkikäteen, jos sen todetaan olleen esimerkiksi yhteiskunnalle haitallinen.

Sosiaalisen median yleistymisen on aiheuttanut muutoksen perinteiseen julkisen viestinnän malliin. Näiden uusien viestintäkanavien kautta yksityiset ilmaisijat saavat viestinsä yleiseen levitykseen suoraan ja lähes välittömästi. Tällä kehityksellä taas on ollut suuri merkitys yksilön vastuuseen sananvapautensa käytöstä.¹⁴⁴ Tarkastelen sosiaalisen median vaikutuksia vihapuheen yleistymisessä tarkemmin myöhemmässä luvussa, mutta oletamani on, että viestien julkaisemiseen liittyvän harkinnan vähentyminen on lisännyt sananvapauden väärinkäytön riskiä.

Viestien julkaisuun liittyvä julkaisu-oikeus on sananvapauden muodoista vanhimpia yhdessä painovapauden kanssa. Aikakausina, jolloin viestien saaminen suuren yleisön tietoisuuteen oli täysin riippuvaista julkaisu- ja painotoiminnasta, ennakkosensuuriin implementoiminen oli huomattavasti helpompaa kuin verrattuna nykypäivään. Tästä johtuen painovapautta on ennen tulkittu elinkeinovapauden kautta vähintäänkin yhtä paljon kuin sananvapauden ideaalin kautta. Nykyaikaisessa sananvapaudessa julkaisuvapauden merkitys perustuu eritoten journalistiseen vapauteen ja tiedonvälitykseen. Viestien julkaisijat, kuten sanomalehtien toimitukset, ovatkin olleet modernin sananvapauden sääntelyn ensisijaisia kohteita, mutta tätä asetelmaa haastaa nyt teknologian kehitys. Kehityksen seurauksena julkaisijan roolin voi katsoa joko pienentyneen tai ainakin muuttaneen muotoaan.¹⁴⁵ Muutosta kuvastaa esimerkiksi internetissä lehtien uutisten kommenttikentät ja eri toimijoiden ylläpitämät keskustelupalstat. Näissä ympäristöissä ilmaisuja esittävät yksityiset, julkaisija- tai ylläpitäjätahosta riippumattomat tahot, useimmiten vailla minkäänlaista ennakkovalvontaa. Tämä on hämärtänyt julkaisijan vastuuta tällaisista viesteistä.

Viestien vastaanottajankin voidaan katsoa olevan sananvapauden subjekti, sillä PeL 12 §:ssa suojataan yksilön oikeus ”ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa” ilmaisuja. Vastaanot-

¹⁴⁴ Neuvonen 2012: 167.

¹⁴⁵ Neuvonen 2012: 168–169; Snellman 2004: 408.

tajan aseman tiivistäminen pelkkään julkisuusperiaatteen mukaiseen oikeuteen saada tietoja viranomaisen asiakirjoista on liian kapea näkökulma vastaanottajan asemaan. Sananvapauden oikeutusperusteista vastaanottajan oikeudet voidaan yhdistää kolmeen perusteeseen. Julkisuusperiaatteella on yhteys valvontaperusteeseen, mutta oikeus vastaanottaa viestejä yhdistyy myös demokratia- ja yksilöautonomiaperusteeseen. Ilmaisujen vastaanottaminen mahdollistaa osallistumisen yhteiskunnalliseen keskusteluun sekä on osa yksilön vapauspiiriä, jonka sisällä yksilö saa vapaasti kehittää itseään ja hankkia tietoa eri lähteistä ja aihepiireistä.¹⁴⁶

Yleisöllä tarkoitetaan sananvapauden piirissä yleensä suurta joukkoa vastaanottajia. Yleisölle on tyypillistä sen koostuminen niin sanotusti kasvottomista yksilöistä, eli yleisön kokoa tai sen jäseniä ei ole ennalta määritelty. Yleisön rooli on merkityksellinen sen vaikutusvallan vuoksi. Yleisö muodostuu yhteiskunnan jäsenistä, kansalaisista, jotka toimivat myös äänestäjinä ja kuluttajina.¹⁴⁷ Yleisöön kohdistuvilla vaikutusyrityksillä voi siis olla suuriakin vaikutuksia yhteiskunnan kehitykseen ja olosuhteisiin, minkä vuoksi vihapuheen ja väärän tiedon levittämisen kaltaiset ilmiöt ovat vaarallisia.

2.3. Sananvapauden moderni sääntely

Sananvapautta, kuten muitakin perusoikeuksia, turvataan kansallisen lainsäädännön lisäksi mittavalla kansainvälisellä lainsäädännöllä. Keskeisimmät sananvapautta koskevat kansainväliset asiakirjat ovat Euroopan ihmisoikeussopimus ja KP-sopimus (joissain lähteissä käytetään nimeä KPO-sopimus).¹⁴⁸ Perus- ja ihmisoikeuksien kansainvälisen sääntelyn perustana on YK:n yleiskansallinen ihmisoikeuksien julistus, josta KP-sopimus ja TSS-sopimus ovat johdettu. Euroopan perusoikeuskirja toi ihmisoikeudet EU:n sääntelyn piiriin. YK:n ihmisoikeuksien julistus poikkeaa muista mainituista siinä, että se ei ole sitova kansainvälinen sopimus vaan pikemminkin aatteellinen kannanotto, josta on sit-

¹⁴⁶ Neuvonen 2012: 169.

¹⁴⁷ Neuvonen 2012: 170–171.

¹⁴⁸ Husa & Pohjolainen 2009: 158.

temmin johdettu sitovia sopimuksia. Julistuksella onkin ollut merkittävä vaikutus perusoikeusajattelun vahvistumisessa toisen maailmansodan jälkeen, kun haluttiin estää esimerkiksi natsismin ja fasismin aiheuttamien tuhojen uusiutuminen myöhemmin¹⁴⁹.

Sananvapaus käsitetään usein helpoksi kokonaisuudeksi, joka käytännössä tarkoittaa, että jokaisella on oikeus ilmaista mitä haluaa. Todellisuudessa kuitenkin sananvapaus on oikeutena monimuotoisempi ja hieman haastavampi kokonaisuus kuin mitä edellä mainittu kuvitelma antaa ymmärtää.¹⁵⁰ Aikaisemmin tässä tutkielmassa olen esitellyt sananvapauden aatteellista ja yhteiskuntafilosofista puolta ja nyt aion esitellä sananvapauden sääntelyn keskeisimmät lähteet sisältöineen. Sananvapaussääntelyn tarkasteleminen eristettynä muusta lainsäädännöstä ei tarjoaisi kokonaista kuvaa sananvapaudesta Suomessa, sillä keskeisessä asemassa minkä tahansa perusoikeuden käytännön vaikutuksien suhteen on alemmpitasoinen lainsäädäntö, jolla perusoikeuden merkitys on konkretisoitu¹⁵¹. Lakitasoinen sääntely siis siirtää perustuslakiin kirjatut periaatemuotoiset säännökset lähemmäs todellisuuden vaikutuksia. Tämä antaa minulle perusteen aloittaa sääntelyn esittelemisen sananvapauden sääntelyperusteista.

2.3.1. Sananvapauden sääntelyperusteet

Sananvapautta voidaan edistää ja rajoittaa sääntelyllä, ja tällaiset toimenpiteet voivat perustua muun muassa poliittiseen, arvoperustaiseen (moraaliin kytkettyyn), uskonnolliseen, tai kansanterveydelliseen argumentaatioon ja diskurssiin.¹⁵² Riku Neuvonen käy väitöskirjassaan läpi sananvapauden sääntelyperusteita, ja tarkoituksenani on esitellä tiivistetysti hänen esittämiään perusteita ja kommentoida niitä.

Poliittiset sääntelyperusteet on laaja ja jokseenkin kaksijakoinen kokonaisuus. Toisaalta sananvapauden sääntely poliittisin perustein vei ajatukset herkästi sensuurin ja ns. kiellettyjen puheenaiheiden (kuten suomettumisen vuosikymmeninä), mutta kyse on silti samanaikaisesti myös sananvapauden käyttöä edistävästä sääntelyperusteesta. 1900- ja

¹⁴⁹ Husa & Pohjolainen 2009: 131; Neuvonen 2013: 60.

¹⁵⁰ Neuvonen 2012: 39.

¹⁵¹ Pohjolainen 1999: 87.

¹⁵² Neuvonen 2012: 189.

2000-luku ovat olleet muutoksien ja kehityksen aikaa sekä sananvapausaatteelle että julkisuudelle (sisältäen käsitteen oikeudellisen ja yhteiskunnallisen denotaation). Ennakkosensuurin tapauksessa sääntely on historiallisesti perustunut hallitsijoiden tarpeeseen suojata asemaansa ja auktoriteettiaan. Virallisesti määräykset ovat usein perustuneet pintapuolisiin argumentteihin yhteiskunnallisesta hyvästä, moraalista tai uskonnollisista perusteista, mutta pohjalla ovat perinteisesti olleet hallitsijoiden tai aateliston tarve julkisen sanan kontrollille.¹⁵³ Tiettyssä mielessä sama logiikka toimii myös sodanaikaisessa sananvapauden poikkeustilannerajoittamisessa, jolloin sananvapauden rajoittaminen koetaan tarpeelliseksi muun muassa yhteiskunnan yhtenäisyyden ja toisaalta huonojen uutisten leviämisen estämiseksi.

Sananvapauden rajoittaminen ulkopoliittisista syistä perustuu osin samankaltaiseen argumentaatioon kuin edellä esitetty sisäpoliittinen rajoittaminen. Suomalaisella sääntelyllä ja sananvapausdiskurssilla on erityinen historia ulkopoliittisten suhteiden ja sananvapauden konfliktin suhteen, nimenomaan edellä mainitun suomettumisen¹⁵⁴ aikakauden vuoksi. Yleisesti sensuurin, niin ennakkosensuurin kuin jälkikäteisenkin, kohteeksi joutuivat elokuvat ja kirjallisuus. Keskustelua viihdeteollisuuden tuotteiden haitallisuudesta Suomen itäsuhteille käytiin vielä 1980-luvullakin, mutta sittemmin, varsinkin Neuvostoliiton romahduksen jälkeen, ulkopoliittiset perusteet sananvapauden rajoitukselle ovat vaipuneet yksittäisten tapauksien tasolle.¹⁵⁵

Arvoihin perustuva sananvapauden on mahdollisesti tiukimmin kytköksissä yleiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun tässä esittelemistäni sääntelyperusteista. Arvoihin ja moraalisiin perustuviin argumentteihin sisältyy sisäänrakennettuna niiden subjektiivisuuden ongelma, joka otettiin huomioon jo 1970-luvulla¹⁵⁶. Yleisenä moraalipohjaisena säänte-

¹⁵³ Neuvonen 2012: 190–191.

¹⁵⁴ Selkeyden vuoksi täsmennettäköön, että käyttäessäni termiä suomettuminen viitataan laajasti aikakauteen jatkosodan päättymisen ja Neuvostoliiton hajoamisen välillä.

¹⁵⁵ Neuvonen 2012: 195–196. Ks. Sedergren 2006: 398–404. Ks. myös Pasanen 2011: 2–11; artikkelissa Tero Pasanen esittelee yhtä Suomen sananvapaushistorian merkittävimpiä tietokonepelistä (Raid over Moscow) syntyneitä sananvapaus- ja sensuurikeskustelua.

¹⁵⁶ Ks. Neuvonen 2012: 199 alaviite, jossa viitataan viestintäpoliittisen komitean mietintöön KM 1973:148 s. 26–27.

lyperusteena voi pitää siveellisyyttä, joka sananvapauden kontekstissa vaikuttaa niin taiteen kuin viihteen muotojen yhteydessä¹⁵⁷. Siveellisyys on kuitenkin perusteena osuva esimerkki aikakauteen ja subjektiiviseen näkemykseen ja maailmankatsomukseen sidotusta käsitteestä, jollaisten rooli edes perusoikeuksien takaa löytyvistä arvopohjista tulisi mielestäni pitää mahdollisimman olemattomana. Tällaisen kaltaiseen lopputulokseen kehitys on johtanutkin ja modernissa diskurssissa arvoperusteet esiintyvät sananvapauden osalta lähinnä kuvaohjelmien rajoitusten ja joidenkin rikoslain pykälien (esimerkiksi RL 20 luku 8 c §) osalta. Argumentaatiota dominoivat tieteellisesti hankittu tieto ja avoin, moniarvoinen keskustelu¹⁵⁸.

Uskonnolliset perusteet ovat osin liitännäisiä edelliseen, mistä syystä arvoperusteiden osista erotin tarkoituksella pois uskonnolliset moraaliperusteet. Historiallisesta näkökulmasta uskonnollisella argumentaatiolla on yhteyksiä poliittisiin sääntelyperusteisiin. Klassisena esimerkkinä toimikoon Sokrateen syyte ja tuomio jumalanpilkasta. Myös keskiaika oli kirkon vahvan poliittisen aseman vuoksi aikaa, jolloin varsinkin taiteellisen ilmaisun vapaus oli enemmän tai vähemmän löysässä hirressä, mikä käy ilmi tarkastelemalla esimerkiksi katolisen kirkon kiellettyjen kirjojen listausta tai musiikin ja näyttämötaiteen asemaa tutkimalla.¹⁵⁹ Nykyisessä suomalaisessa sananvapaussääntelyssä uskonnolliset perusteet ovat suurelta osin häivytetty taustalle muiden subjektiivisten arvoperusteiden tavoin. Selvimmin uskontoon perustuva sääntely näkyy rikoslain uskonrauhan rikkomista koskevassa säännöksessä (RL 17 luku 10 §). Neuvonen kutsuu uskonnollisia sääntelyperusteita ”viimeiseksi koetinkiveksi” aidosti moniarvoisen ja vapaan sananvapauskustelun ja demokratian kehityksessä¹⁶⁰. Sananvapauden historialliseen perinteesseen ovat kuuluneet vahvat kytkökset uskonnon ja siveellisyyden käsitteisiin, jotka ovat ohjanneet sopimattomiksi katsottujen ilmaisujen määrittelyä. Samanlaisena luokitukseksi on niin sanottu hyvän tavan vastaisuus.¹⁶¹ Kuten todettua, näillä perusteilla on pitkä

¹⁵⁷ Neuvonen. 2012: 202–203.

¹⁵⁸ Neuvonen 2012: 208.

¹⁵⁹ Neuvonen 2012: 208–209.

¹⁶⁰ Neuvonen 2012: 211.

¹⁶¹ Saraviita 2005: 391.

historiallinen tausta, mutta niiden näkyvyys nykyaikaisissa kriminalisoinneissa tulisi pitää melko olemattomana, siitäkkin huolimatta, että vaikkapa hyvän tavan vaatimukset näennäisesti tukisivat vihapuheen torjuntaa.

Kansalaisten terveyteen perustuva argumentointi on tässä esitellyistä sääntelyperusteista tuorein ja ajoittuu pääosin toisen maailmansodan jälkeiseen aikakauteen. Terveyteen perustuvat rajoitukset on useimmiten johdettu ainakin osaksi tieteellisesti hankitun informaation pohjalta, vaikkakin Suomessa alkoholin myynnin ja markkinoinnin rajoituksiin liittyy myös tavallista enemmän arvoperusteita. Sananvapauden käyttömuodoista mainonta on erityisen altis kansanterveyteen perustuville rajoituksille, mikä käy ilmi varsinkin tupakan, alkoholin ja lääkeaineiden kohdalla.¹⁶² Sääntelyn esimerkkeinä käyvät tupakan osalta tupakkalain (29.6.2016/549) 68 §, alkoholin markkinointia koskeva alkoholilain (8.12.1994/1143) 33 §, ja joidenkin lääkkeiden mainontaa rajoittava lääkelain (10.4.1987/395) 91 §. Terveysperusteinen sääntely ei luonnollisesti koske pelkästään sananvapautta, vaan nostaisiin esiin myös ns. haittaverot, joiden selkeä tehtävä on pyrkiä ohjaamaan kuluttajakäyttäytymistä kansanterveydellisiin perusteisiin.

Näillä neljällä sananvapauden sääntelyperusteella on mielestäni selkein yhteys yhteiskunnallisen keskustelun ja sananvapauden suhteen ylläpitämiseen, mikä on tämän tutkielman kannalta keskeisin sananvapauden ja sen sääntelyn ulottuvuus. Edellä mainittuihin sääntelyperusteisiin voisi vielä lisätä ainakin lastensuojelunäkökulmasta kumpuavan sääntelyn ja vähemmistöjen suojaksi säädetyt sananvapauden rajoitukset (kuten esimerkiksi kiihottamisen kansanryhmää vastaan kriminalisoinnin rikoslaissa). Tärkeintä on kuitenkin pitää mielessä, että sekä perusoikeuksien että niiden rajoitusten taustalla toimivat perustelut, kuten arvot tai käytännön tavoitteet, jotka ohjaavat näiden oikeuksien syntyä ja sääntelyä.

2.3.2. Kansallinen sääntely Suomessa

¹⁶² Neuvonen 2012: 223–226; Neuvonen 2015: 52–53. Terveyteen perustuvat rajoitukset voivat ulottua myös markkinoinnin ja elinkeinovapauden yhteyteen kuuluvan sananvapauteen piiriin, kuten käy ilmi EU:n tuomioistuimen ennakkoratkaisutapauksesta asiassa C-157/14, Neptune Distribution SNC v Ministre de l'Économie et des Finances. Tapauksessa oli kyse kivennäisvesituotteiden todenmukaisten natriumpitoisuuksien ilmoittamisesta ja markkinoijan sananvapauden ja kuluttajien oikeuden saada totuudenmukaista tietoa tuotteiden sisällöstä välisestä punninnasta.

Suomen perustuslain 12 §, otsikoitu sananvapaus ja julkisuus, kuuluu seuraavasti:

”Jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla. Lailla voidaan säätää kuvaohjelmia koskevia lasten suojelemiseksi välttämättömiä rajoituksia.

Viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu. Jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta ja tallenteesta.”

Lyhyesti analysoituna tämä säännös on jaettavissa viiteen osaan. Ensimmäinen osa sisältää niin sanotun yleislausekkeen, joka takaa sananvapauden jokaiselle, nimenomaan kansalaisuudesta riippumatta. Sen jälkeen toisessa osassa täsmennetään sananvapauden konseptiä siten, että siihen kuuluu oikeus tietojen, mielipiteiden ja viestien ilmaisemiseen, julkistamiseen ja vastaanottamiseen ja kolmannessa lausekkeessa täsmennetään taas tätä lisäämällä ennakkovalvonnan kieltö. Neljäs osa koostuu sääntelyvarauksesta, joka määrää, että tarkemmat säännökset on annettava eduskunnan säätämän lain tasoisin normein. Lopuksi on vielä toinen, kvalifioitu sääntelyvaraus, jossa varataan mahdollisuus lailla rajoittaa kuvaohjelmia koskevia rajoituksia lasten suojelemista silmällä pitäen.¹⁶³ Kvalifioidun sääntelyvarauksen ideana on sallia perusoikeuden rajoittaminen, mutta sitoa rajoitukset tiettyyn tarkoitukseen, tässä tapauksessa lasten edun nimissä rajoituksia kuvaohjelmille. Lakiviittaus siis asettaa rajoituksen lasten oikeuteen vastaanottaa tiettyntyyppisiä viestejä.¹⁶⁴ Kvalifioidut lakivaraukset rajoittavat lainsäätäjälle varattua harkintavaltaa ja niiden tehtävänä on estää sallittua tarkoitukseen laajempien rajoitusten säätäminen¹⁶⁵.

Suomalaiseen lainsäädäntöön kuuluu erityispiirteenä verrattuna esimerkiksi muuhun eurooppalaiseen lainsäädäntöön erittäin vahva sananvapaudelle asetettavien ennakkorajoitusten kieltö, eli Suomessa tuomioistuin ei tavallisesti voi estää viestien julkaisua tai levittämistä ennakkoon, vaan päätökset niiden lainmukaisuudesta on tehtävä jälkepäin.

¹⁶³ Husa & Pohjolainen 2009: 159.

¹⁶⁴ Ojanen 2003: 22; Saraviita 2005: 393. Ks. Saraviita 2005: 295 ja HE 309/1993 vp. s. 57; lakiviittausta tulee tulkita osana perusoikeusjärjestelmän lasten asemaa ja oikeuksia turvaavaa kokonaisuutta. Sen yhteydessä tulee myös huomioida, että lakiviittaus ei aseta tarvetta, tai oikeutusta, viestien ennakkovalvonalle.

¹⁶⁵ PeVM 25/1994 vp s. 5.

Vuonna 2003 Suomessa säädettiin laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä (460/2003), jonka tarkoituksena on yhdenmukaistaa sääntelyä viestintävälineestä riippumattomaan suuntaan ja pyrkiä paremmin estämään sisällöltään selvästi lainvastaisen sisällön levittäminen¹⁶⁶. Sananvapauden erityisasemaan otetaan kuitenkin kantaa tämän lain ensimmäisessä pykälässä, jossa todetaan, että kyseistä lakia ei tule soveltaa viestinnän rajoittamiseen enempää kuin on välttämätöntä, koska sananvapauden rooli on tärkeä kansanvaltaisessa oikeusvaltiossa¹⁶⁷. Hallituksen esityksestä 54/2002 selviää, että hallitus katsoi, että voimassaolleet painovapauslaki ja radiovastuulaki olivat käyttötarkoituksestaan vanhentuneita nykyisessä toimintaympäristössä ja perusteluna uuden lain tarpeelle onkin yhdenmukaistamisen tarve. Lisäksi tavoitteeksi on mainittu sääntelyn valvonnan keventäminen ja erityissäädösten välttäminen viestinnän sisällön osalta.¹⁶⁸

Suomen lainsäädännön kannalta on myös olennaista huomata, että tieteen ja taiteen vapaudesta on vielä erikseen oma säännös perustuslaissa sivistyksellisiä oikeuksia koskevassa säädöksen 16 § kolmannessa momentissa.

”Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu.”

Sananvapauden kannalta tämä lauseke on keskeinen, sillä tieteessä ja taiteessa vallitseva mielipiteiden, ilmaisun ja menetelmien vapaa asema on merkittävä monipuolisen ja edistyksellisen yhteiskunnallisen diskurssin kannalta¹⁶⁹.

Perustuslakia alemmpitasoinen sääntelyn kannalta sananvapautta määrittelee erityisesti laki sananvapauden käytöstä joukkoviestinnässä 460/2003, eli sanavapauslaki. Sanavapauslaki ei kuitenkaan juurikaan käsittele viestien sisältöä, vaan sisällön sääntely löytyy rikoslain ilmaisurikossäännöksistä.¹⁷⁰ Lisäksi teknologian kehitys sähköisen viestinnän alalla aiheuttaa lainsäädännölle akuutin ongelman ajantasaisena pysymisestä¹⁷¹. Sanavapauslaki säädettiin 2000-luvun alussa tuomaan suomalainen sanavapausääntely vas-

¹⁶⁶ Husa & Pohjolainen 2009: 160–161.

¹⁶⁷ Ollila 2004: 143.

¹⁶⁸ HE 54/2002 vp. s. 35.

¹⁶⁹ Husa & Pohjolainen 2009: 198.

¹⁷⁰ Ollila 2004: 97–98.

¹⁷¹ Saraviita 2005: 392.

taamaan sähköisen viestinnän kehitystä, johon painovapauslain 1/1919 ei nähty enää kykenevän.¹⁷² Viitaten aiemmin esiteltyihin sananvapauden oikeutusperusteisiin, sananvapauslaki kytkeytyy selkeimmin valvontaperusteeseen, sillä säädöksen sisältö suuntautuu joukkotiedotusvälineiden toimintaa kohtaan.

2.3.3. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset

Suomen perustuslakiin kirjatulla perusoikeuksilla on kiinteä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten turvaamiin ihmisoikeuksiin¹⁷³. Suomea velvoittavista sopimuksista keskeisimpiä sananvapauden kannalta ovat Euroopan ihmisoikeussopimus ja kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva KP-sopimus. Ihmisoikeussopimusten yhteydessä sananvapaus on, samoin kuin Suomen perustuslain perusoikeussäännöksessä, vahvimmin demokratiaperusteen mukaista yhteiskunnallista sananvapausaatetta mukailevaa. Tässä aatteessa korostuu sananvapauden merkitys demokraattisen järjestelmän ylläpitäjänä ja turvaajana.

Euroopan ihmisoikeussopimus

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artikla vastaa ensimmäisen kappaleen sisällöltään paljolti Suomen perustuslain 12 pykälää, eli se sisältää varsinaisen sananvapausoikeuden ja toinen kappale taas käsittelee niitä tilanteita ja perusteita, joiden perusteella edellä mainittua oikeutta voi rajoittaa. Artikla takaa erityisen suojan yksilön oikeudelle mielipiteisiin, sillä tätä oikeutta ei voi rajoittaa edes toisesta kappaleesta löytyvien perusteiden nojalla. Rajoituksia on mahdollista implementoida kaikkeen sellaiseen viestintään, jonka artiklan ensimmäinen kappale turvaa, eli sekä suullisten että sähköisten ilmaisujen vastaanottaminen ja julkaiseminen. Ennakkosensuuria, eli viestien ennalta rajoittamista, pidetään yleisesti ristiriidassa artiklan kanssa, vaikka se ei sitä suoranaisesti kiellä.¹⁷⁴

¹⁷² HE 54/2002 vp s. 6.

¹⁷³ Jyränki 2000: 279.

¹⁷⁴ Pellonpää ym. 2012: 712–713.

10. artikla siis takaa yksilölle oikeuden omiin mielipiteisiinsä sekä tietojen ja ajatusten levittämisen ja vastaanottamisen alueellisista rajoista huolimatta. Erona suomalaiseen lainsäädäntöön on juurikin maininta alueellisista rajoista sananvapauden kontekstissa. Ensimmäisessä kappaleessa myös todetaan, että edellä mainitut oikeudet eivät estä valtiolta muuttamasta televisio-, elokuva- tai radioyhtiöitä luvanvaraisiksi.¹⁷⁵

EIS 10 artikla kuitenkin ottaa myös kantaa sananvapauden käyttöön liittyviin velvollisuuksiin ja niistä seuraavan yksilön vastuuseen. Tämän seurauksena on pidetty artiklan puitteissa hyväksyttävänä, että esimerkiksi rasistisia tai kansallissosialistisia viestejä levittäneitä henkilöitä on asetettu rikosoikeudelliseen vastuuseen artiklan toisen kappaleen rajoitusperusteiden nojalla. Tällaisissa tilanteissa on myös mahdollista vedota EIS 17 artiklaan, joka käsittelee sopimuksessa turvattujen oikeuksien väärinkäyttöä.¹⁷⁶

KP-sopimus

KP-sopimus sen sijaan muuttaa YK:n ihmisoikeuksien julistuksen sitovaksi oikeudeksi hyvin samanlaisin sanamuodoin. YK:n yleiskokous hyväksyi sopimuksen 23.3.1976 ja se tuli Suomessa voimaan samana päivänä. KP-sopimuksen johdannossa todetaan, että siinä turvattujen ihmisoikeuksien noudattaminen takaa rauhan, vapauden ja oikeuden perusteet valtioissa ja että myös yksilöillä on velvollisuus kunnioittaa toistensa vapausoikeuksia. Sopimuksen 19 artiklan ensimmäinen kohta koskee mielipiteenvapautta ja toinen kohta takaa kaikille oikeuden sananvapauteen. Artikla jakaa mielipiteenvapauden ja sananvapauden eri osiin. Sananvapaussosassa on mukana asioita niin perustuslaista kuin Euroopan ihmisoikeussopimuksesta, mutta lisäyksenä on auki kirjoitettuna eri välityskanavat, kuten suullinen, kirjallinen tai muu tiedonvälitystapa. Artiklan kolmas kohta lisäksi ottaa esille sananvapauteen liittyvän vastuun, eli sananvapaus, kuten monet muut oikeudet, kantaa myös mukanaan velvollisuutta sen käytön oikeellisuudesta.¹⁷⁷ Samankaltaista tehtävää ajaa esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksesta löytyvä 17 artikla, joka kieltää ihmisoikeussopimuksien takaamien oikeuksien väärinkäytön¹⁷⁸. On siis huomionarvoista,

¹⁷⁵ Euroopan ihmisoikeussopimus, SopS 85–86/1998.

¹⁷⁶ Pellonpää ym. 2012: 716–717.

¹⁷⁷ Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, SopS 7–8/1976.

¹⁷⁸ Pellonpää ym. 2012: 717.

että myös merkittävät kansainväliset sopimukset ottavat huomioon vapausoikeuksien tuomat velvollisuudet ja niiden väärinkäytön rajoittamista vaativat mekanismit. Suomalaisen sananvapausääntelyn osalta KP-sopimus on muodostunut tulkintaa ohjaavaksi asiakirjaksi¹⁷⁹.

2.3.4. Euroopan unionin oikeus

Sananvapauden sääntely oli pitkään jätetty unionin sekundäärioikeuden piiriin, mutta perusoikeuskirjalla sen asema nostettiin muiden perusoikeuksien tavoin primäärioikeuden piiriin¹⁸⁰. Euroopan perusoikeusasiakirjan tehtävä on vahvistaa perusoikeuksien asemaa tuomalla ne näkyvästi esiin perusoikeusasiakirjana, joka perustuu muun muassa Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja yleiseurooppalaiseen oikeuskäytäntöön. Sen toinen kappale on omistettu turvatuille vapausoikeuksille ja niihin kuuluu 11 artiklan sananvapaus ja tiedonvälityksen vapaus. Ensimmäinen kappale takaa sananvapausoikeuden hyvin samanlaisin sanankääntein kuin ihmisoikeussopimus ja toinen kappale huomioi sen, että tiedotusvälineiden moniarvoisuutta tulee kunnioittaa.¹⁸¹

Perusoikeuskirjan 11 artikla ei sisällä minkäänlaista viittausta hyväksyttäviin sananvapauden ja tiedonvälityksen vapauden rajoitusperusteisiin, vaan niihin sovelletaan 52 artiklan yleisiä rajoitusperusteita. EU:n tuomioistuimen ratkaisukäytännössä on myös käytetty EIS 10 artiklan luettelemia rajoitusperusteita. Toisaalta perusoikeuskirjan 11 artikla tuo tiedonvälityksen vapauden korostetusti sananvapauden piiriin, mitä EIS 10 artikla ei tee.¹⁸²

Ollila on todennut, että jäsenvaltioiden hivenen eriävien moraalikäsitysten ja kulttuurien vuoksi on perusteltua, että sananvapauden rajoitusten tarkempi sääntely – EIS:n asettamien vaatimuksien puitteissa – on jätetty jäsenvaltioiden harkintaan. Hän katsoo sananvapauden kuuluvan unionin jäsenvaltioiden yhteiseen valtiosääntöperinteeseen, mikä varmistaa jäsenvaltioiden sitoutumisen sananvapauden periaatteiden kunnioittamiseen

¹⁷⁹ Ollila 2004: 13.

¹⁸⁰ Ollila 2001b: 342.

¹⁸¹ Euroopan unionin perusoikeusasiakirja 2012/C 326/02, EuVL 26.10.2012.

¹⁸² Ollila 2001b: 332, 342.

myös rajoitusten yhteydessä.¹⁸³ Moraalirelativismiin lisäksi tämän toteaman voi kuitenkin haastaa myös tuomalla esiin monien EU-jäsenvaltioiden huolestuttavan sanan- ja lehdistönvapauskehityksen viime aikoina. Toimittajat ilman rajoja -järjestön lehdistönvapausindeksissä 180 maan listauksessa esimerkiksi Bulgaria löytyy sijalta 111, Puola sijalta 58, Kreikka sijalta 74 ja Unkari sijalta 73.¹⁸⁴

¹⁸³ Ollila 2001b: 347.

¹⁸⁴ Reporters without borders, 2018 world press freedom index; <https://rsf.org/en/ranking>, saatavissa 10.6.2018. Järjestön yllä mainituista maista antamien raporttien perusteella keskeisenä ongelmana niissä on omistukseltaan poliittisille vallanpitäjille tai heidän lähipiirilleen keskittynyt kapea mediakenttä, jolloin valtio kykenee määräämään hyvin paljon toimituksellisesta sisällöstä. Ks. myös EIT Özgür Gündem v. Turkki, 16.3.2000, kohdat 38–46 väitetyistä Turkin valtion hyökkäyksistä lehdistön sananvapautta vastaan.

3. VIHAPUHE

Vihapuhe (engl. hate speech, saks. Hassrede, ruots. hatspråk) on terminä nykyisin yleisesti käytetty, mutta vihapuheen määrittelyminen on todellisuudessa tarkkuutta vaativa tehtävä. Arkisessa keskustelussa yleinen virhe on sekoittaa karkea ja leimaava kielenkäyttö sekä juridinen ja oikeudellisesti rangaistava ilmaisu, jollaiseksi vihapuheenkin voi laskea. Sen lisäksi vihapuheen rajoituksiin liittyy pintapuolista käsitteellistä sekaannusta. Suomen lainsäädännön lähtökohtaisesti takaa kaikille vapaan ilmaisun, mutta silti esimerkiksi rikoslaki asettaa ilmaisulle rajoituksia, esimerkiksi kieltämällä kiihottaminen kansanryhmää kohtaan. Tämän lisäksi yleisessä keskustelussa saatetaan puhua sananvapauden rajoittamisesta ja sensuurista, vaikka syy ei olisikaan lakiperusteinen. Näin voi käydä muun muassa silloin, kun on kyse tiedotusvälineen oikeudesta käyttää harkintaansa julkaistavan materiaalin sisällöstä tai verkkokeskustelujen moderoinnista.¹⁸⁵

Vihapuheelle on tyypillistä jaotella ihmisiä heidän ominaisuuksiensa perusteella. Tällaisia perusteita ovat esimerkiksi seksuaalinen suuntautuminen, etninen tai kansallinen tausta tai sukupuoli. Absoluuttinen perusoikeustulkinta mahdollistaisi kaiken ilmaisun vapauden, myös vihapuheen.¹⁸⁶ Ristiriita kuitenkin syntyy, sillä länsimaisissa demokratioissa on turvattu sekä sananvapaus että syrjinnän kieltö. Molemmat ovat keskeisiä kansanvaltaisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan toiminnan ja uskottavuuden ylläpidossa, mikä tarkoittaa että absoluuttisen perusoikeustulkinnan toteuttaminen sananvapauden kohdalla näyttäytyy mahdottomana. Vihapuheen kaltainen ilmaisu rikkoo yleensä ainakin yhdenvertaisuuden periaatetta, mahdollisesti myös muitakin oikeuksia.¹⁸⁷

Suomalaisessa lainsäädännössä ei tunneta suoraan käsitettä vihapuhe. Sen sijaan rikosoikeudellisesta sääntelystä löytyy useampia teonkuvauksia, joiden voidaan katsoa olevan yhteneviä vihapuheen määritelmän kanssa¹⁸⁸, kuten esimerkiksi kiihottaminen kansanryhmää vastaan, uskonrauhan rikkominen ja syrjinnän kieltö. Silti jopa tuomioistuimilla

¹⁸⁵ Pöyhtäri ym. 2013: 15–16.

¹⁸⁶ Cortese 2006: 1.

¹⁸⁷ Cortese 2006: 15.

¹⁸⁸ Pöyhtäri ym. 2013: 26.

on ollut aika ajoin ongelmia rajan vetämisessä sallitun omien näkemysten esittämisen ja vihapuheeksi laskettavan yllyttämisen ja vihanlietsunnan välille¹⁸⁹.

Vihapuhe-ilmioon suoraan kytkeytyviä tapauksia on alkanut esiintyä suomalaisessa oikeuskäytännössä varsinkin 2010-luvulla. Toisaalta esillä on ollut myös tapauksia, jotka eivät ole johtaneet oikeudellisiin seuraamuksiin, mutta jotka ovat kuitenkin saaneet paljon näkyvyyttä julkisuudessa. Hyvä esimerkki tällaisista tapauksista on vuoden 2012 niin sanottu ”hihamerkki-kohu”, joka sai alkunsa kansanedustaja James Hirvisaaren eduskuntaavustajan Helena Erosen blogikirjoituksesta ja lopulta johti Hirvisaaren väliaikaiseen erottamiseen Perussuomalaisten eduskuntaryhmästä.¹⁹⁰ Vihapuheen voi siis todeta asetavan mielenkiintoisia kysymyksiä poliitikon ja muiden julkisen vallan edustajien sananvapauden laajuudelle.

Tässä tutkielmassa pyrin yhdistämään oikeudellisia, viestinnällisiä, ja filosofisia lähestymistapoja vihapuheeseen ja muuhun aggressiivisen ilmaisun muotoihin, ja muokkaamaan niistä toimivan teoreettisen kokonaisuuden. Tässä luvussa toteutan tätä suunnitelmaa vastaamalla seuraaviin kysymyksiin. Mitä on vihapuhe ja mitkä ovat sen piirteet? Minkälaisia tarkoitusperiä vihapuheella on? Mitä tarkoitetaan valemedialla ja minkälainen yhteys sillä on vihapuheeseen? Mitä ovat ilmaisurikokset ja kuinka ne liittyvät vihapuheeseen? Miten sananvapautta voidaan rajoittaa ja mitä on sananvapauden väärinkäyttö? Miten oikeuskäytäntö on muokannut tulkintaa? Näiden kysymysten tarkastelun jälkeen selvitan hieman, kuinka muissa maissa on reagoitu vihapuheen kaltaisiin ilmiöihin.

3.1. Vihapuhe ja sen yleiset piirteet

Koska vihapuhetta ei ole määritelty terminä missään keskeisessä lainsäädännössä, pyrin tässä tutkielmassa täsmentämään sen yhdistelemällä ei-oikeudellisia lähteitä ja lainsäädännön tarjoamia, vihapuheeseen viittaavia ja sananvapautta rajoittavia säädöksiä. Ongelmalliseksi – ja toisaalta juuri samasta syystä tarpeelliseksi – vihapuheen oikeudellisen

¹⁸⁹ Pöyhtäri ym. 2013: 29–30.

¹⁹⁰ Pöyhtäri ym. 2013: 16.

määrittelyn tekee se, että julkisessa keskustelussa vihapuhe-termiä käytetään usein kuvaamaan sekä yleisesti aggressiivista, vihaa lietsovaa kielenkäyttöä että ilmaisurikoksien tunnusmerkistön täyttävää ilmaisua¹⁹¹. Tällainen käsitteen suuripiirteinen käyttö laajentaa sen merkityksen sen oikeudellisesti tuomittavan viitekehyksen ulkopuolelle ja edesauttaa konfliktin syntymisessä sananvapauden ja vihapuheen välille. Tästä syystä aloitan vihapuheen oikeudellisen olemuksen etsinnän määrittelemällä mitä vihapuhe on ja mitkä ovat sen yleiset piirteet. Käsitteellisen selkeyden saavuttaminen on siis ensimmäinen tehtäväni.

Ensiksi vihapuhetta voi tarkastella sananvapauden rajoitusten piirissä, eli sellaisina verbaalisina ulostuloina, jotka ovat erikseen lainsäädännöllä kiellettyjä ja niin ollen sananvapauden ulkopuolella. Tällöin määrittelyn kohteena onkin juuri se, millaiset ulostulot ovat kiellettyjä. Myös rajoitusten tavoitteiden vaikutus sananvapaudelle aiheutuviin rajoituksiin on tarkastelun alla. Tämä tarkoittaa sitä, että joudutaan pohtimaan tarkkaan informaation esittämisen kieltämisen rajoittamisen perusteita¹⁹². Suomessa toteuttava perusoikeusmyönteinen laintulkinta merkitsee sitä, että perusoikeuksien välisiä ristiriitoja joudutaan välillä tulkitsemaan myös tavallisten lakien viitekehyksessä¹⁹³. Suurin osa tästä lainsäädännöstä löytyy rikoslain puolelta säädöksistä kuten kiihottaminen kansanryhmää vastaan, kunnianloukkaus, yksityiselämän loukkaus ja julkinen kehottaminen rikokseen.¹⁹⁴ Rangaistuksien koventamisperusteet tarjoavat myös mielenkiintoisen lisänäkökulman ilmaisurikosten yhteyteen. Ongelmaksi tässä näkökulmassa muodostuu kuitenkin sen tietynlainen laajuus, sillä kysymykseksi edelleen jää, onko vihapuhe yhtä kuin kaikki kielletyt ilmaisut. Tästä syystä vihapuheen määrittelyyn on pakko ottaa myös mukaan viestinnällistä näkökulmaa, sillä kyseistä termiä on mahdoton tiivistää pelkästään oikeudelliseksi termiksi.

Ratkaistava kysymys on siis, onko kaikki sananvapauden rajoitusten piiriin menevä viestintä vihapuhetta? Ilmaisuja rajoitetaan myös esimerkiksi markkinoinnin ja vakoilun

¹⁹¹ Pöyhtäri ym. 2013: 26.

¹⁹² Ollila 2004: 137.

¹⁹³ Ollila 2004: 140–141.

¹⁹⁴ Ollila 2004: 50–55.

saralla¹⁹⁵, joten lainsäädännön perusteella on tulkittavissa vastauksen olevan kielteinen. Vihapuheen tarkka täsmentäminen on tärkeää, sillä jos sitä on kyettävä käsittelemään yhä säännönmukaisemmin tuomioistuimissa, se tarvitsee tarkan määritelmän.

Vihapuhe kytkeytyy myös laajempaan sananvapauskeskusteluun, joka nousi esiin 2000-luvun alkupuolen pilakuvakohun yhteydessä. Profeetta Muhammedia esittävien pilakuvien julkaiseminen pakotti eurooppalaisen lehdistön pohtimaan sananvapauden käytön vastuuta ja tässä tapauksessa uskonnonvapauden ja sananvapauden välistä punnintaa. Kysymys tiivistyi seuraavalla tavalla: julkaistako kuvat sananvapauden nimissä vai jättääkö ne julkaisematta uskonnonvapauden turvaamiseksi? Suomalainen lehdistö jakautui lähestymistavoiltaan kolmeen erilaiseen malliin. Liberaali pragmatismi tunnusti sananvapauden ja sen antaman oikeutuksen kuvien julkaisemiselle, mutta konteksti huomioon ottaen tämän linjan valinneet lehdet päättivät jättää kuvat julkaisematta. Edellä mainitulla, käytännönlähtöisellä kontekstilla he tarkoittivat, että muslimit ovat Suomessa merkittävä vähemmistö ja pilakuvat loukkasivat kiistämättä heidän uskontoaan. Puhtaasti liberaalin kannan valinneet taas korostivat sananvapautta asemaa ja lehdistön vapautta yli muiden argumenttien. Kolmannen, monikulttuurista yhteiskuntaa korostetusti tukevan kannan valinneet taas katsoivat kuvien julkaisemisen olevan selvästi poliittinen teko.¹⁹⁶ Mielestäni nämä lähestymistavat ovat sovellettavissa myös vihapuheen käsittelemisessä, varsinkin kun on kyse niin sanotuista rajatapausilmaisuuksista. Vihapuheen kytkeminen edellä kuvatun pilakuvakohun kaltaiseen uskontokuntaa loukkaavaan ilmaisuun ei myöskään ole kovin kaukaa haettua, varsinkin jos pilakuvien julkaisemisen tulkitsee sisältävän edes hieman poliittista tarkoituksenhakuisuutta. Vihapuhe sisältää sisäänrakennettuna ominaisuuden, jolla se pyrkii hiljentämään vihapuheen kohdetta, aiheuttamaan henkistä vahinkoa kohteen persoonalle ja syrjintää¹⁹⁷.

Vihapuhe on myös esiintynyt jonkin verran EIT:n oikeuskäytännössä. Melko tuoreena esimerkkinä tästä käy ratkaisu *Belkacem v Belgia* -asiassa.

¹⁹⁵ Ollila 2004: 50.

¹⁹⁶ Pöyhtäri ym. 2013: 68. Ks. EIT I.A. v. Turkki, 13.9.2005, kohdat 19–32.

¹⁹⁷ Gelber 2012: 53.

Ratkaisussa *Belkacem v Belgia* tuomioistuin ottaa kantaa varsinaiseen vihapuheeseen. Tapauksessa oli kyse Belgian tuomioistuimen tuomitseman henkilön sananvapauden rajoittamisesta liittyen hänen käyttämiinsä ilmaisuihin, joilla hän oli väitetyesti pyrkinyt yllyttämään toisia muslimeita väkivaltaan ja vihaan ei-muslimeita kohtaan. EIT ei nähnyt syytä poiketa kansallisen tuomioistuimen tulkinnasta *Belkacemin* käyttämien ilmaisujen haitallisuudesta, todeten, että vihapuhe (mainittu ratkaisun kohdassa 34, *discours de haine*) ei kuulu EIS 10 artiklan suojan piiriin (ks. EIS 17 artikla). Artiklaa 17 on sovellettu esimerkiksi tapauksissa, joissa on ollut kyse juutalaisten kansanmurhan kiistämisestä. Belgia ei siis ollut rikkonut 10 artiklan mukaista sananvapaudensuojaa tuomitessaan *Belkacemin* rangaistukseen vihapuheeksi luettavasta yllyttämisestä väkivaltaan ja vihaan.¹⁹⁸

3.1.1. Vihapuheen ilmeneminen

Seuraavaksi on tarpeen tutustua eri väyliin, joiden välityksellä vihapuhetta ilmenee ja miten sitä levitetään. Vihapuhetta ilmenee eri kanavissa ja koen näiden eri kanavien lyhyen tarkastelun palvelevan sen määritelmän tarkennusta. Vihapuhetta on esiintynyt todellisuudessa lähestulkoon yhtä kauan kuin ihmisten välistä viestintää on esiintynyt¹⁹⁹. Internet on samanaikaisesti laajentanut sananvapauden käyttömahdollisuuksia, mutta se on samalla lisännyt mahdollisuuksia väärinkäyttää tätä oikeutta. Esimerkiksi monilla keskustelupalstoilla on mahdollista viestiä anonyymisti, mikä voi madaltaa kynnystä käyttää aggressiivista kieltä.²⁰⁰ Anonyymiin viestintään liittyy myös ongelma kohteen kykenemättömyydestä vastamaan vihapuheen esimerkiksi vastapuheen keinoin. Anonyymiuden ongelma ei myöskään rajoitu ainoastaan verkossa tapahtuvaan viestintään, vaan sellaiseksi voi lukea myös esimerkiksi rasistiset graffitit. Vihapuheen ilmaisija ei myös koskaan pyri rakentamaan keskusteluun vaan harjoittamaan verbaalista väkivaltaa ja vahingoittamaan kohdettaan.²⁰¹ Anonyymien viestinnän antama ylimääräinen turva vihapuheen ilmaisijoille on siis nähtävissä merkittävänä ongelmana ilmiön torjunnassa.

¹⁹⁸ EIT *Belkacem v. Belgia*, 27.6.2017, varsinkin kohdat 4–7, 27–37. Vrt. EIT *Gündüz v. Turkki*, kohta 51: EIT totesi, että pelkkä sharia-lain (jonka EIT katsoi EIS:n yleisten periaatteiden vastaiseksi) puolustaminen ei riitä täyttämään vihapuheen tunnusmerkistöä. Toinen vihapuhetta suoraan käsitellyt ratkaisu on EIT *Perinçek v. Sveitsi*, 15.10.2015, jossa vihapuheen käsittely yhdistyy myös historian tulkintaan (kohdat 209–228, ks. myös EIT *Lehideux ja Isorni v. Ranska*) ja valtion harkintamarginaaliin (kohdat 198–200). Ks. myös EIT *Balsyté-Lideikiené v. Liettua*, 24.11.2005, rotuun perustuvasta derogatorisesta ilmaisusta, EIT *Soulas ym. v. Ranska*, 10.7.2008, EIT *Férét v. Belgia*, 16.7.2009, vihapuheen määritelmästä kohdassa 37, ja EIT *Le Pen v. Ranska*, 20.4.2010.

¹⁹⁹ Pöyhtäri ym. 2013: 27.

²⁰⁰ Pöyhtäri ym. 2013: 44–45.

²⁰¹ Cortese 2006: 1–2.

Vihapuheen oikeudelliseen määritelmä vaikuttaa liittyvän tiukasti viestin julkaisu- ja levitystapaan. Vihapuheeseen liittyvät tuomiot on yleensä annettu sellaisilla rikosnimikkeillä, joiden tunnusmerkistöön kuuluu se, että viesti on levitetty laajalle ennalta määrittelemättömälle yleisölle julkiseen tietoon, eli siihen kytkeytyy levittämisvaatimus²⁰². Levittämisvaatimusta ja Suomen rikoslain vihapuheeseen liittyviä kriminalisointeja käsitte- len tarkemmin seuraavassa pääluvussa.

Internet

Vihapuhe ja internet yhdistetään nykyään usein toisiinsa. Internet on lisännyt vihapuheen näkyvyyttä ja levitystä ja myös sitä kautta sen oikeudellista merkitystä. Suurin osa oikeustapauksista liittyy juuri internetissä julkaistuun ja levitettyyn vihapuheeseen. Internet ja varsinkin sieltä löytyvät keskustelufoorumit yhdistetään usein aggressiivisen ja loukkaavan kielenkäytön ja keskustelun alkulähteeksi²⁰³. Toisaalta internet toimintaympäristönä ei millään tavalla muuta sananvapauden sisältöä käyttäjien tai ylläpitäjien kannalta. Edellä mainittu pätee siis sekä sananvapauden suojan että siihen sisältyvän vastuun kannalta.²⁰⁴

Vaikka varsinaisista sananvapausrikoksista annetut tuomiot ovat Suomessa melko harvinaisia, internetin vihapuhe on jo ehtinyt muodostaa resurssiongelman poliisille. Internetissä tapahtuvan kirjoittelun yhteydessä tilannetta ei helpota sen globaali ulottuvuus, minkä johdosta rikosoikeudellisen vastuun toteutumisen valvonta on vaikeaa. Internetin ei teoriassa kuuluisi olla minkäänlainen sananvapauden Villi länsi, vaikka käytännössä se tällä hetkellä siltä vaikuttaakin. Keskeinen ongelma rikosoikeudellisen valvonnan ulottamisessa internettiin on rikollisen ilmaisun esittäjän yhdistäminen rikoksen tapahtumapaikkaan, sillä ilmaisijan sijainti voi poiketa suurestikin ilmaisun julkaisupaikasta. Tämä ei ainoastaan vaikeuta ilmaisijan jäljittämistä, vaan siitä saattaa seurata myös toimivalta- kysymyksiä eri maiden viranomaisten välillä.²⁰⁵

²⁰² Ks. Nuutila 1999: 257–258.

²⁰³ Pöyhtäri ym. 2013: 43

²⁰⁴ Hannula & Neuvonen 2011: 530.

²⁰⁵ Pöyhtäri ym. 2013: 69–70. Ks. Hannula & Neuvonen 2011: 531, 540.

Seuraavaksi esittelen kaksi kotimaista ilmaisurikosratkaisua, joissa ilmaisut olivat ta-
pahtuneet internetissä.

Kouvolan hovioikeuden päätöksessä KouHO:2012:9 A:n ylläpitämän verkkolehden si-
vuilla oli julkaistu kirjoitus, joka herätti kysymyksen, oliko kyse kiihottamisrikoksesta vai
sananvapauden käyttämisestä poliittisen mielipiteen puitteissa.

Julkaistun kirjoituksen sisältö oli kiistatta muslimeita kansanryhmänä panettelevaa ja sol-
vaavaa ja hovioikeus totesikin, että kirjoitus sisältää vahvasti yleistäviä ja syrjiviä väitteitä.
Kirjoituksen otsikon, ”Kikkarapäälle kuonoon”, nähtiin myös oikeuttavan väkivaltaiset
vastatoimet muslimeita kohtaan. A kiisti syyllistyneensä kiihotukseen kansanryhmää vas-
taan, koska hän ei vastauksensa mukaan solvannut tai panetellut muslimeita yleistävästi
vaan esitti poliittisen mielipiteen.

Kouvolan hovioikeus hylkäsi syytteen vedoten sananvapauteen ja siihen, että A ei ollut
sisältänyt väitteitensä koskemaan kaikkia muslimeita ja myös hänen antamansa vastaukset
lukijoiden kommentteihin katsottiin lieventäväksi asianhaaraksi. Syytettä olisi puoltanut
se, että puhuessaan islamin lieveilmiöistä A ei ollut selvästi rajoittanut niitä koskemaan
vain ääriajattelijoita, vaan oli mahdollista tulkita hänen tarkoittavan kaikkia muslimeita.²⁰⁶

Tässä tapauksessa sananvapauden poliittisen ulottuvuuden voidaan siis katsoa sallineen
hyvinkin aggressiiviset ilmaisut. Tapauksesta myös käy ilmi kiihottamisrikoksen tun-
nusmerkistön edellytykset, joita tarkastelen tarkemmin edempänä. KKO:n ratkaisussa
taas oli kyse laittomasta uhkauksesta ja sen tunnusmerkistöstä.

Korkeimman oikeuden päätöksessä KKO:2013:50 A oli internetin keskustelupal-
talla julkaissut kirjoituksen, jossa hän oli esittänyt Suomen pääministeriä, valtiova-
rainministeriä ja muita eduskunnassa työskentelivät henkilöitä koskevia vakavia
uhkauksia. Syyttäjällä katsottiin olevan oikeus syytteen nostamiseen laittomasta
uhkauksesta perustuen yleiseen etuun, vaikka normaalisti tämän tulisi tapahtua asi-
anomistajaprosessin kautta. Helsingin käräjäoikeus oli hylännyt syytteen ja katso-
nut kirjoituksen olleen pelkkä turhautumisesta johtunut mielipiteen ilmaus. Helsingin
hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden tuomiota.

Koskien A:n sananvapautta, KKO viittasi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen
ratkaisuun Gündüz v. Turkki 4.12.2003, jossa ihmisoikeustuomioistuin oli toden-
nut, että vihapuheet tai sen kaltaiset ilmaisut eivät nauti ihmisoikeussopimuksen 10
artiklan tarjoamaa suojaa. Jotta laittoman uhkauksen tunnusmerkistö täyttyy, uha-
tulla tulee olla syy pelätä henkilökohtaisen turvallisuutensa puolesta. Syyttäjä esitti,
että vaikka tässä tapauksessa uhatut henkilöt eivät olleet tietoisia uhkauksesta, hei-
dän turvallisuudestaan vastaavat ihmiset olivat. KKO kuitenkin katsoi, että tapauk-
sessa ei ollut näytetty toteen, että uhatuilla henkilöillä olisi ollut syytä huoleen

²⁰⁶ KouHO:2012:9.

omasta turvallisuudestaan siinäkin tapauksessa, että he olisivat olleet tietoisia viestistä. Tästä syystä KKO säilytti hovioikeuden päätöksen.²⁰⁷

Näitä kahta eri ilmaisurikoksia koskenutta ratkaisua yhdistää viestin levityskanava, eli internet. Internet onkin tuonut eri ilmaisurikoksien tunnusmerkistöjen tulkintaan uusia ulottuvuuksia. Näin on käynyt esimerkiksi yksityiselämän suojaa loukkaavan tiedon levittämisen kohdalla, kuten Ollila esittää. RL 24:8 §:ssä määritellyn tunnusmerkistön mukaan suullisesti levitetty ”juoruaminen”, joka ei perinteisesti ole levinnyt vähäistä ihmisjoukkoa laajemman yleisön tietoon, ei täytä ilmaisurikoksen määritelmää. Internetin keskustelupalstoilla juoruaminen on kuitenkin saanut aivan uudenlaisen merkityksen, ja potentiaalisen yleisön. Määriteltäväksi siis jää, voiko tällaista juoruamista pitää joukkotiedotusvälineen käyttönä, kuten tunnusmerkistö edellyttää.²⁰⁸ Samoin voi pohtia, kuinka pitäisi suhtautua internetissä vahingossa tarkoitettua suuremman yleisön tietoon päätyneen viestin ilmaisijan vastuuseen.

Internetin asema on kuitenkin tässä aihepiirissä hieman kaksijakoinen, sillä sen näkeminen yksistään negatiivisena asiana vihapuheen levittämisen ja sananvapauden väärinkäytösten vuoksi olisi väärin. Internet mahdollistaa myös sananvapauden käytön sen positiivisessa merkityksessä, eli yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja osallistumisen kontekstissa²⁰⁹. Lisäksi internet toimii eräänlaisena sananvapauden suojauskeinona sellaisissa maissa, joissa perinteisten joukkotiedotusvälineiden toimintaa valvotaan ja muutenkin sananvapauden tila on rajoitettu²¹⁰. Internet myös palvelee sananvapauden demokratia- ja valvontaperusteiden toteutumista J.S. Millin liberaalin sananvapauden hengessä. Tiedotusvälineet ovat alkaneet huomioida ja uutisoida myös poliitikkojen verkkokeskusteluissa ja blogiteksteissä esittämiä kantoja, mikä auttaa kansalaisia saamaan tarkemman kuvan julkisen vallan käyttäjien asenteista ja siten tekemään valistuneempia yhteiskunnallisia päätöksiä.²¹¹ Silti myös sitäkin ei voi kiistää, että internetin kaltaisessa tietoverkossa

²⁰⁷ KKO:2013:50. Ks. EIT Gündüz v. Turkki.

²⁰⁸ Ollila 2004: 165.

²⁰⁹ Pöytäkirja ym. 2013: 53

²¹⁰ Cortese 2006: 13.

²¹¹ Pöytäkirja ym. 2013: 70–71.

toimivat keskusteluryhmät ovat nousseet suosituiksi paikoiksi harjoittaa esimerkiksi rassistista diskurssia²¹². Sen lisäksi huolta herättää internetissä esiintyvä seksistiseen ja muuten syrjivä kielenkäyttö, jota esiintyy usein netissä tapahtuvan kiusaamisen yhteydessä²¹³.

Internet yhteisöt ja sosiaalinen media ovat muuttaneet viestinnän maailmaa ja samalla nostaneet esiin uudenlaisia viestintäoikeudellisia ja sananvapauden piiriin kuuluvia kysymyksiä. Sosiaalista mediaa hallinnoivat, tai ainakin ylläpitävät, yhtiöt kontrolloivat sivustojensa sisältöä, mutta niitä ei kuitenkaan voi pitää varsinaisina julkaisijoina tai edes ylläpitäjinä. Niillä on kuitenkin valta poistaa sopimatonta sisältöä ja muilla tavoin kontrolloida käyttäjiensä pääsyä tiettyjen sisältöjen pariin. Ongelmana on kuitenkin käyttäjien suuri määrä, mikä tekee varsinaisen ylläpitäjän valvonnan käytännössä mahdottomaksi. Näin ollen valvonta jää usein muiden käyttäjien vastuulle, mikä ei ainakaan yksinkertaista vastuunjakoon liittyviä haasteita tai edesauta vihapuheen tehokasta valvontaa. Yhtenä ratkaisuna on käytetty erilaisia algoritmeja, joilla valvontaa voisi teoriassa automatisoida. Algoritmien ongelmaksi on kuitenkin osoittautunut niiden säätäminen sopivaksi. Vihapuheen tunnistaminen vaatii tulkinnan ja harkinnan käyttöä, mitä on nykyisellä teknologialla mahdotonta automatisoida. Ratkaisujen löytämistä ei myöskään helpota internetin ja sen yhteisöjen jatkuva kehitys, minkä vuoksi sääntely ja valvontametodit ovat alkaneet jäädä vaarallisesti kehityksestä jälkeen.²¹⁴

Sosiaalinen media ei ole ainut emergentti haaste vihapuheen leviämisen kannalta internetissä. Internetin kasvava sisältö synnytti tarpeen hakukoneille, joiden avulla käyttäjät kykenevät löytämään etsimänsä sisällön nopeasti. Hakukoneiden suosio kasvoi nopeasti ja niitä ylläpitävistä yhtiöistä on kasvanut suuria toimijoita. Niillä ei kuitenkaan ole juurikaan halukkuutta sensuroida tai tarkkailla internetin sisältöä, mitä näiden yhtiöiden hakukoneet siis käyttäjilleen esittelevät. Hakukoneyhtiöt eivät siis halua toimia internetin sisällön valvojina, mutta toisaalta on myös tarpeellista kysyä, olisiko se edes haluttavaa

²¹² Nuutila 1999: 257. Myös Cortese huomauttaa, että vaikka internet toisaalta toimii sananvapauden toteutumisen mahdollistajana, se samanaikaisesti muodostaa väylän ns. kybervihan levittämiselle, ks. Cortese 2006: 13–14.

²¹³ Pöyhtäri ym. 2013: 119–120.

²¹⁴ Foxman & Wolf 2013: 104–112.

sananvapauden näkökulmasta. Suurten kansainvälisten, yksityisomistuksessa olevien yritysten valta päättää siitä, mitä tietoa ihmiset saavat nähdä ei kuulosta kovin sopivalta länsimaisen sananvapauden näkökulmasta.²¹⁵

Eurooppalaisessa ja yhdysvaltaisessa oikeuskulttuurissa suhtaudutaan myös erilaisesti internetissä tapahtuvaan vihapuheen levittämiseen. Monissa eurooppalaisissa maissa on kielletty esimerkiksi kansallissosialismia tai juutalaisten kansanmurhan kieltämistä tukevat internetsivustot, jotka ovat Yhdysvalloissa sallittuja.²¹⁶ Kyseinen eroavaisuus suhtautumisessa tällaisiin vihapuhetta ja vähintäänkin kyseenalaisia arvoja levittäviin sivustoihin perustunee periaatteelliseen eroon yhdysvaltalaisen sananvapausabsolutismin ja eurooppalaisen liberaalin pragmaattisen sananvapausajattelun välillä.

Muut kanavat

Vihapuhetta voi esiintyä myös muissa kanavissa kuin pelkästään internetissä, koska ilmaisurikoksien tunnusmerkistöön kuuluu se, että viesti on laajasti levitetty. Tällöin kyseessä voi olla esimerkiksi sanomalehti tai televisioesiintyminen. Rikoslain 17. luvun rikoksista yleistä järjestystä vastaan 1 § kieltää julkisen kehottamisen ja yllytyksen rikokseen sekä joukkotiedotusvälineissä että julkisesti väkijoukossa. Saman luvun 10 § kriminalisoi uskonrauhan rikkomisen.²¹⁷ Esimerkiksi näihin syyllistyminen on mahdollista minkä tahansa joukkotiedotuskanavan välityksellä, mutta toki erona internetiin on se, että viestin sanojan ja itse viestin julkaisun välissä on yleensä julkaisija, kuten vaikkapa sanomalehti ja sen toimittaja. Tällöin kysymykseksi nousee myös julkaisijan vastuu ja julkaisijan valta päättää oman julkaisunsa sisällöstä.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätöksessä tapauksessa *Delfi AS v. Viro* suuren internetissä toimivan uutisportaalin omistava yritys oli valittanut tuomioistuimeen kansallisen tuomioistuimen päätöksestä, jossa yritys oli määrätty maksamaan korvauksia aineettomasta vahingosta. Korvauksien syynä olivat sivuston kommentiosiossa julkaistut halveeraavat jutut lauttayhtiöstä ja sen omistajasta, jota kyseinen uutinen koski. Valittaja, eli uutisportaalin omistava yritys, esitti, että sen

²¹⁵ Foxman & Wolf 2013: 96–104.

²¹⁶ Cortese 2006: 13.

²¹⁷ Ollila 2004: 138–139

asettaminen vastuuseen lukijoidensa kommentteista loukkasi EIS:n 10 artiklan sille takaamaa sananvapautta.

Huomionarvoista on, että tuomioistuin huomautti heti aluksi internetin ja siellä tapahtuvan kommentoinnin olevan sananvapautta koskevan säädännön kannalta uusi alusta, johon liittyy sekä positiivisia että negatiivisia puolia. EIT totesi, että alan toimijana valittajan olisi pitänyt tuntea relevantti lainsäädäntö ja reagoida tilanteeseen. Sananvapauteen puuttumiselle EIT näki hyväksyttävän syyn, eli henkilön maineen ja oikeuksien turvaamisen ja EIS 8 ja 10 ovat lähtökohtaisesti samanarvoisia. Valittajan katsottiin olleen myös tiettyssä määrin aktiivinen toimija eikä vain palveluntarjoaja, sillä sen toimittajilla oli mahdollisuudet seurata uutisten kommentointia helposti. Kommenttien kirjoittajien asemaa EIT arvioi ongelmalliseksi, sillä koska he olivat nimettömiä, uhrin olisi ollut hyvin vaikea hakea korvauksia heiltä. Ratkaisussaan EIT katsoi sakon olleen suhteellinen aiheutuneeseen vahinkoon ja se totesi, että valittajan sananvapauteen ei ollut puututtu kohtuuttomasti, eli 10 artiklaa ei ollut rikottu (äänin 15–2).²¹⁸

Kun kyseessä on ilmaisurikos, joka on tehty käyttämällä välityskainona joukkotiedotusvälinettä, rikosoikeudellinen vastuu kuuluu haastateltavalle, toimittajalle tai kirjoittajalle. Silti myös julkaisusta vastaava henkilö, kuten esimerkiksi päätoimittaja, voi myös joutua kantamaan oikeudellisen vastuun julkaisussaan löytyneestä rikollisesta sisällöstä. Tätä vastuuta säätelivät ennen painovapauslaki, mutta nykyisin se on niputettu sananvapauden yhteyteen, tarkalleen ottaen lakiin sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä.²¹⁹

3.2. Vihapuheen tarkoitus

Tässä vaiheessa on siis selvillä, minkälaista ilmaisua pidän vihapuheena ja minkälaisissa ympäristöissä sitä ilmenee. Seuraavaksi onkin tarpeen syventyä siihen, mitä vihapuheella pyritään saavuttamaan ja minkälainen ympäristö on omiaan edesauttamaan sitä.

Ensiksi on kysyttävä, mitä vihapuheen käytöllä pyritään saavuttamaan? Keskeisimmäksi teemaksi on nostettavissa ryhmien väliset valtasuhteet ja vallankäytön. Syrjivällä ja leimaavalla kielenkäytöllä haetaan oman aseman korotusta alistamalla jotakin muuta ryhmää esimerkiksi etnisen taustan perusteella. Yleensä kohteeksi valikoituvat vähemmistöt

²¹⁸ EIT Delfi AS v. Viro, 10.10.2013. Ks. julkaisijan vastuusta internetissä myös EIT Pihl v. Ruotsi, 9.3.2017, kohdat 24, 28–37.

²¹⁹ Nuutila 1999: 258

tai muuten jo valmiiksi heikommassa asemassa olevat ryhmät, jolloin vihapuheella pyritään vähentämään heidän oikeuksiaan entisestään. Tästä syystä vihapuhetta tarkasteltaessa sosiologisesta näkökulmasta on myös tärkeää miettiä, kuka sitä käyttää ja millaisessa valta-asemassa tämä henkilö tai ryhmä on.²²⁰

Vihapuheen tarkoituksena on siis demoralisoida ja alistaa sen kohdetta²²¹. Käyttämällä derogatorisia ja halventavia ilmauksia kohteestaan vihapuhe ei ilmaisuna sisällä ainoastaan negatiivista voimaa, eli kohdetta vahingoittavaa vaikutusta, vaan vihapuhe myös vastavuoroisesti antaa ilmaisijalle positiivista voimaa, joka konkretisoituu materiaalsen ja sosiaalisen vallan muodossa²²².

Lisäksi ilmaisua voidaan käyttää myös alistamisen välineenä julkisen vallan toimesta, mikä kävi toteen muun muassa apartheid-aikakauden Etelä-Afrikassa, jossa lainsäädännön teksti kirjoitettiin tavalla, jolla vahvistettiin olemassa olleita alistavia ja syrjiviä yhteiskuntarakenteita. Tällaisessa vihapuheen käytössä vihapuheen muihin vaikutuksiin yhdistyy julkisen vallankäyttäjän auktoriteetti, mikä on johtanut kuvitelmaan, että todellinen alistava ilmaisu oli mahdollista ainoastaan julkisen vallan auktoriteettiasemasta. Tällaisen väitteen voi kuitenkin kumota joko toteamalla, että auktoriteettiasema ei ole tarpeen alistavan ilmaisun esittämiseen. Maitra tarjoaa toisenkin vaihtoehdon väitteen kumoamiseen; hänen mukaansa vihapuheilmaisu itsessään tuo sen käyttäjälle auktoriteetin, sillä vihapuheen tarkoituksena on pohjimmiltaan nostaa ilmaisijan sosiaalista arvoa ja samalla alentaa sen kohteiden arvoa.²²³

Vihapuheen tarkoituksien ja vaikutuskeinojen tarkempi tutkiminen mielestäni osoittaa, että vihapuheen kuvaaminen verbaalisena väkivaltana osoittautuu osuvaksi. Vihapuhe on ilmaisua, joka ei pyri yhteiskunnallisesti rakentavaan keskusteluun esittämällä asiallista kritiikkiä, vaan se on vallankäytön väline, jolla pyritään vahingoittamaan sen kohdetta.

²²⁰ Pöyhtäri ym. 2013: 43, lainaus teoksesta Tsesis, Alexander: Destructive messages: how hate speech paves the way for harmful social movements.

²²¹ Cortese 2006: 1.

²²² Tirrell 2012: 174.

²²³ Maitra 2012: 94–96.

3.3. Valemedia ja propaganda

Vihapuhe ei ole ainoa aggressiivisen mielipidevaikuttamisen keino. Nykyaikaista ilmaisun ja median kenttää tarkasteltaessa on käytännössä mahdotonta olla huomaamatta vihapuheen lisäksi toista pinnalle noussutta ongelmallista ilmiötä, valemediaa. Valemedian tarkastelu on helpointa aloittaa tunnistamalla sille tyypilliset piirteet, joista valemedia-käsitteen alle kuuluvat julkaisut tunnistaa.

Valemedia julkaisujen pääasiallisena alustana toimii internet, vaikkakin joitain poikkeuksia tähän ilmeisesti on olemassa. Internet on julkaisualustana ideaali valemedialle, koska se mahdollistaa laajan potentiaalisen yleisön ja suoran yhteyden sosiaalisen median vaikutuskanaviin, samalla ylläpitäen julkaisijoiden anonymiteettiä paremmin kuin perinteisemmät julkaisutavat. Julkaisijoiden anonymiteetti muodostaakin toisen tunnuspiirteen, sillä valemedian julkaisuilla ei tapaa olla nimettyjä päätoimittajia ja kustantajat ja muutkin taustalla vaikuttavat tahot ovat yleensä nimeämättömiä. Lisäksi sisällöntuottajat eivät ole toimittajia, vaan anonyymejä henkilöjä nimimerkkien takana. Ei myöskään ole harvinaista, että sisällön vastaanottajat, eli lukijat, toimivat myös sisällöntuottajina, joko suoraan tai välillisesti sosiaalisen median kautta. Koska valemedian sisällöntuottajat eivät ole toimittajia, on luonnollista, että nämä julkaisut eivät myöskään noudata journalistien eettisiä sääntöjä, kuten Journalistin ohjeita, tai muita journalismin itsesääntelyn linjoja. Merkittävin ero tavanomaisen journalismin ja valemedian välillä tulee ilmi sisältöä tarkasteltaessa. Siinä missä perinteinen media, edellä mainittujen eettisten periaatteiden ohjaamana, pyrkii objektiivisuuteen ja tasapuoliseen ilmaisuun, valemedian julkaisuissa ennalta valittu agenda määrittelee ilmaisua. Tämän vuoksi valehtelu tai tosiasioiden muuntelu on arkipäiväistä, samoin kuin salaliittoteorioiden, antisemitismin, tai muun rasistisen, seksistisen tai syrjivän ilmaisun levittäminen. Valemedian sisällölle on tavanomaista sen kiertäminen eri toimijoiden julkaisuissa, eli kotimainen valemedia lainaa ulkomaalaisia lähteitä, jotka sitten vuorostaan lainaavat kotimaisia. Tällä tavalla synnytetään näennäistä uskottavuutta.²²⁴

²²⁴ Neuvonen 2016: 2–3, 6–8.

Jos valemedian viestintä on keskittynyt oman agendan edesauttamiseen, on mietittävä, mikä tämä agenda on. Valemedian päämääränä tuntuu olevan yhteiskuntarauhan järkyttäminen (vrt. hybridisodankäynti) ja kaaoksen ja epävarmuuden lisääminen viranomaisvastaisuuden ja epäluulon herättämisen keinoin. Valemedian valitsemaa lähestymistapaa kuvaa myös hyvin heidän itsestään käyttämät termit vastamedia tai vaihtoehtomedialle, joiden avulla he pyrkivät synnyttämään kuvaa siitä, että he ovat tasavertainen vaihtoehto ”valtamedialle”.²²⁵

Valemediasta puhuttaessa on tarpeellista myös mainita erottelu tarkoituksella satiirisen sisällön ja varsinaisen valemedian välillä. Eriävien tarkoituksien lisäksi näitä julkaisuja keskeisesti erottaa niiden käyttämät menetelmät. Satiiriset tai humoristiset julkaisut eivät perinteisesti pyri esittäytymään uskottavana tiedonlähteenä ja niiden yhteystiedot ovat yleensä helposti löydettävissä²²⁶. Lisäksi ero on löydettävissä tarkastelemalla näitä julkaisuja sananvapauden kautta. Siinä missä poliittinen ja yhteiskunnallinen satiiri, rajukin sellainen, kuuluu sananvapauden ydinalueelle, vihapuheen ja valheiden levittämisen ei tule nauttia sananvapauden suojaa lainkaan.

Valemedian toiminnassa on nähtävissä yhtymäkohtia 1930-luvun ja toisen maailmansodan aikaisiin propagandakoneistoihin. Samoin kuin propagandan, myös valemedian motiivina on edesauttaa oman agendansa leviämistä virheellisen, mielipiteisiin ja yleiseen ilmapiiriin vaikuttavan tiedon levittämisen keinoin.²²⁷ Erona mielikuvaan pelkästä valtiojohtoisesta propagandakoneistosta propagandan käsite on tässä kohtaa ymmärrettävä laajemmin poliittisena mielipidevaikuttamisena²²⁸. Valemedian kohdalla ei siis ole kyse

²²⁵ Neuvonen 2016: 4–5. Riku Neuvonen avaa valemedian ja vastamedian käsitteiden käyttöä ja sisältöä ansiokkaasti ja huomauttaa, että käsitteen ”valtamedia” käytössä on enemmän kyse hegemonia-aseman kuin agendan kuvauksesta. Neuvonen itse suosii valemediasta termiä epämedia, joka korostaa sen ulkopuolisuutta median kentästä. Itse taas en pidä termistä valtamedia ja sen implikaatioista hegemoniaan tai agendaan, sillä mielestäni media on ytimeltään binäärinen käsite, jos tukeudutaan sananvapauden valvontaperusteeseen. Jopa sensaatiolehdet ja muut valvontaperusteen kannalta kyseenalaisemmat julkaisut noudattavat lähtökohtaisesti eettisiä perusteita, joskin joissain tapauksissa löyhästi. Valemediat käyttäytyvät tiedonvälittäjinä. Tarkempi pohdinta media-käsitteestä ei kuitenkaan ole tämän tutkielman kannalta keskeistä.

²²⁶ Vrt. kuitenkin EIT Leroy v. Ranska, 2.10.2008; pilapiirtäjän satiirisessa tarkoituksessa tekemällä pilakuvalla katsottiin olleen mahdollisuus yllyttää väkivaltaan, ja EIT katsoi valtion sananvapautta rajoittaneiden toimien olleen sopivassa suhteessa (sakko).

²²⁷ Neuvonen 2016: 19. Propagandan kehityksestä Wollaeger 2013: 286–295.

²²⁸ Ks. Wollaeger 2006: 2–5.

julkisen vallan harjoittamasta, hierarkkisesti alaspäin kohti kansalaisia suuntautuneesta viestinnästä, vaan pikemminkin horisontaalitason ilmaisuun verrattavasta ilmiöstä. Valemediajulkaisuja operoivat henkilöt eivät ole valvontaperustetta toteuttavia ja ammatteettisiä sääntöjä noudattavia toimittajia, vaan sananvapauden subjektiivisesti tavalliseen kansalaiseen verrattavia toimijoita. Edellä mainittua väitettäni vahvistaa se, että perinteisten medialähteiden harjoittama itsesääntely ei toteudu valemediassa²²⁹. Riku Neuvonen on todennut, että valemedian propagandanäkökulma kuuluu enemmänkin propagandatutkimuksen eikä sananvapauden tutkimuksen piiriin²³⁰, mistä minulla on eriävä mielipide. Valemediajulkaisut operoivat usein nimenomaan sananvapauden suojaan vedoten, joten sananvapauden tutkimuksella on mielestäni mahdollisuus täsmentää tämän perusoikeuden sisältöä ja tarkoitusta modernissa maailmassa. Kyse on nimenomaan siitä, miten ja mihin sananvapautta voidaan käyttää, ja mitä EIS 10.2 artiklassa tarkoitettu sananvapauden käytön vastuu tarkoittaa. Näihin kysymyksiin ei pystytä vastaamaan pelkästään viestintätieteellisin keinoin keskittymällä vain propagandan mielipidevaikuttamisen ulottuvuuteen. Internetissä esiintyvällä vihapuheella ja ilmaisurikoksilla yleensäkin on havaittavissa suoria yhteyksiä valemediatoimijoihin ja koen tarkastelun arvoiseksi, onko viestintäoikeudellinen sääntely ajan tasalla vastaamaan näihin haasteisiin.

Oikeudellisen näkökulman tarkentaminen suhteessa valemedian toimintaan voisi edesauttaa myös vihapuheen sääntelyn mahdollisuuksien tutkimisessa. Valemediassa yksistäänkin riittäisi materiaalia oikeudellisten ongelmien käsittelyyn, sillä nämä julkaisut ovat kunnianloukkauksien, tekijänoikeusloukkauksien ja muiden ilmaisurikosten tyyssijojä, ja niiden tekijöiden rikosoikeudelliseen vastuuseen saattaminen on osoittautunut käytännössä erittäin haastavaksi. Vihapuhetta ja valemediaa vastaan tulisi käydä taisteluun sekä oikeudellisin että ei-oikeudellisin keinoin. Ei-oikeudellisina, tavallaan pehmeinä vaikutuskeinoina hyödyksi olisivat lisääntyvä kansalaisten medialukutaidon lisääminen ja viestinnällisten oikeuksien ja vastuiden kouluttaminen. Oikeudellisten keinojen puolelta löytyvät jo rikoslakiin säädetyt ilmaisurikokset, mutta eteenpäin vietyinä sananvapauden lisäsääntelyn riskinä on liian monimutkainen sääntely ja ainainen taustalla väijyvä sensuurin uhka. Toisaalta sananvapauden taakse piiloutuminen on valemediatoimijoilta ja muilta

²²⁹ Neuvonen 2016: 8.

²³⁰ Neuvonen 2016: 19.

vihapuheen levittäjiltä huono ratkaisu, sillä ihmisoikeuksien väärinkäytön kieltä estää käyttämästä omia oikeuksiaan toisten oikeuksien polkemiseen²³¹.

Sananvapauden kohdalla tiivistyy Urho Kekkosen esittämä ajatus demokratiaan sisäänrakennetusta ominaisuudesta mahdollistaa demokratian tuho²³². Koska demokraattisessa järjestelmässä kansalaisilla on oikeus ilmaista mielipiteensä ja kaikin laillisin tavoin edistää omia yhteiskunnallisia tavoitteitaan, myös demokratian kaatumiseen johtavat toimet täytyy lähtökohtaisesti hyväksyä. Kuten edellä kuitenkin totesin, EIS:n 17 artikla kieltää oikeuksien väärinkäytön, siirtäen pohdinnan kohteeksi kysymyksen siitä, mikä on sananvapauden käyttötarkoitus, eli miten sananvapautta käytetään oikein. Tähän kysymykseen lähtisin itse hakemaan vastausta sananvapauden oikeutusperusteiden avulla. Valemedian levittämä disinformaatio ja vihapuhe eivät täytä sananvapauden totuusperusteen, demokratiaperusteen eikä valvontaperusteen edellytyksiä, ja yksilöautonomiaperusteen toteutus ei voi tapahtua muiden oikeuksia loukkaamalla. Jo tällainen pintapuolinen analyysi näyttää osoittavan valemedian toiminnan sananvapauden väärinkäytöksi, jättäen jäljelle vain pohdinnan siitä, mitä sille voidaan oikeudellisesti tehdä. Vihapuheella ja disinformaation levittämisen sallimisella voidaan saada aikaan tuhoisia konkreettisia seurauksia, mistä osoituksena toimivat esimerkiksi Ruandan kansanmurha ja Balkanin tapahtumat 1990-luvulla, toisen maailmansodan tapahtumista Natsi-Saksassa puhumattakaan. Ylimääräisenä varoitusmerkkinä valemedian kohdalla toimii näiden julkaisujen enigmaattiset taustavaikuttajat, joiden identiteetistä ei tunnu olevan kenelläkään selkeää kuvaa. Varmalta kuitenkin vaikuttaisi se, että kyse ei ole yksittäisistä blogikirjoittajista, vaan järjestäytyneestä toiminnasta.²³³ Valemedia ja muut vihapuheen järjestelmälliset levittäjät ovat siis onnistuneet valjastamaan länsimaisen demokratian kulmakiven, sananvapauden, ainakin hetkellisesti omien tarkoitusperiensä vetojuhhdaksi. Riittävätkö ilmaisurikoksien nykyiset kriminalisoinnit tämän toiminnan estämiseksi, tätä kysymystä pohdin pitämälle johtopäätöksissäni.

3.4. Sananvapauden rajoittaminen

²³¹ Neuvonen 2016: 17. Ks. EIS 17 artikla ja Pellonpää ym. 2012: 851–853.

²³² Neuvonen 2016: 12–13, lainaus teoksesta Kekkonen 1934: 45.

²³³ Neuvonen 2016: 19.

Sananvapaus, kuten useimmat muutkaan perusoikeudet, eivät ole luonteeltaan absoluuttisia, eli niiden sisältöä on mahdollista rajoittaa tiettyjen kriteerien täytyessä. Normaalisti nämä rajoitukset tapahtuvat lainsäädännön puitteissa. Joissain perusoikeussäännöksissä on tarkoituksella delegoitu jonkin oikeuden eri ulottuvuuksien tarkempi sääntely tavallisen lakisääntelyn piiriin sisällyttämällä perusoikeussäännökseen lakivaraus tai kvalifioituja lakivaruuksia. Toinen perusoikeuksien rajoittamisen muoto on harvinaisempi poikkeuslakimenettely.²³⁴ Veli-Pekka Viljanen on katsonut hyväksyttävien rajoitusperusteiden jakautuvan kolmeen; (1) muut perusoikeudet, eli käytännön tasolla perusoikeuksien kollisiotilanteet, (2) muut perustuslakisäännökset ja (3) muut painavat yhteiskunnalliset syyt ja niihin verrattavat perusteet. Mikäli rajoitusperusteen voidaan katsoa hyväksyttäväksi myös perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen puitteissa, se tarkoittaa julkiselle vallalle velvoitetta säätää rikoslainsäädännöllä yksityishenkilöille turva toisten yksityishenkilöiden ja yksityisoikeudellisten subjektien taholta tulevia uhkia vastaan.²³⁵

Sananvapauden rajoitusperusteita tarkasteltaessa on asianmukaista palata jälleen hetkeksi laajempaan näkökulmaan ja tutkia perusoikeuksia kokonaisuutena. Nämä rajoitusperusteet koskevat niitä kaikkia, vaikkakin eri perusoikeuksien kohdalla on painotuseroja. Kun perusoikeuksia rajoitetaan julkisen vallan toimesta, se tarkoittaa käytännössä joko jonkin perusoikeuden soveltamisen kaventamista tai yksilön perusoikeuden suojaamaan oikeusasemaan puuttumista. Molemmissa tapauksissa on myös otettava huomioon yksittäisen perusoikeuden soveltamisala, eli koskeeko suunniteltu rajoitus ylipäättään perusoikeussäännöksen piiriin.²³⁶

Merkittävät yhteiskunnalliset intressit, kuten rikollisuuden ehkäiseminen, voivat antaa syyntä perusoikeuksiin puuttumiselle, mutta rajoittamisen alustavat mittasuhteet on tavallisesti kirjattu jo itse perusoikeussäännöksiin. Suomen lainsäädännössä tämä tarkoittaa sitä, että niillä on perustuslakitasoisen oikeusnormin takaama lainvoima. Lisäksi niiden rajoittamista koskevat niin sanotut ehdottomat kiellot, joita ovat perustuslaista löytyvät,

²³⁴ Ojanen 2003: 50. Ks. HE 309/1993 vp s. 29.

²³⁵ Jyränki 2003: 488.

²³⁶ Viljanen 2011: 141.

kiellon muotoon kirjatut perusoikeudet, kuten syrjintäkielto ja kaiken ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kieltäminen. Nimestään huolimatta nämäkään kiellot eivät välttämättä ole täysin vailla poikkeuksia, sillä esimerkiksi syrjinnän kieltävä PeL 6 § jättää tulkinnassaan jonkin verran tilaa lainsäätäjän harkinnalle. Perusoikeuksia voidaan myös rajoittaa poikkeuslakimenettelyllä, missä perusteluna rajoituksille toimii myös niiden väliaikaisuus.²³⁷ On tärkeä huomata, että perus- tai ihmisoikeuden rajoittaminen ja poikkeuslakiin perustuva rajoittaminen ovat toisistaan eroavia mekanismeja. Tämä erottelu on kirjattu esimerkiksi EIS:seen (15 artikla) ja KP-sopimukseen (4 artikla).²³⁸

Yleisiä edellytyksiä perusoikeuksien rajoittamiselle on seitsemän ja kaikkien niiden on täyttyvä samanaikaisesti, jotta perusoikeutta voidaan rajoittaa. Nämä edellytykset ovat lailla säätämisen vaatimus, täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimus, hyväksyttävyyden vaatimus, ydinalueen koskemattomuuden vaatimus, suhteellisuusvaatimus, oikeusturvavaatimus ja ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus. Tämän luettelon arvioinnissa on myös otettava huomioon, että myös muita seikkoja voi tulla kysymykseen perusoikeutta rajoittaessa ja nämä rajoitusedellytykset eivät päde puhuttaessa ehdottoman kiellon muotoon säädetyistä perusoikeuksista.²³⁹

Lailla säätämisen vaatimus

Lailla säätämisen vaatimus tarkoittaa, että kaikkien perusoikeuksiin rajoittavasti vaikuttavien säännösten tulee olla vähintään eduskuntalain taseisia. Tämä edellytys sisältyy usein jo perusoikeussäännöksiin lakivarauksien muodossa, kuten esimerkiksi sananvapautta koskevan 12 §:n ”tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla”. Lailla säätämisen vaatimuksen tarkoitus on suojata perusoikeuksien subjekteja julkisen vallan mielivaltaisilta toimilta, eli kyseessä on demokraattisen järjestelmän ytimestä kumpuava edellytys.²⁴⁰ Lailla säätämisen vaatimukseen sisältyy myös niin sanottu

²³⁷ Viljanen 2011: 139–142.

²³⁸ Arajärvi 1994: 33. EIS:ssa kuolemanrangaistuksen kieltöön on lisätty erikseen lisätty kieltö tehdä poikkeuksia, ks. kuudes lisäpöytäkirja 3 artikla ja kolmastoista lisäpöytäkirja 2 artikla. Tästä voi tehdä johtopäätöksen, että ihmisoikeuksiin sisältyy normeja, joihin kansallinen lainsäätäjä ei voi koskea edes poikkeuslain nojalla.

²³⁹ Viljanen 2011: 146.

²⁴⁰ Viljanen 2011: 147–148.

delegointikielto, eli rajoitusta ei voi edelleen ohjata lakia alempitaisoiselle normille. Suomessa lailla säätämisen edellytystä on tulkittu erittäin vahvasti verrattuna moniin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin tai EIT:n käytäntöön, jossa rajoitusten lähteeksi on hyväksytty lakien lisäksi esimerkiksi vakiintunut oikeuskäytäntö tai tapaoikeus.²⁴¹ Sananvapauden kohdalla tämä tarkoittaa, että tuomioistuimille jää oikeus vain tulkita sananvapauden sisältöä, mutta ei kehittää uusia perusteita sen rajoittamiselle. Sananvapauden läheisestä suhteesta viestintävälineisiin on seurannut, että joissain tapauksissa myös alan puhtaan itsesääntelyn piiriin kuuluva Journalistin ohjeet ja hyvä journalistinen tapa ovat nousseet oikeudessa esiin.²⁴²

Täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimus

Täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimuksella perusoikeuden rajoittamiselta edellytetään, että laissa täsmennetään ainakin, kuka on valtuutettu käyttämään rajoitusoikeutta, millä tavalla ja millaisella menettelyllä. Tämä on myös yhteydessä lailla säätämisen vaatimukseen, sillä perusoikeutta rajoittavan lain tulkinta ei saa jättää harkinnanvaraa alemmalle lainsäätäjälle tai soveltajalle. Lisäksi tähän vaatimukseen sisältyy ajatus siitä, että perusoikeutta saa rajoittaa vain sen verran, kuin arvioidaan tarpeelliseksi. Rajoitukset niin sanotusti ”varmuuden vuoksi” eivät siis ole sallittuja.²⁴³ Tällaisen lainsäätäjän ylimalkaisuuden estämisen lisäksi tällä rajoitusperusteella on tehtävänä suojata lainsäädännön ennustettavuutta kansalaisen näkökulmasta. Sääntelyn tulee olla tarpeeksi selkeästi ja täsmällisesti kirjattua, että kansalainen kykenee itse päättämään, onko hänen toimintansa lainvastaista vai ei ja millaisia seuraamuksia siitä on odotettavissa.²⁴⁴ Rajoituksen laajuus ja muut ominaisuudet on siis oltava tarpeeksi selkeästi kirjattu perusoikeutta rajoittavaan säädökseen. Täsmällisyys ja tarkkarajaisuusvaatimus yhdistyvät erityisen selkeästi rikosoikeudellisen sääntelyn, eli rikoslakiin sijoitettujen rajoitusten yhteyteen.²⁴⁵ Sananvapauden kohdalla perusoikeuden ja rikoslain yhteys ilmenee ilmaisurikoksien sääntelystä. Käytännössä rajoituksen täsmällisyyttä ja tarkkarajaisuutta arvioidaan kokonaisuutena

²⁴¹ Ojanen 2003: 52.

²⁴² Ollila 2004: 48; Neuvonen 2006: 407.

²⁴³ Viljanen 2011: 152.

²⁴⁴ Ollila 2004: 48.

²⁴⁵ Ojanen 2003: 53–54. Ks. PeL 8 §, rikosoikeudellinen laillisuusperiaate.

muiden edellytysten ja varsinkin hyväksyttävyyserusteen kanssa. Tämä estää muun muassa sananvapauden rajoittamisen ennakkosensuurijärjestelmällä, vaikka rajoitus olisikin säädetty lain tasoisella normilla ja tarpeeksi tarkasti ja täsmällisesti.²⁴⁶ Sananvapauden rajoitukset toteutuvat siis pääsääntöisesti rikosoikeuden säännösten välityksellä, mistä syystä niin lailla säätämisen vaatimus kuin täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimus saavat sananvapauden kohdalla ilmentymänsä PeL 8 §:n kautta²⁴⁷. Täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimus toimii siis kahdella tavalla; lainsäätäjän ja kansalaisen patistaa lainsäätäjää huolehtimaan sääntelyn selkeydestä ja toisaalta Sananvapauden ja vihapuheen kohdalla pidän kuitenkin tämän tarkoituksen toteutumista tällä hetkellä vähintäänkin kyseenalaisena. Yhteenvedossani esittelen tarkemmin ratkaisuvaihtoehtojani siihen, miten kielletyn ilmaisun sääntelystä olisi mahdollista tehdä tarkkarajaisempaa ja täsmällisempää.

Hyväksyttävän rajoitusperusteen vaatimus

Perusoikeuksia ei voi myöskään rajoittaa ilman merkittävää syytä. Tätä periaatetta ilmentää rajoituksen perusteen hyväksyttävyyssvaatimus. Esimerkiksi toisen yksilön perusoikeuksien toteutumisen turvaaminen antaa hyväksyttävän perusteen rajoitukselle, mikä ilmenee perustuslakivaliokunnan käytännöstä. Arviointiin voikin nähdä vaikuttavan sen, onko kyseessä kahden tai useamman perusoikeuden välinen kollisio vai koskeeko rajoitus julkisen vallan toimintavelvoitetta. Näiden lisäksi myös muut yhteiskunnalliset syyt voivat olla hyväksyttäviä rajoitusperusteita. Tällaisia syitä voivat olla kansallisen turvallisuuden edistäminen tai rikollisuuden estäminen, mutta erityisesti näissä tapauksissa tulee muistaa myös edellä mainittu täsmällisyysvaatimus.²⁴⁸ Hyväksyttäviä, tarpeeksi merkittäviä yhteiskunnallisia rajoitusperusteita voivat olla esimerkiksi yksilön ylivelkaantumisen ja siitä seuraavien haittojen ehkäiseminen ja lasten suojelu altistumiselta väkivallalle tai seksuaaliselle hyväksikäytölle²⁴⁹. Hyväksyttävä rajoitusperuste voi myös perustua johonkin laeammiin määriteltävään yhteiskunnalliseen etuun, kunhan se on jollain tavoin ilmaistavissa. Jotkin perusoikeussäännökset määrittelevät joissain määrin itse, millaisin

²⁴⁶ Neuvonen 2013: 38.

²⁴⁷ Ollila 2004: 48.

²⁴⁸ Viljanen: 154–155.

²⁴⁹ Ks. PeVL 9/2002 vp s. 2 ja PeVL 12/2002 vp s. 2.

perustein sitä voidaan rajoittaa, kuten PeL 12 §:ssa kielletään kaikenlaiset ennakkosensuuriin johtavat rajoitukset ja toisaalta kvalifioidulla lakivarauksella osoitetaan mandaatti alempitaisoiselle sääntelylle asettaa rajoituksia kuvaohjelmille, toki edelleen yleisten rajoitusperusteiden puitteissa. Hyväksyttäväksi katsottavan rajoitusperusteen arvioinnissa tulee myös ottaa huomioon EIS:n sääntely ja siihen mahdollisesti sisällytetyt hyväksytyt rajoitusperusteet. Tulkinnessa EIS:n ja PeL:n välillä tulee kuitenkin muistaa, että PeL:n suhtautuminen rajoitusperusteisiin on usein tiukempi kuin laveammat rajat sallivan EIS:n, jonka tehtävä on luoda vähimmäistaso, jota kansallinen sääntely voi tarkentaa.²⁵⁰ Hyväksyttäväksi katsottujen rajoitusperusteiden tapauksessa tulee myös muistaa, että hyväksyttävyyttä on tarkasteltava tapauskohtaisesti, jokaisen perusoikeuden kohdalla erikseen²⁵¹.

Sananvapauden rajoitusperusteiden hyväksyttävyyden argumentoinnissa on todettavissa ainakin kaksi hallitsevaa linjaa, joiden avulla merkittävä yhteiskunnallinen tarve rajoittamiselle voidaan todistaa. Ensimmäinen vaihtoehto on tarpeeksi voimakkaat argumentit, mistä esimerkkinä käyvät alkoholi- ja tupakkamainonnan rajoitukset. Näiden rajoitusten perustana toimii pelkästään tarpeeksi merkittäväksi todettu yhteiskunnallinen etu, tässä tapauksessa kansanterveys. Toinen vaihtoehto on perusoikeuskollisiot argumenttina, kuten esimerkiksi sananvapauden ja yksityisyyden suojan ristiriita.²⁵²

EIS 10.2 artikla luettelee hyväksyttäviä sananvapauden rajoitusperusteita; kansallinen turvallisuus, alueellinen koskemattomuus ja yleinen turvallisuus, epäjärjestyksen ja rikollisuuden estäminen, terveyden ja moraalien suojaaminen, muiden henkilöiden maineen ja oikeuksien turvaaminen, luottamuksellisten tietojen paljastumisen ehkäiseminen, sekä tuomioistuinten arvovallan ja puolueettomuuden varmistaminen. Vihapuheen ja sananvapauden suhteen tarkastelun kannalta näistä perusteista tärkeimpiä ovat yleinen turvallisuus, epäjärjestyksen ja rikollisuuden ehkäiseminen, maineen ja oikeuksien turvaaminen ja myös rajallisessa mitassa terveyden ja moraalien suojeleminen. Ilmaisurikoksista näiden ra-

²⁵⁰ Ojanen 2003: 54–55.

²⁵¹ Ks. HE 309/1993 vp s. 24 ja 49.

²⁵² Ollila 2004: 49. Ks. Alkoholilaki 8.12.1994/1143 (vastikään korvautunut 1.3.2018 alkaen uudella alkoholilailalla 28.12.2017/1102) ja tupakkalaki 29.6.2016/549. Perusoikeuskollisionäkökulma tulee taas esiin esimerkiksi sanavapauslain esitöistä HE 54/2002 vp s.19.

joitusperusteiden avulla on identifioitavissa uskonrauhan rikkominen, kiihottaminen kansanryhmää vastaan, julkinen kehottaminen rikokseen, sotaan yllyttäminen, kunnianloukkaus, yksityiselämän loukkaus ja väkivaltakuvauksen levittäminen.²⁵³

Hyväksyttävän rajoitusperusteen arviointi ei aina liity lehdistön aseman turvaamiseen, vaan esimerkiksi kunnianloukkaustapauksissa voi olla kyse myös yksilöiden välisestä asiasta²⁵⁴. Tällaisissa tapauksissa hyväksyttävän rajoitusperusteen arviointiin ei vaikuta lehdistön rooli demokratian toteutumisessa. Nikula v. Suomi tapauksessa oli kyse sekä oikeusavustajan sananvapaudesta kuin myös hyväksyttävän rajoitusperusteen arvioinnista EIS 10.2 artiklan mukaan. Tapauksessa tutkittiin siis oikeusavustajan väitettyä kunnianloukkausta, jonka kohteena oli syyttäjä. Suomen hallituksen vastauksen mukaan rajoite sananvapaudelle oli tässä tapauksessa EIS 10.2 artiklan mukainen, sillä rajoitus oli lakiin kirjattu ja sen hyväksyttävänä perusteena oli henkilön maineen suojaaminen, joka on yksi EIS 10.2 artiklassa nimetyistä sallituista rajoitusperusteista. Ongelmalliseksi tilanteen teki kuitenkin vastaajan asema oikeusavustajana sekä kunnianloukkauksen kohteen asema valtion virkamiehenä. EIT totesi ratkaisussaan, että julkisessa virassa toimivan virkamiehen sietokynnyksen kritiikin suhteen tulee olla korotettu verrattuna tavalliseen kansalaiseen. Lisäksi, painavampana perusteena, EIT katsoi, että oikeusavustajan sananvapauden rajoittaminen sisälsi vakavan riskin pelotevaikutuksen syntymisestä.²⁵⁵

Tässäkin tapauksessa voi siis palata peruskysymykseen siitä, onko rajoitus välttämätön demokraattisessa yhteiskunnassa. Nikula-ratkaisu osoittaa, että hyväksyttävän rajoitusperusteen arvioinnissa pelkkä lailla säätämisen vaatimuksen täyttäminen ei riitä tekemään perusteesta hyväksyttävää, vaan sen välttämättömyyttä on tulkittava tapauskohtaisesti.²⁵⁶ Nikula-ratkaisussa EIT toteaaakin, että oikeusavustajan sananvapauden vähäisenkin rajoittaminen ei ole helposti sallittavissa demokraattisessa yhteiskunnassa ja se vaatisi merkittävän, kiistämättömän yhteiskunnallisen tarpeen osoittamisen rajoituksen oikeutta-

²⁵³ Ollila 2004: 50. Kansallinen turvallisuus voi rajoitusperusteena myös toimia hyväksyttävänä rajoitusperusteena lehdistön sananvapaudelle, joskin lehdistön sananvapauden merkitys demokratialle huomioiden. Ks. EIT Özgür Gündem v. Turkki, kohta 58.

²⁵⁴ Ollila 2011a: 375–376.

²⁵⁵ EIT Nikula v. Suomi, 21.3.2002.

²⁵⁶ Ollila 2004: 51–52.

miseksi. Nikula v. Suomi -ratkaisussa tällaista tarvetta ei kyetty osoittamaan, ja EIT päätyi toteamaan vastaajan sananvapautta rikotun. Avoimen keskustelun tarve yhteiskunnassa on siis todettu oikeuskäytännössä syrjäyttävän kaikki paitsi erityisen painavat yhteiskunnan yleistä etua ajavat sananvapauden rajoitukset²⁵⁷.

Ydinalueen koskemattomuuden vaatimus

Ydinalueen koskemattomuuden vaatimus tarkoittaa, että rajoitukset eivät saa olla sisältönsä mukaan niin laajoja, että perusoikeus menettää merkityksensä kokonaan. Niillä voidaan siis katsoa olevan jokin määriteltävissä oleva loukkaamaton ydinalue. Ongelmaksi voi kuitenkin muodostua se, että ytimen määrittelemisen tarpeeksi yksityiskohtaisesti ei aina ole helppoa. Esimerkiksi sananvapauden kohdalla ydinalueeseen voidaan katsoa kuuluvan ennakkosensuurin kiellon, johon puuttuminen siis loukkaisi sananvapauden ydintä. Toisaalta taas kaupallisen viestinnän rajoittaminen on lähtökohtaisesti helpompaa, koska se ei kuulu sananvapauden ydinalueelle. Käytännön lainsäätämässä ydinalueen koskemattomuuden vaatimus ei ole niin merkityksellinen kuin vaikkapa suhteellisuus- ja täsmällisyysvaatimus, sillä nämä usein jo sisältävät asiallisesti samaa sisältöä kuin ydinalueen koskemattomuus.²⁵⁸

Ollila huomauttaa, että ydinalueen koskemattomuuden vaatimukseen sisältyy myös uhka perusoikeuden sisällön vääristymisestä. Liian karu jaottelu ydin- ja reuna-alueeseen voi hänen mukaan johtaa reuna-alueen sisällön rajoittamiseen liian kevyin perustein, kun se tulee peilatuksi ydinalueen sisältöä vasten. Tämä johtaisi reuna-alueen sananvapauden suojan alenemiseen, sillä reuna-alueen vähempiarvoinen asema samalla korottaisi yhteiskunnallisen rajoitusperusteen painavuutta. Tästä syystä Ollilan mukaan sananvapauden ydinalue tulee nähdä pelkkää poliittista keskustelua laajempaan, jolloin termiksi soveltuu paremmin tässäkin tutkielmassa käyttämäni yhteiskunnallisen keskustelun käsite,

²⁵⁷ Ollila 2004: 52.

²⁵⁸ Viljanen 2011: 160–161; Ojanen 2003: 56. Ks. PeVL 19/2002 vp s. 3; PeVL 24/2002 vp s.4; PeVL 60/2001 vp s. 4; mainonnan ja markkinoinnin todetaan kuuluvan sananvapauden suojan alle muiden ilmaisujen tapaan, mutta sen ei katsota olevan osa sananvapauden ydinaluetta, mistä syystä kaupalliseen viestintään voidaan kohdistaa pidemmälle ulottuvia rajoituksia kuin ydinalueelle kuuluvaan viestintään. Rajoitusten tulee silti täyttää perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset, kuten hyväksyttävyyss- ja täsmällisyysvaatimukset.

joka sitoo ydinalueeseen myös tieteen, taiteen ja muut kansalaisten osallistumisen mahdollistavat ilmaiset.²⁵⁹ Edellä mainittu on tärkeä huomio sananvapauden ydinalueesta, mutta oman näkökantani mukaan se edelleen sulkee yksilöautonomian – yksilön oikeuden ilmaista itseään ja mielipiteitään – osittain ydinalueen ulkopuolelle, tai ainakin jättää sen mainitsematta.

Suhteellisuusvaatimus

Suhteellisuusvaatimus muodostuu kolmesta osasta, jotka ovat soveltuvuus-, välttämättömyys- ja suhteellisuusvaatimus sen suppeassa merkityksessä. Yhdessä nämä kolme osaa muodostavat suhteellisuusvaatimuksen periaatteen kokonaisuudessaan. Soveltuvuusvaatimus edellyttää suunnitellulta perusoikeuden rajoitukselta tavoitetta, johon sen voidaan katsoa soveltuvan. Suhteellisuusvaatimuksella on selkeästi havaittava yhteys täsmällisyysvaatimukseen. Rajoitukselle ei tule olla olemassa myöskään minkäänlaista selkeää vaihtoehtoista toteuttamistapaa, jolla saavutettaisiin toivottu tulos ilman puuttumista perusoikeuden suojaan. Edellä mainittua periaatetta kuvastaa välttämättömyysvaatimus, jossa taasen on havaittavissa yhtäläisiä piirteitä hyväksyttävyyysvaatimuksen sisällöstä. Viimeinen suhteellisuusvaatimuksen osa rajaa perusoikeusrajoituksen käytön mahdollisimman suppeaan kontekstiin. Toisin sanoen yksilön perusoikeutta saa rajoittaa vain juuri sen verran kuin tavoitellun päämäärän kannalta on tarpeellista.²⁶⁰ Jokaisen rajoitusedellytyksen kohdalla päädytään punnintaan rajoituksen hyötyjen ja toisaalta perusoikeuksien aseman ja tehtävän välillä, mutta tämä pätee erityisesti suhteellisuusvaatimukseen, joka yhdistelee muiden rajoitusedellytysten elementtejä rajoituksen suhteellisuuteen sen tavoitteen kannalta. Tästä syystä suhteellisuusvaatimusta on vaikea määritellä yksioikaisesti edes yksittäisten perusoikeuksien kohdalla, sillä suhteellisuuden edellytys on altis muutoksille eri tilanteissa.²⁶¹

Sananvapauden rajoituksissa keskeistä on ennustaa rajoituksen seuraamuksia sananvapaudelle²⁶². Tämä tarkoittaa sekä lainsäädännön että tuomioistuinratkaisujen kohdalla

²⁵⁹ Ollila 2004: 54.

²⁶⁰ Viljanen 2011: 157.

²⁶¹ Ojanen 2003: 56. Ks. PeVL 23/1997 vp s.2; PeVL 41/2001 vp s.2.

²⁶² Ollila 2004: 55.

seurauksien laajempaa arviointia, mistä esimerkkinä käy EIT:n käyttämä termi chilling effect, eli pelotevaikutus²⁶³. EIT:n ratkaisussa Eon v. Ranska tuomioistuin katsoi seuraavanlaisesti (kohta 61):

*The Court considers that criminal penalties for conduct such as that of the applicant in the present case are likely to have a chilling effect on satirical forms of expression relating to topical issues. Such forms of expression can themselves play a very important role in open discussion of matters of public concern, an indispensable feature of democratic society.*²⁶⁴

Samankaltainen toteamus löytyy ratkaisusta Alves da Silva v. Portugali, jossa käytetään termiä ”effet dissuasif”²⁶⁵. Suhteellisuusvaatimuksen merkitys korostuu lehdistön sananvapauden ja ilmaisurikosten välisessä tulkinnassa, jossa sanktioiden merkitystä on arvioitava yleisesti lehdistön toimintaedellytysten kannalta, koska tuomiot ja ilmaisurikosten tulkinta ohjaavat lehdistön toimintaa tulevaisuudessa.²⁶⁶ Tällöin keskusteluun nousee mukaan lehdistön rooli vahtikoirana (sananvapauden valvontaperuste) ja yleisemminkin ajatukset tiedonvälityksestä demokraattisessa yhteiskunnassa. Tuomiot ja tulkinta eivät siis saisi ohjata lehdistöä liialliseen itsesensuuriin sanktioiden pelossa. Suomen kohdalla rikostuomioiden sanktiot ovat nousseet EIT:n käytännössä esiin varsinkin kunnianloukkauksen kriminalisointiin liittyvää vankeusrangaistusta. EIT:n linja karsastaa ankaria sakkotuomiota ja varsinkin vankeusrangaistuksia kunnianloukkauksen kaltaisten ilmaisurikosten sanktiona.²⁶⁷ Pelotevaikutus ja tasapainoilu vapaan yhteiskunnallisen ilmaisun ja sanktioiden välillä ei kuitenkaan rajoitu pelkästään lehdistön toimintaan. Keskustelussa tulee myös muistaa taiteellisen ilmaisun vapaus – ilmaisun muoto, joka usein voi olla erittäin provosoivaa satiirin tai parodian muodossa – pelotevaikutuksen muotoja arvioidessa. Kyse ei siis ole pelkästään lehdistön vapauden ja toiminnan suojaamisesta, vaan yleisemmin yhteiskunnan vapaan keskustelun ja ilmaisun suojaamisesta, mitä kautta päädyimme jälleen sananvapauden ytimessä olevaan vapaan, demokraattisen oikeusvaltion

²⁶³ Pellonpää ym. 2012: 716.

²⁶⁴ Eon v. Ranska, 14.3.2013. Kyseessä oli tapaus, jossa vastaaja oli kantanut Ranskan presidenttiä loukkaavaksi tulkittavaa kylttiä. Kansallisessa tuomioistuimessa häntä oli syytetty presidentin solvaamisesta (perustuen Ranskan lainsäädäntöön, Freedom of the Press Act vuodelta 1881). Tasavallan presidentin solvaamisesta oli laissa säädetty sakkorangaistus.

²⁶⁵ Alves da Silva v. Portugali, 20.10.2009, kohta 29. Tapauksessa oli myös kyse yhteiskunnallisen satiirin esittämisestä, jossa vastakkain olivat näkemykset kunnianloukkauksesta (diffamation) ja politiikkoon (Mortáguan pormestari) kohdistuvasta satiirista ja arvostelusta. EIT päätyi ratkaisussaan tukemaan satiirisen ilmaisun vapautta, samoin kuin tapauksessa EIT Eon v. Ranska.

²⁶⁶ Ollila 2004: 55.

²⁶⁷ Ollila 2011a: 365; Pellonpää ym. 2012:716.

ideaan. Yhteiskunta ilman mahdollisuutta tehdä satiiria vallanpitäjistä tai kommentoida vapaasti julkisen vallan edustajien toimia, vapaasta tieteen harjoittamisesta puhumattaakaan, on kaukana vapaasta tai toimivasta demokratiasta.²⁶⁸

Oikeusturvavaatimus

Oikeusturvavaatimus sisältää pääasiassa veloitteen huolehtia muutoksenhakumahdollisuudesta suhteessa perusoikeusrajoitukseen. Mikäli perusoikeusrajoitus koskee päätöksiä, joihin ei ole mahdollista liittää muutoksenhakumahdollisuutta, on pystyttävä korvaamaan se muilla oikeusturvakeinoilla.²⁶⁹ Sananvapaussäätelyn kohdalla oikeusturvavaatimus nousee myös esiin muutoksenhaun väylien turvaamisen kautta. Muutoksenhaku ja sananvapaus kohtaavat esimerkiksi toimilupien käsittelyssä ja myöntämisessä. Ollila kirjoitti ”jo” vuonna 2004, että viestinnän muutoksenhaussa nopeus ja tehokkuus ovat keskeisiä arvoja mediamaailman nopeatempoisuuden vuoksi, sillä hitaus ja tehottomuus voisivat pahimmillaan johtaa käytännössä toimintakieltoihin.²⁷⁰ Tämän väitteen voi todeta pätevän hyvin edelleenkin, sillä tiedonvälityksen ja informaation leviämisen maailma ei todellakaan ole hidastunut teknologian kehittyessä ja uudenlaisten toimijoiden, internet ja sosiaalinen media eturivissä, noustessa esiin.

Ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus

Perusoikeuksien suojan rajoittamiseen vaikuttaa myös ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisvaatimus, eli rajoitus ei saa muodostaa ristiriitaa suhteessa Suomea velvoittaviin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Sananvapauden kohdalla tämä edellytys saa muotonsa EIS 10 artiklaan 2 kohtaan listattujen, hyväksyttävien rajoitusperusteiden kautta, mikä määrittää hyväksyttävien rajoitusperusteiden ulkoreunat.²⁷¹ Nämä hyväksyttävät rajoitusperusteet esittelin hyväksyttävän rajoitusperusteen vaatimuksen yhteydessä. Rajoitusperusteita esiintyy myös muissa oikeuslähteissä, kuten esimerkiksi Euroopan unionin perusoikeuskirjassa.

²⁶⁸ Ks. Ollila 2011a: 366.

²⁶⁹ Viljanen 2011: 162–163.

²⁷⁰ Ollila 2004: 56.

²⁷¹ Ojanen 2003: 56–57.

Artiklaan listatut rajoitusperusteet konkretisoivat hyväksytyiksi katsottujen yhteiskunnallisten perusteiden listan, mutta kuten aiemmin tuli todetuksi, nämä perusteet muodostavat vain vähimmäistason, eli kansallinen perustuslaki voi suhtautua hyväksyttäviin rajoitusperusteisiin tiukemmin, mutta ei laveammin, tai syyllistytään ihmisoikeusvelvoitteiden loukkaukseen.

Ihmisoikeusvelvoitteista puhuttaessa on tärkeää ottaa huomioon sääntelyn ja tulkinnan eroavaisuudet. Pelkkä sääntelyn yhdenmukaistaminen kansainvälisten ihmisoikeussopimusten linjaan ei riitä, jos tuomioistuimen ja viranomaisten tulkinta ratkaisuihinsa eroaa sopimusten sisällöstä. Tulkinnan eriytymistä sääntelyn tarkoitusperistä ehkäisee parhaiten muiden rajoitusperusteiden arviointi.²⁷²

Perusoikeuksien rajoittaminen poikkeusoloissa

Perusoikeuksien rajoittaminen voi myös tapahtua poikkeuksellisissa olosuhteissa, jolloin yleiset rajoitusperusteet eivät päde sellaisenaan. Poikkeusoloihin perustuvat rajoitukset voivat muuttua aiheellisiksi esimerkiksi aseellisen hyökkäyksen (sotatilan) tai muun kansallisen kriisitilanteen vuoksi, mutta niitäkin koskevat tietyt kriteerit, kuten poikkeuksen välttämättömyys ja tilapäisyys. Edes poikkeusoloihin perustuva perusoikeuden rajoitus ei siis voi olla mielivaltaisesti säädetty eikä se saa rikkoa Suomea koskevia kansainvälisiä ihmisoikeusvelvoitteita.²⁷³ Sananvapaus on historiallisessa näkökulmassa katsottuna ollut erittäin altis rajoituksille sotatilan johdosta. Tämän kaltaisen sensuurin ilmentymiä ovat esimerkiksi elokuva- ja lehdistösensuuri, joilla pyritään kontrolloimaan kansakunnan mielialaa ja tiedonsaantia. Jo ensimmäisen maailmansodan aikana ja sitä seuranneina vuosina Yhdysvalloissa oikeusoppineet kävivät keskustelua sananvapauden roolista sodan aikaisessa yhteiskunnassa. Yhdysvaltain oikeusministeri totesi vuoden 1918 raportissaan, että sotatilan ei saa katsoa antavan perusteettoman oikeutuksen sananvapauden kaventamiselle. Samanaikaisesti raportissa kuitenkin perustellaan hallituksen Espionage

²⁷² Ollila 2004: 56.

²⁷³ Ojanen 2003: 57–59.

Act 1917 -lainsäädäntöä sen roolilla kansakuntaa vahingoittavan propagandan levittämisen ehkäisyssä.²⁷⁴ Argumentaatiosta käy hyvin ilmi taustalla oleva päämäärä varmistaa propagandan monopoli valtiolle ja siten estää kielteistä mielialaa lietsova viestintä. On sanomattakin selvää, että propagandan ja muun aggressiivisen mielipidevaikuttamisen suhde sananvapauteen on kyseenalainen. Siitä myös kumpuaa mielenkiintoinen kysymys, kuinka pitkälle poikkeusolojen voidaan katsoa oikeuttavan sananvapauden rajoittamisen. Olen tuonut tämän näkökulman esiin sen vuoksi, että mielipidevaikuttaminen ei rajoitu ainoastaan sotaoloihin.

Lakivaraukset

Lakivaraukset ovat perusoikeussäännöksiin sisällytetty mekanismi, joka velvoittaa perusoikeuden rajoituksen tapahtuvan lailla, eli vähintään tavallisen lain tasoisella normilla. Tämä toimii lailla säätämisen vaatimuksen yhteydessä, mutta lähtökohtaisesti sellaisia perusoikeussäännöksiä, joihin ei ole lakivarausta kirjattu, ei voi rajoittaa edes lailla. Tällainen perusoikeus on esimerkiksi PeL 6 §, joka kieltää kaiken syrjinnän. Lakivaraus voi olla joko kvalifioitu lakivaraus, joka yksilöi tarkemmin ne perusoikeuden osa-alueet, joihin rajoituksia voidaan kohdistaa, ja sääntelyvaraus tai muu lakiviittaus, jotka voivat delegoida perusoikeutta koskevan tarkemman sääntelyn tavalliselle laille.²⁷⁵ Sananvapautta koskevassa säännöksessä on kyse kvalifioidusta lakivarauksesta koskien kuvaohjelmia sekä sääntelyvarauksesta.²⁷⁶ Sananvapaussäännökseen sisältyy myös sääntelyvaraus, joka delegoi tarkemmin sananvapauden käyttöä koskevan sääntelyn tavalliselle lainsäädännölle. Lakivarausten oikeudellisia funktioita ovat pidätysfunktio, valtuutusfunktio, rajoitusfunktio ja toimeksiantofunktio. Edellä mainituissa PeL 12 §:n sääntelyvarauksissa on kyse pidätysfunktioista, jossa tavallisella sääntelyvarauksella pidätetään sananvapauden käytön tarkempi sääntely lain piiriin. PeL 12 §:n kvalifioidussa lakivarauksessa kuvaohjelmien suhteen taas on kyse rajoitusfunktioista, jolla voidaan rajata perusoikeudesta

²⁷⁴ Annual Report of the Attorney General of the United States 1918: 20–21. Ks. Chafee 1919: 937–945, jossa Chafee pohtii absoluuttisen sananvapausaatteen ja sodanaikaisten realiteettien kohtaamista. Espionage and Sedition Acts of 1917 olivat maailmansodan aikaina syntyneitä yhdysvaltalaisista lainsäädäntöä, joilla pyrittiin varmistamaan yhteiskunnan ”yksiäänisyys” yhteistä vihollista vastaan. Ks. Donalson 2012: 1–30. Ks. myös Sedergren 1999: 132–138, jossa esitellään Suomessa harjoitettua virallista ja epävirallista propagandatoimintaa toisen maailmansodan aikana.

²⁷⁵ Ojanen 2003: 62–63.

²⁷⁶ Viljanen 2011: 166.

alue, johon voidaan kohdistaa rajoituksia painavasta syystä, kuten lastensuojeluintressistä, johtuen.²⁷⁷

²⁷⁷ Ojanen 2003: 64–65.

4. VIHAPUHEEN KRIMINALISOINTI JA ILMAISURIKOKSET

Suomalainen lainsäädäntö ei tunne käsitettä vihapuhe, mutta rikoslaista löytyy joukko säännöksiä, jotka rajoittavat sananvapautta asettamalla oikeudellisia seuraamuksia tietynlaisten ilmaisujen käytöstä. Näitä kriminalisointeja kutsutaan ilmaisurikoksiksi. Ilmaisurikoksille on tyypillistä niiden rangaistavuus ilmaisun tosiasiallisista aineellisista seuraamuksista riippumatta. Tämä tarkoittaa, että ilmaisurikosten rangaistavuudessa otetaan huomioon potentiaaliset ei-aineelliset seuraamukset, kuten henkinen kärsimys, mielihäpeä, tai vahinko uhrin kunnialle tai maineelle.²⁷⁸ Ilmaisurikoksien kriminalisointi on muodostunut hyväksyttäväksi menetelmäksi sananvapauden rajoittamiselle. Perustuslakivaliokunta katsoi vuonna 1997 antamassaan lausunnossa sallittavaksi rikoslain 17 lukuun sisällytetyt ilmaisurikosten kriminalisoinnit, jotka olivat julkinen kehottaminen rikokseen (17:1), uskonrauhan rikkominen (17:10), väkivaltakuvauksen levittäminen (17:17) ja sukupuolisiveellisyttä koskevat rikkomukset (17:18–21). Lausunnossaan valiokunta totesi perusoikeussäännöksillä olevan kahdenlaisen vaikutuksen lainsäätäjään kriminalisointien yhteydessä; ne sekä asettavat rajoituksia lainsäätäjän toimivallalle (yleiset rajoitusperusteet) että antavat toimintavelvoitteita perusoikeuksien suojaamisvelvoitteen nimissä. Ilmaisurikosten kriminalisointien katsottiin toteuttavan nimenomaan tätä toimintavelvoitetta.²⁷⁹ Kriminalisointien ja vahingonkorvaussäännöksiä, jotka toteuttavat perusoikeuksien jälkikäteistä valvontaa, todettiin kuitenkin olevan liian pitkälle vietyinä perustuslainvastaisia, eivätkä kriminalisoinnit saa luonnollisesti ulottua koskemaan sananvapauden ydinalueelle kuuluvaa ilmaisua²⁸⁰.

Vihapuhe-käsitteen liian laaja-alainen käyttö on luonut koko käsitteen ympärille savuverhon, jonka sisältä sen varsinaista muotoa on vaikea hahmottaa. Silti kriminalisointien yhteydessä täytyisi pystyä muodostamaan tarkkarajainen ymmärrys vihapuheesta. Tämän haasteen ytimessä on sen tosiasian ymmärtäminen, että kaikki aggressiivinen tai loukkaava ilmaisu ei ole automaattisesti vihapuhetta. Vihapuheen tulisi olla aina rikosoikeudellisesti rangaistavaa, ja sen jäljittämisessä auttaa demokratian peruseriaatteiden, eli

²⁷⁸ Ollila 2004: 137.

²⁷⁹ Saraviita 2005: 391, 395; PeVL 23/1997 vp s. 3–4.

²⁸⁰ Saraviita 2005: 396; HE 309/1993 vp s. 57. Hallituksen esityksessä todetaan, että ”liian pitkälle menevät tai väljät sanankäytön kriminalisoinnit voivat olla sananvapaussäännöksen kannalta ongelmallisia”.

avoimuuden, suvaitsevaisuuden ja tasa-arvon, muistaminen. Viestintää, joka ei noudata näitä peruseriaatteita vaan hyökkää niitä vastaan, ei tule hyväksyä vaan sen torjumiseksi on luotava rikosoikeudelliset kriminalisoinnit. Tätä tehtävää siis Suomessa toteuttaa ilmaisurikosten melko väljä ja monimuotoinen kokonaisuus. Sen sijaan Suomen lainsäädäntö ei tunne varsinaista vihapuhelakia tai rasistista viharikosta.²⁸¹

4.1. Kunnianloukkaus ja laitton uhkaus

Kun ilmaisurikos kohdistuu vain yksittäiseen henkilöön, kyseessä on asianomistajarikos ja nimikkeenä useimmiten kunnianloukkaus, RL 24:9, tai törkeä kunnianloukkaus, RL 24:10. Edellä mainittu pätee myös vihapuheen yhteydessä, luoden sille jonkinlaisen rikosoikeudellisen ulottuvuuden myös tapauksissa, joissa vihapuhe ei kohdistu kansanryhmään, mikä on edellytys kiihottamisrikoksen tunnusmerkistön täyttymiselle. Kunniaa loukkaava ilmaisu on yksilönsuojan vastainen, joten rajoitus on perusteltavissa horisontaalivaikutuksen puitteissa. Yksilönsuoja on kuitenkin heikompi tapauksissa, joissa ilmaisu kohdistuu julkisessa virassa toimivaan henkilöön, eli ilmaisuilla voidaan katsoa olevan yhteiskunnallista painoarvoa (huom. sananvapauden ydinalue). Raja näiden kahden välillä määritellään teon aiheuttaman kärsimyksen määrän ja sen kokonaisuutena arvioitujen törkeyden perusteella. Nämä määritelmät tulevat ilmi pykälässä törkeästä kunnianloukkauksesta. Kunnianloukkaustapaukset eivät kuitenkaan aina välttämättä liity vihapuheeseen, vaan voivat koskea muita sananvapauden piiriin meneviä kiistatilanteita²⁸². Kunnian- ja yksityiselämän suoja ovat turvattuja perusoikeuksia ja niiden turvaamisen

²⁸¹ Pöyhtäri ym. 2013: 62–63.

²⁸² Ollila 2004: 148–149; Nuutila 1999: 583.

kannalta keskeisessä roolissa ovat rikoslain 8 § yksityiselämän loukkaus ja 9 § kunnianloukkaus²⁸³. Oikeuskäytännössä nousee myös esiin laitton uhkaus, RL 25 luvun 7 §.²⁸⁴

Jokaisen kansalaisen yksityiselämän ja kunnian suojasta on säädetty PeL 10 §:ssä, joten kunnianloukkaustapauksissa on lähtökohtaisesti kyse perusoikeuskollisista PeL 10 §:n, yksityiselämän suojan, ja PeL 12 §:n, sananvapauden, välillä. Tulkintaa näiden kahden perusoikeuden välillä ohjaakin pitkälti rajanveto siitä, mikä on sellaista ilmaisua, joka ei kuulu sananvapauden suojan piiriin, kuten virheellisen tai tarkoituksella valheellisen tiedon levittäminen, joka loukkaa yksilön kunniaa tai aiheuttaa muuta henkistä kärsimystä. Kunnianloukkaustapauksessa tuomioistuimen on kyettävä yksilöimään tarkastellusta ilmaisusta juuri se kohta, jonka ei voida katsoa nauttivan sananvapauden suojaa, jotta perusoikeuksien välinen punninta voi toteutua oikeaoppisesti ja jotta voidaan objektiivisesti tutkia, olisiko kyseinen ilmaisu hyväksyttävää missään olosuhteissa.²⁸⁵

Julkisen vallan toiminnan kannalta yksityiselämän suojalla on kaksi ulottuvuutta. Ensimmäisesti tämä perusoikeus suojaa yksilön yksityiselämää – johon luetaan sekä kunnia, kotirauha, luottamuksellisen viestin salaisuuden suoja, ja yksityiselämän suppea sisältö – valtiovallan tarpeettomalta puuttumiselta siihen. Lisäksi yksityiselämän suoja velvoittaa valtion toimillaan turvaamaan yksilöiden yksityiselämän suojaa, mitä kautta tässä perusoikeudessa toteutuu myös horisontaalinen vaikutus.²⁸⁶ Tätä tehtävää ajaa muun muassa kunnianloukkauksen kriminalisointi.

²⁸³ Ollila 2004: 139; Pöyhkäri ym. 2013: 66. Ks. HE 19/2013 vp s. 3; hallituksen esityksessä todetaan eroavaisuus Suomen kansallisten tuomioistuinten ja EIT:n ratkaisukäytännössä. Yksityiselämän suoja ja kunniaa koskevissa tapauksissa kansalliset tuomioistuimet ovat perinteisesti painottaneet yksityiselämän suojaa, kun taas EIT on painottanut sananvapautta. Tässä voi kenties nähdä ilmentyvän suomalaisen, korostuneen pragmaattisen sananvapausajattelun eron verrattuna yleiseen eurooppalaiseen puhtaammin liberaalimpaan sananvapausajatteluun. Yhdysvaltalaisen sananvapausabsolutismin puitteissa voisi taas pohtia, kuinka monet näistä tapauksista olisivat edes päätyneet tuomioistuimen tarkasteluun. Ks. myös HE 19/2013 vp s. 4–6 yleisemmin sananvapautta koskevista rangaistussäännöksistä ja PeVL 16/2013 vp perustuslakivaliokunnan lausunto kyseisestä hallituksen esityksestä.

²⁸⁴ Ks. KKO:2013:50.

²⁸⁵ Ollila 2004: 147–148; Nuutila 1999: 585, 590–591. Oikeuskäytännön osalta ks. KKO 2013:70 perustelut kohdat 6–8. Kohdassa 9 myös todetaan ”rikos ei ole siihen syyllistyneen yksityisasiassa”. Ks. myös KKO:2013:100 (törkeä kunnianloukkaus) ja KKO:2010:88 (törkeä kunnianloukkaus). Näissä tapauksissa kunnianloukkaus kytkeytyy rikoksista tuomittujen tai epäiltyjen kunnian suojaan, mikä vaikuttaa olevan yleinen teema kunnianloukkausta koskevassa kotimaisessa oikeuskäytännössä.

²⁸⁶ Husa & Pohjolainen 2009: 148.

Laittoman uhkauksen erottaa muista uhkailua sisältävistä rikoksista se, että uhkailulla ei pyritä saavuttamaan mitään erityistä tavoitetta, vaan rikoksella uhkaaminen on itsetarkoituksellista. Uhkaus ja varoitus ovat myös helposti erotettavissa toisistaan, sillä varoituksen sisällön toteutuminen ei riipu varoittajasta. Laittoman uhkauksen tunnusmerkistö ei edellytä, että uhkaus kohdistuu uhattuun henkilöön, vaan se voi koskea myös muuta henkilöä tai omaisuutta. Uhkauksen tulee myös koskea yksinomaan henkilökohtaista turvallisuutta tai omaisuutta tunnusmerkistön täyttymiseksi ja uhatulla tulee olla perusteltu syy pelätä uhkauksen toteutumista. Huomionarvoista on myös se, että mikäli laiton uhkaus sisältyy johonkin muuhun rikokseen sen osana, siitä ei rangaista erikseen.²⁸⁷ Laiton uhkaus on erityisen keskeinen kriminalisointi internetin keskustelupalstoilla tapahtuvan ilmaisun kontekstissa. Näillä palstoilla esiintyy paljon hyökkäävää ja aggressiivista ilmaisuja, joka on aika ajoin vaarassa asettaa laittoman uhkauksen tunnusmerkistön läheisyyteen.²⁸⁸

4.2. Kiihottaminen kansanryhmää vastaan

Ehkäpä keskeisin vihapuheeseen oikeuskäytännössä liitetty pykälä on rikoslain 11:10 kiihottaminen kansanryhmää, jota voidaan pitää nykyisestä suomalaisesta sääntelystä kaikkein lähimmäksi vihapuheen kriminalisoinnin määritelmää osuvana²⁸⁹. Samoin kuin muiden ilmaisurikosten kohdalla, kiihottamisen kansanryhmää vastaan kriminalisoinnissa on kyse sananvapautta rajoittavasta sääntelystä.²⁹⁰ Pykälän taustat löytyvät ihmisoikeuksia säätelevistä sopimuksista. KP-sopimuksen 20 artikla kieltää kaiken vihaan yllytyksen, joka perustuu kansallisuuteen, rotuun tai uskontoon ja New Yorkissa jo vuonna 1965 tehty yleissopimus määrää kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamisen (SopS 37/1970).²⁹¹

²⁸⁷ Nuutila 1999: 569–571. Ks. myös KKO 1990:163, jossa A:n B:lle esittämä uhkaus oli johtanut C:lle aiheutuneeseen ruumiilliseen vammaan. Tuomioistuimien katsoi, että A ei ollut voinut ennakoita uhkauksensa seuraamuksia henkilölle, jonka läsnäolosta hän ei ollut tietoinen. Tästä syystä syytekohta laittomasta uhkauksesta hylättiin.

²⁸⁸ Pöyhtäri ym. 2013: 66–67.

²⁸⁹ Ks. HE 317/2010 vp.

²⁹⁰ Illman 2012: 208–209. Ks. KKO 2012:58.

²⁹¹ Nuutila 1999: 256; Illman 2012: 212. Suomi ratifioi YK:n rotusyrjintäsopimuksen vuonna 1970.

Suomessa rikoslain 11:8 käytännössä toteuttaa juuri tätä yleissopimusta²⁹². KP-sopimuksen 20 artiklaan vedoten voi todeta, että kaikenlainen rasistinen tai muuhun vastaavaan perusteeseen nojautuva vihaan, väkivaltaan tai syrjintään yllyttäminen on ihmisoikeusloukkaus²⁹³. Lisäksi Suomen perustuslain 6 § sisältää yhdenvertaisuussäädöksen, joka kieltää kaiken syrjinnän muun muassa sukupuolen, alkuperän, kielen tai uskonnon perusteella.

Syyllystyttäessä kiihottamiseen kansanryhmää vastaan sen tulee ensinnäkin kohdistua kansalliseen, rodulliseen, etniseen tai uskonnolliseen ryhmään tai johonkin näistä rinnastettavaan ryhmään, johon voidaan liittää kansanryhmän ominaisuuksia. Näillä rinnastettavilla ryhmillä voidaan tarkoittaa esimerkiksi maahanmuuttajia yhtenä kollektiivina. Syrjivä propaganda yksinään ei riitä tunnusmerkkien täyttymiseen, vaan se on täytynyt lisäksi levittää tarpeeksi suuren yleisön keskuuteen. Tällöin on yleensä kyse joukkotiedotusvälineistä tai internetistä. Syrjivään propagandaan kuuluu, että kohteena olevaa ryhmää uhkaillaan, panetellaan tai solvataan. Uhkauksen tunnusmerkkeihin sisältyy vaatimus siitä, että sen tulee olla tarpeeksi vakavasti otettava. Panettelu tarkoittaa perättömien ja valheellisten väitteiden esittämistä kansanryhmästä ja solvaus taasen saattaa olla totuudenmukainenkin väite, joka on kuitenkin esitetty vahingoittamistarkoituksessa. KP-sopimuksen 20 artiklan perusteella voi ajatella, että kiihottamisrikoksen motiivina on saada ainakin osa viestin yleisöstä halveksumaan kohderyhmää samassa mittakaavassa kuin viestin esittäjä. Kiihottaminen kansanryhmää vastaan suojaa kokonaisia ihmisryhmiä, eikä se näin ollen ole asianomistajarikos. Yksittäisiin henkilöihin kohdistuva vihamielinen ilmaisu käsitellään kunnianloukkausnimikkeen alla.²⁹⁴ Kiihottaminen kansanryhmää vastaan ei kuitenkaan ulotu esimerkiksi naisia tai seksuaalisia vähemmistöjä koskeviin halventaviin tai loukkaaviin viesteihin. Tämä johtuu siitä, että vaikka pykälää voi soveltaa kansanryhmiin rinnastettaviin ryhmiin, sitä ei voi tulkinnallisesti laajentaa suojaamaan jokaista vähemmistöä.²⁹⁵

²⁹² Ollila 2004: 138; Pöyhtäri ym. 2013: 63.

²⁹³ Nuutila 1999: 256.

²⁹⁴ Nuutila 1999: 257–259.

²⁹⁵ Ollila 2004: 138

Varsinaiseksi vihapuhesäännökseksi kiihottamisesta kansanryhmää vastaan ei kuitenkaan mielestäni ole ja syy tähän löytyy rikoksen tunnusmerkistöstä. Koska kyseessä ei ole asiantajarikos ja tunnusmerkistö suojaa vain ihmisryhmiä, yksittäisiin henkilöihin kohdistuva vihapuhe jää määritelmän ulkopuolelle.²⁹⁶

Kiihottaminen kansanryhmää vastaan sisältää verbaalisesti, kirjallisesti tai kuvallisesti levitetyn propagandan, ja mikäli mukaillaan Ruotsissa vakiintunutta käytäntöä, myös eleet, kuten natsitervehdyksen. Propagandan levittämisen yhteydessä esimerkiksi toimittajan vastuu on haluttu pitää rajattuna. Liian matala kynnys rikosoikeudelliselle vastuulle esimerkiksi haastattelijan vastuulle haastateltavan ilmaisujen välittämisestä voisi vahingoittaa tiedotusvälineiden sananvapausaateen mukaisen vapaan toiminnan toteutumista.²⁹⁷ Tämä käy ilmi EIT:n ratkaisusta tapauksessa *Jersild v. Tanska*.

Tapauksessa oli kyse tanskalaisessa ajankohtaisohjelmassa haastattelun yhteydessä esitetyistä rasistisista ja ihmisarvoa loukkaavista kommenteista, joita haastateltava oli esittänyt. Valittajana toimi ajankohtaisohjelman tekijä, joka oli Tanskassa tapauksen johdosta tuomittu avunannosta rikokseen. Itse rikoksen voi nähdä vastaavan Suomen rikoslain kiihottamista kansanryhmää vastaan. Kyse oli siis julkaisijan vastuusta, sillä toimittaja itse ei ollut osallistunut varsinaiseen rikokseen.

EIT katsoi ratkaisussaan 10 artiklaa loukatun, muun muassa sillä perusteella, että valittajan tarkoitus ei ollut levittää rasistista propagandaa, vaan valistaa suurta yleisöä haastateltavien asuttamassa lähiössä vallitsevasta muukalaisvihamielisyydestä ja rasismista. Hänen toimilleen oli siis nähtävissä tärkeä yhteiskunnallinen merkitys. Lisäksi EIT totesi, että vaikka toimittajalle annettu rangaistus oli pieni, tärkeämpää sananvapauden kannalta oli se, että toimittaja oli ylipäänsä tuomittu. Tämä olisi voinut aiheuttaa niin sanotun pelotevaikutteen ja hankaloittaa vapaan lehdistön toimintaa. EIT:n ratkaisussa siis lehdistön toiminnan turvaaminen sananvapauden puitteissa sai painavamman arvon kuin ohjelmassa esitetyn materiaalin shokeeraavuus.²⁹⁸

²⁹⁶ Nuutila 1999: 257. Ks. Illman 2012: 215–216.

²⁹⁷ Nuutila 1999: 258–259. Eleitä vihapuheena käsitellään ratkaisussa EIT *M'bala M'bala v. Ranska*, 20.10.2015, jossa antisemitistisen eleen ei katsottu nauttivan 10 artiklan suojaa 17 artiklan nojalla.

²⁹⁸ EIT *Jersild v. Tanska*, 23.9.1994. Ratkaisun kohdassa 35 EIT vetoaa lehdistön tehtävään ”vahtikoirana”, joka tulee ottaa huomioon uutisoinnin sisältöä tarkasteltaessa, riippumatta siitä, onko materiaalia editoitu etukäteen vai ei. Sanktioiden uhka uutisoinnin sisällöstä johtuen voisi vaarantaa lehdistön toiminnan vahtikoirana ja siten vaarantaa kansalaisten oikeuden saada tietoa yhteiskunnallisesti tärkeistä asioista toteutumisen. Ks. myös EIT *The Observer ja the Guardian v. Iso-Britannia*, 24.10.1991, kohdat 29–30 ja 59.

4.3. Rasistinen motiivi

Rikoslain rangaistuksen koventamisperusteista löytyy myös kohta, joka ottaa huomioon rasistisen motiivin. Rikoslain 6 luvun 7 §:n neljäs kohta määrää, että hyväksyttävä koventamisperuste on, jos rikoksen motiivi perustuu esimerkiksi rotuun, ihonväriin, uskontoon tai vakaumukseen tai johonkin niihin rinnastettaviin vaikuttimiin. Koska rikoslaille ei ole asemaa yleisessä moraaliin liittyvässä kasvatuksessa tai kannanotoissa, tämän koventamisperusteen tarkoitus onkin enemmän antaa suojaa kyseisten rikoksien uhreille. Tällaisten motiivien voi nähdä olevan uhrille henkisesti erityisen haitallisia, koska ne perustuvat johonkin, yleensä ulkoiseen ominaisuuteen, jonka johdosta hänellä saattaa olla syytä pelätä joutuvansa rikoksen uhriksi myöhemminkin. Pyrkimys lain puolesta onkin siis torjua esimerkiksi rasistisen väkivallan kasvun uhkaa koventamalla rangaistuksia.²⁹⁹

Hallituksen esityksestä käy ilmi, että koventamisperusteen tausta löytyy ylikansallisesta ohjauksesta, sillä Euroopan yhteisöjen komissio linjasi vuonna 2001, että valtioiden tulisi lisätä muukalaisvihan ja rasismin vastaista toimintaa. Lain esityössä myös huomautetaan, että pelkästään rasistiseen motiiviin keskittyminen jättää rangaistuksen koventamisperusteen ulkopuolelle muunlaiset henkilön ominaisuuksiin perustuvat rikoksen motiivit. Rasistinen motiivi koettiin kuitenkin tosiasiallisen soveltamisen kannalta hyödyllisimmäksi, sillä rasismin todettiin vaikuttavan yleisimmin ennalta suunnitellun rikollisuuden taustalla toimivana motiivina.³⁰⁰ Lisäksi tämän kaltaisen koventamisperusteen voi nähdä selkeänä lainsäädännöllisenä linjauksena rasismin ei-hyväksyttävyydestä, minkä näen suoraan yhteiskunnan arvojen asettamisena.

Rangaistuksen koventaminen rasistisen motiivin vuoksi tulee esiin esimerkiksi Turun hovioikeuden tapauksessa vuodelta 2005, jossa neljän henkilön joukko oli pahoinpidellyt kaksi uhria pelkästään heidän vierasmaalaisuutensa vuoksi. Hovioikeus säilytti käräjäoikeuden ratkaisun, jossa koventamisperustetta oli sovellettu. Tuomioistuimien perusteli rasistista motiivia rangaistusta koventavana perusteena seuraavanlaisesti, viitaten myös hallituksen esitykseen HE 44/2002 vp: ”Rasistisista motiiveista tehty rikos saattaa herättää uhrissaan vakavia pelkotiloja, koska hän ei ole joutunut rikoksen uhriksi sattumalta, vaan sellaisen yleensä näkyvän

²⁹⁹ Lappi-Seppälä 1999: 221.

³⁰⁰ HE 44/2002 vp s. 181.

ominaisuutensa vuoksi, joka altistaa hänet jatkossakin rikoksen kohteeksi.” Lisäksi tekijöiden esitutkintakertomukset vahvistivat heidän ainoan motiivinsa olleen kohteiden ulkomaalaisuus.³⁰¹

4.4. Yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen

Yksityisyyden suoja sen laajassa merkityksessä ymmärrettynä sisältää yksilön kunnian, kotirauhan, luottamuksellisen viestin ja yksityiselämän suojan, ja rikoslain 24:8 koskee nimenomaan jälkimmäisenä mainitun, eli yksityiselämän suppean merkityksen suojaa. Yksityiselämän käsitteeseen kuuluu ainakin henkilökohtainen koskemattomuus, oikeus määrätä omien henkilötietojen käytöstä ja oikeus oleskella tietyllä alueella ilman ulkopuolisten läheisyyttä, häirintää, katselua tai kuuntelua.³⁰²

Kun kyse on yksityiselämän suppeasta määritelmän ja sananvapauden kollisiotilanteesta, kyse on usein intiimin tai muun yksityisen tiedon levittämisestä tai salakuvaamisesta tai -kuuntelusta. Sen vuoksi onkin tärkeää huomata, että yksityiselämän loukkauksen kriminalisoinnin piiriin kuuluvat vain joukkotiedotusvälineiden avulla levitetty tieto, ei esimerkiksi suullisesti levitetty ”juoru”.³⁰³

Yksityiselämän loukkaus on määriteltävissä joukkoviestintärikokseksi, ja JSN:n määritelmän mukaan yksityiselämän piiriin lasketaan muun muassa perhe-elämä, sukupuolielämä, avioliitto, psyykkiset ja fyysiset poikkeavuudet sekä poliittiset ja uskonnolliset vakaumukset. Yksityiselämän piiri kuitenkin vaihtelee henkilön yhteiskunnallisesta asemasta riippuen ja myös tilannekohtaisesti. Varsinkin yhteiskunnallisesti merkittävässä asemassa olevien poliittisten vallanpitäjien yksityiselämän piiri on kapeampi kuin tavallisella kansalaisella. Tilannekohtaisuus ilmenee taas siitä, onko tarkastelun kohteena

³⁰¹ THO:2005:34.

³⁰² HE 184/1999 vp s.5; Ollila 2004: 163. Ks. myös HE 19/2013 vp s. 19–22 ja PeVL 16/2013 vp.

³⁰³ Ollila 2004: 165. Yksityiselämän suojan ja sananvapauden ydinalueista tarkemmin ks. Ollila 2011b: 345–347.

oleva mahdollinen yksityiselämän loukkaus tapahtunut julkisella vai yksityisellä paikalla.³⁰⁴ Julkisella paikalla yksilöltä voidaan siis vaatia enemmän aktiivisuutta oman yksityiselämän suojan turvaamisen kannalta, kun taas yksityisellä alueella yksilön voidaan olettaa voivan käyttäytyä vapaammin.

4.5. Rikoslain 17 luvun ilmaisurikokset

Rikoslain 17 luku sisältää rikokset yleistä järjestystä vastaan. Luku on sisällöltään moninainen kokoelma rikoksia, ja siinä olevat kriminalisoinnit ovat luonteeltaan useimmiten kaltaisia, että ne kohdistuvat tekoihin, jotka eivät varsinaisesti aiheuta fyysistä vahinkoa tai ole muutenkaan erityisen uhkaavia, vaan pikemminkin mielipahaa tai lievää henkistä vahinkoa aiheuttavia rikoksia.³⁰⁵

Julkinen kehottaminen rikokseen (17:1) rajoittaa sananvapautta yhteiskunnan yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisen perusteella. Kriminalisoinnin yhteydessä on kuitenkin tiedostettu uhka sananvapaudelle ja kansanvaltaisuuden periaatteelle, mikäli rangaistavuus olisi säädetty liian laaja-alaiseksi. Tästä syystä rangaistavuuden tunnusmerkistö on huomattavan suppea. Ilmaisulla on täytynyt aiheuttaa todellinen vaara rikoksen toteutumisesta, eli sillä on täytynyt olla konkreettinen vaikutus kohteeseensa. Kehottamisen on myös täytynyt aiheuttaa pelkoa tai levottomuutta, joka on vaarantanut yleisen turvallisuuden tai järjestyksen. Lisäksi ilmaisun välineen on täytynyt saattaa ilmaisu julkiseen tietoon määrittelemättömälle yleisölle, mikä sulkee kaikenlaiset sisäiset tietoverkot säännöksen soveltamisen ulkopuolelle. Teon on myös täytynyt olla tahallinen.³⁰⁶

Uskonrauhan rikkomisella (17:10) on kaksi vaihtoehtoista toteutumistapaa; se voi joko tarkoittaa jumalanpilkkaa tai muuta pyhän asian herjaamista tai häpäisemistä tai se voi toteutua uskonnollisen toimituksen häiritsemisenä. Kärsijänä uskonrauhan rikkomisessa täytyy olla jokin Suomessa rekisteröidyistä uskontokunnista tai kirkoista. Herjaaminen

³⁰⁴ Nuutila 1999: 596.

³⁰⁵ Majanen 1999: 355.

³⁰⁶ Majanen 1999: 356–357.

rajoittuu joko verbaaliseen tai kirjalliseen ilmaisuun, joka halventaa herjauksen kohdetta, eli uskontokunnalle pyhää asiaa, muiden silmissä. Häpäiseminen taas on tekotapana laajempi käsite, sillä se voi sisältää monin keinoin toteutettuja ilmauksia; verbaalisia, kirjallisia, kuvallisia tai eleitä. Häpäisemistä arvioitaessa käytetään uskontokunnan sisäisiä käsitteitä ja arvotuksia, ei siis yhteiskunnan yleisiä arvoja. Herjaavan tai häpäisevän ilmaisen täytyy olla julkinen ja sen yleisön ennalta määrittelemätön. Kokonaisuutena uskonrauhan rikkomisen tunnusmerkistön täytyminen edellyttää teon tahallisuutta. Herjaamisen ja häpäisyn yhteydessä tulee huomioida, että asiallinen kritiikki, jyrkkäkin sellainen, ei täytä tunnusmerkistöä, vaan ilmaisussa täytyy yhdistyä halventava ilmaus ja aito loukkaamistarkoitus.³⁰⁷

Väkivaltakuvauksen levittämisen (17:17) kriminalisoinnilla rajoitetaan sananvapautta samalla perusteella kuin julkisen kehottamisen rikokseen kriminalisoinnissa, eli painavalla yhteiskunnallisella syyllä. Tunnusmerkistö edellyttää toiminnalta jatkuvuutta ja laajuutta, ja mikäli teos on käynyt läpi asianmukaisen tarkastusprosessin, tunnusmerkistö ei täyty. Tekotapa on suurin piirtein vastaava sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan kuvan levittämisessä (17:18). Tämän kriminalisoinnin yhteydessä teoksen taiteellinen merkitys tai tarkoitus voi estää tunnusmerkistön täyttymisen. Rikoslain 17:19–21 kriminalisoinnit taas perustuvat pääasiassa lasten edun suojelemiseen.³⁰⁸

4.6. Ilmaisurikosten rangaistusasteikko

Edellä mainitut rikoslain pykälät ovat sellaisia, jotka oikeuskäytäntö on osoittanut vihapuheen kannalta relevantiksi tai jotka tulkitsisin mahdollisina vihapuhetapauksiin kytkettävissä oleviksi pykäliksi. Uskonrauhan rikkomisesta (RL 17:10) seuraava rangaistus on lain puitteissa vähintään sakkorangaistus tai enintään kuuden kuukauden vankeusrangaistus. Törkeä kunnianloukkaus (RL 24:10) on uudehko lisäys rikoslakiin ja siitä seuraava rangaistus voi olla sakosta kahteen vuoteen vankeutta, kun taas kunnianloukkauksesta (RL 24:9) seuraa maksimissakin vain sakkorangaistus. Kiihottamisesta kansanryhmää vastaan

³⁰⁷ Majanen 1999: 365–366.

³⁰⁸ Majanen 1999: 372–377.

(RL 11:10) minimirangaistus on sakko ja maksimirangaistus on kaksi vuotta vankeutta. Törkeästä kiihottamisesta kansanryhmää vastaan (RL 11:10a) rangaistukset taas ovat vähintään neljä kuukautta vankeutta ja enintään neljä vuotta vankeutta. Julkisen kehottamisen rikokseen (RL 17:1) rangaistusasteikkona sovelletaan rikoslain luvun viisi sääätelyä rikokseen osallisuudesta, edellyttäen, että rikos, johon on yllytetty, on toteutettu. Yksityiselämän loukkauksesta (RL 24:8) seuraa sakko tai maksimissa kaksi vuotta vankeutta. Laittomasta uhkauksesta (RL 25:7) seuraa korkeintaan kaksi vuotta vankeutta.

Kun kyseessä on toimittaja, kynnys tuomion antamiseen on korkeampi ja kyseessä on yleensä vihapuheeseen tai väkivaltaan yllytykseen liittyvä tapaus. Koskien tällaisia tapauksia Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on todennut, että rangaistuksiin voi sisältyä pelotevaikutus. Ajatuksena on, että vaikka seuraamus olisikin näennäisesti pieni, kuten sakkorangaistus, tärkeämpää on se, että toimittaja on tuomittu rikoksesta.³⁰⁹ Kyseessä on siis sekä eräänlainen varoittavan esimerkin antaminen kuin myös sananvapauden rajojen määrittäminen niin toimittajille kuin myös kansalaisille.

³⁰⁹ Pellonpää ym. 2012: 716

5. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkielmassa olen käynyt läpi sananvapauden aatetta, sananvapautta perusoikeutena ja sen ihmisoikeuskontekstia. Tutkielman lähtökohtana oli, että vihapuhe muodostaa uhan sananvapaudelle. Tästä syystä yksi pääluvuihin syventyy vihapuheen määritelmään ja sen kytköksiin muihin aggressiivisen viestinnän ja mielipidevaikuttamisen muotoihin. Myös ilmaisurikokset ovat olleet esillä tutkielmassa. Oikeuskäytännöllä, varsinkin EIT:n ratkaisuilla, on ollut suuri rooli tämän tutkielman aineistossa.

Tutkimuskysymykseni kuului seuraavalla tavalla: millaisia seuraamuksia teknologian ja viestintäkulttuurin muutos on aiheuttanut ja tulee aiheuttamaan tulevaisuudessa sananvapaudelle ja millaisia vaihtoehtoja näihin haasteisiin ja muutoksiin reagoimiseen on? Pyrkimyksenä oli myös selvittää, millaisia mahdollisia muutoksia tai kysymyksiä vihapuheen kaltaiset ilmiöt asettavat perusoikeuksien asemalle ja demokraattiselle yhteiskunnalle. Toin esille sosiaalisen median, modernin tiedonvälityksen ja yhteiskunnallisen ilmapiirin vaihtelut aiheuttamien ilmiöiden vaikutukset sananvapauden sisällölle ja kysymyksen siitä, kuinka moderni viestintä ja sananvapausaate toimivat yhdessä. Seuraavaksi käyn läpi löydöksiäni tutkielman eri aihealueista, joista vastaukset tutkimuskysymykseeni koostuvat, ja lopuksi esitän tiivistetyn vastauksen yllä mainitsemini kohtiin.

Sananvapausaate perustuu klassiseen vapausoikeusajatteluun, jossa sananvapaus ja koontumis- ja yhdistymisvapaus muodostavat pohjan demokraattiselle oikeusvaltiolle. Tutkielmassani halusin painottaa sananvapauden oikeutusperusteita sananvapausaateen systematisoinnissa. Valitsin Riku Neuvosen käyttämän neliportaisen mallin – totuusperuste, yksilöautonomiaperuste, demokratiaperuste ja valvontaperuste (perusteiden nimeäminen tällä tavoin oli oma valintani) – esittelyni pohjaksi, vaikkakin toin esille myös vaihtoehtoja tämän pohjan laajentamiseksi. Oikeutusperusteet auttavat täsmentämään sananvapauden taustalla vaikuttavia perusteita. Lisäksi ne vastaavat näihin kahteen pintatasoltaan yksinkertaisiin, mutta todellisuudessa merkittäviin kysymyksiin: mihin sananvapautta tarvitaan ja miksi sille kuuluu ihmisoikeuden ja perusoikeuden asema? Anakronistinen vapausajattelumalli, jossa ensimmäisen sukupolven vapausoikeudet, jotka ovat

myös vahvasti poliittisia luonteeltaan, muodostavat riittävän pohjan perusoikeusajattelulle on yleisesti todettu riittämättömäksi ja tuorempien sukupolvien perusoikeudet, kuten TSS-oikeudet ja kollektiiviset perusoikeudet, ovat muokanneet perusoikeuksien ulottuvuutta huomattavasti. Sananvapaus on ajautunut selkeästi omaksi perusoikeudekseen ja se on ajan saatossa ehtinyt jo sulautumaan perinteisen painovapauden kanssa. Mielenkiintoisesti sananvapaus voi myös ajoittain ajautua kollision toisen klassisen perusoikeuden, kokoontumisvapauden kanssa, kuten EIT:n ratkaisukäytäntö osoittaa. Sananvapausaateen tarkasteleminen osoittaa nopeasti, kuinka syvästä ja monimuotoisesta perusoikeudesta sananvapauden kohdalla lopulta onkaan kyse. Sananvapauden yleistäminen ainoastaan yksilön vapaudeksi ilmaista itseään rajoituksetta näyttäytyykin lähinnä absurdilta perusoikeustodellisuutta vasten peilattaessa. Sananvapaudella on yhteys muun muassa totuuden käsitteeseen, yksilön oikeuteen ilmaista ja kehittää itseään, demokraattisen järjestelmän toimintaan ja lehdistön vapauteen, minkä lisäksi sananvapaus on jatkuvasti aktiivisessa vuorovaikutuksessa muiden perusoikeuksien kanssa.

Yhtenä vaihtoehtona viidenneksi oikeutusperusteeksi esitin pluralismiperustetta, jonka mahdollisen sisällön perusteita löytää muun muassa Riitta Ollilan väitöskirjasta. Oikeutusperusteethan eivät toki ole minkäänlainen yleisesti tunnustettu joukko perusteita, joten puhuessani mahdollisesta viidennestä oikeutusperusteesta tarkoitan nimenomaan oman – sisällöllisesti Riku Neuvosen väitöskirjassaan esittämää jaottelua mukailevan – jaotteluni kontekstia. Pluralismiperusteen yhteydessä lienee myös tarpeen käsitellä lyhyesti, olisiko se tulkittavissa poliittisesti motivoituneeksi perusteeksi. Yksiäänistä demokratiaa ei voi yksinkertaisesti olla olemassa, ja myös EIT on käytännössään käyttänyt pluralismia yhtenä demokratian peruseriaatteista. Täysi yksimielisyys ja yhteiskunnallinen keskustelukulttuuri, jossa on tilaa vain yhdelle mielipiteelle vailla avointa ja asiallista diskurssia, kuvaavat autokratiaa, eivät demokratiaa. Pluralismiperusteen sisältö vaikuttaisi ensisilmäykseltä kuitenkin pääosiltaan jo kuuluvan osaksi demokratiaperustetta, joten sille tulisi löytää oma määritelmänsä. Vihapuheen ja syrjivän ilmaisun torjunta voisi tarjota hyvän väylän siihen, ja mielestäni oikeutusperusteiden puitteissa voisi vihapuhetta käsitellä muutenkin enemmän. Tämän tutkielman puitteissa syvälliseen analyysiin ei valitettavasti riittänyt tilaa.

Sananvapaudelle kuuluu perusoikeutena ja perusoikeussäännöksenä tavallisia säännöksiä suurempi lainvoima sekä erityinen pysyvyys ja loukkaamattomuus ja sananvapauden suoja kuuluu säännöksen sanamuodon mukaisesti jokaiselle. Sananvapauden suoja toimii myös sekä vertikaali- että horisontaalivaikutuksessa. Suomen laissa sananvapauden käyttöä säännellään perusoikeussäännöstä tarkemmin sananvapauslaissa. Suomalaista sananvapautta leimaa vahva ennakkosensuurin kieltö³¹⁰ ja, kuten tutkielman edetessä mielestäni osoitin, myöskin valtavirran eurooppalaista sananvapautta suurempi painotus pragmatistiselle liberaalille tulkinnalle. Eurooppalainen liberaali sananvapausajattelu on jo valmiiksi käytännönläheisempää kuin yhdysvaltalainen sananvapausabsolutismi, mutta voisi todeta, että suomalainen sananvapausajattelu on monia Euroopan maitakin kauempana amerikkalaisesta sananvapaudesta. Suomen sääntelyn tavoitteena vaikuttaisi olevan sananvapauden peruseriaatteiden, varsinkin demokratian ja lehdistönvapauden, turvaaminen vahingoittamatta liiaksi muiden perusoikeuksien, kuten yksityisyydensuojan tai uskonnonvapauden, toteutumista. Tämän osalta katsoisin, että suomalainen sääntely onnistuu varsin hyvin, mutta onkin toinen kysymys, onko tällainen pragmaattis-painotteinen lähestymistapa tavoittelun arvoinen sananvapauden tila?

Suomalaisessa pragmatismissa, joka ilmenee muun muassa suomalaisen keskustelukulttuurin konsensushakuisuudessa (jota esimerkiksi Neuvonen on kritisoinut väitöskirjassaan), on mielestäni sekä hyötynsä että haittansa. Halukkuus kompromisseihin ja suorien verbaalisten konfliktien välttäminen ovat hyödyksi tiettyyn pisteeseen asti. Toisaalta vaikeista ja yhteiskunnallisesti mielipiteitä jakavista asioista pitäisi pystyä käymään avointa keskustelua, joka tarjoaisi eri näkökannoille tilaisuuden tulla kuulluksi. EIT:n tulkintaa mukailien myös epämiellyttävillä mielipiteillä on oikeus sananvapauden suojaan, ja keskustelukulttuuri, jossa asioista uskalletaan ja halutaan puhua avoimilla foorumeilla voisi palvella ainakin tietynlaisen vihapuheen vähenemistä. J.S. Millin klassisessa sananvapausajattelussa totuus on aina lopulta voitokas avoimessa keskustelussa. Rassistisiin ja muihin epäsopiviin tai vaarallisiin mielipiteisiin olisi myös helpompi puuttua avoimessa

³¹⁰ Jyränki 1970: 124. Ennakkosensuurin kieltö muodostui vahvaksi jo vuosien 1906 ja 1919 sananvapaussäännöksissä, joten se voidaan laskea historiallisestikin yhdeksi suomalaisen sananvapauden kulmakiviksi. Sen perusta on myös vahvasti kytköksissä historiaan; sensuuri oli suomalaisten mielissä samaistunut hallinnolliseen mielivaltaisuuteen johtuen Venäjän vallan ajan viimeisten vuosikymmenien sensuurikäytännöistä.

kansalaiskeskustelussa verrattuna siihen, että vihapuheen kaltaiseen ilmaisuun taipuvaiset ihmiset ajautuvat internetin kaikukammioihin. Toisaalta edes avoimen julkisen keskustelun puitteissa ei tulisi sokeasti sallia esimerkiksi vihamielisen propagandan, aggressiivisen vihapuheen tai derogatoristen ilmaisujen esittäminen demokraattisen keskustelun varjolla.

Sananvapauden sääntelyperusteet ovat verrannollinen tarkastelun työkalu sananvapauden modernille sääntelylle kuin mitä oikeutusperusteet ovat sananvapausaatteelle. Sääntelyperusteista ilmenee yhteiskunnan sen hetkinen arvomaailma, sillä niistä on mahdollista löytää lähempänä käytännön tasoa olevia painotuksia sananvapauden sääntelylle. Sananvapauden sääntelyyn kuuluu keskeisesti myös sen rajoittamisen hyväksyttävät perusteet. Hyvät rajoitusperusteet ovat ennustettavia ja täsmällisiä, jotta kansalaisten ja muiden sananvapauden käyttäjien on helppo saada selville, minkälainen ilmaisu on hyväksyttävää julkisessa keskustelussa. Kaikenlainen sääntelyn harmaa alue sananvapauden yhteydessä johtaa ainoastaan epäselvyyksiin, joihin yhteiskunnallisesti merkittävässä keskustelussa ei ole juurikaan varaa. Viestintäteknologian kehitys on nostanut esiin uudenlaisia kysymyksiä, kuten keskustelupalstan ylläpitäjän vastuun, joihin on ajoittain vaikea soveltaa sananvapaussääntelyä päivittämättä sen sisältöä. Tästä syystä sananvapauslakiakin on jouduttu tuomaan ajan tasalle muutossäännöksiin aika ajoin³¹¹.

Vihapuhe asettaa sananvapauden vanhan sananlaskun mukaisesti puun ja kuoren väliin. Vihapuheen torjuminen tavanomaisin keinoin edellyttää välttämättä sananvapauden rajoituksia, mikä taas johtaa vaarallisen lähelle sensuuria ja sananvapauden tukahduttamista. Kuten EIT on käytännössään linjannut, sananvapauteen ja avoimeen keskusteluun kuuluu myös epämiellyttävien, ärtymystä aiheuttavien ja shokeeraavien ilmaisujen sietäminen. Rajanvetona EIT on kuitenkin käyttänyt EIS 17 artiklaa, jonka avulla EIT on voinut linjata, että demokratian perustavia periaatteita vastustava ilmaisu ei nauti sananvapauden suojaa. Tällaista ilmaisua ovat esimerkiksi natsismia ja antisemitismia ihannoivat ilmaisut, kaikenlainen tarkoituksenhakuisesti vääristelevä historiankirjoitus ja totalitaris-

³¹¹ Muutossäännökset 13.5.2011/463, 22.7.2011/856 ja 7.8.2015/906.

tista propagandaa levittävä ja totalitaristisia liikkeitä tukeva ilmaisu. Samoin oikeuskäytännössä on esiintynyt huomautuksia sananvapauden käyttöön liittyvästä vastuusta ja velvollisuuksista.

Sensuurin uhka vai kontrolloimaton sananvapaus kuulostaa verrannolliselta antiikin Kreikan tarustossa esiintyvään valintaan Skyllan ja Kharybdiin välillä. Täytyykin kysyä, sisältyykö sananvapauteen väistämättä sen itsetuhon mahdollistaminen samalla tavalla kuin Urho Kekkosen sanoin demokratian kohdalla vaikuttaisi olevan? Totalitaristiset ja ääri-liikkeet yleensäkin ovat historian kuluessa osoittaneet piittaamattomuutta perus- ja ihmisoikeuksia kohtaan, ja vapaa lehdistö ja kansanvaltaisuus muodostavat lähinnä uhkia tällaisille vallanpitäjille. Heidän propagandansa salliminen demokraattisessa järjestelmässä vain yhtenä mielipiteenä taas mahdollistaa heidän nousunsa valtaan yleistä mielipidettä muokkaamalla. Näillä perusteilla EIS 17 artiklan sisältö on vahvasti perusteltu, mutta riittääkö se suojaamaan sananvapautta tehokkaasti väärinkäytöltä? Kaikki vihapuhe ei kuitenkaan ole suoranaista propagandaa tai kokonaisia kansanryhmiä vastaan selkeästi kohdistettua.

Internetin anonyymit keskustelupalstat ja valemedia ovat vain näkyvimpiä esimerkkejä nykyaikaisista vaarallisen vihapuheen levityskanavista ja -keinoista. Itse asiassa näen, että tällainen pinnanalainen, pitkään jatkuva ja vaikeasti kontrolloitava vihapuhe, joka usein tapahtuu kiihkoa kasvattavissa kaikukammioissa, ja yksittäisiin henkilöihin kohdistuva vainoa muistuttava vihapuhe on nykyään vaarallisempaa kuin perinteinen propaganda ja helposti havaittava rasismi tai antisemitismi, joita on käsitelty esimerkiksi EIT:n ratkaisuisissa *Le Pen v. Ranska*, *Garaudy v. Ranska*, *Glimmerveen ja Hagenbeek v. Alankomaat*, *Norwood v. Iso-Britannia* ja niin edelleen. Näissä tapauksissa on useimmiten ollut kyse selkeistä tulkinnoista; joko ilmaisu ei ole nauttinut sananvapauden suojaa (useimmiten EIS 17 artiklan nojalla) tai sananvapauden suojaa on loukattu, mutta useimmiten ainoastaan liian ankaralla seuraamuksella. Vaikeammin havaittavaa vihapuhetta esiintyy oikeuskäytännössä paljon vähemmän, mikä on itsestään selvää. Silti tällaisella vihapuheella pyritään hankkimaan valtaa, alentamaan sen kohdetta ja mahdollisesti synnyttämään kiihkoa ja vihaa kohdetta kohtaan, aivan kuten näkyvämmässä vihapuheessa.

Varsinkin yksittäisiin henkilöihin kohdistuva vihapuhe vaatii mielestäni tarkempaa sääntelyllistäkin analyysiä. Yksittäisellä henkilöllä on useimmiten jopa vähemmistöryhmiä vähemmän näkyvyyttä ja puolustautumiskeinoja. Kunnianloukkaus ja laitton uhkaus ovat kriminalisoinneista lähimpänä tämän vihapuheen tunnusmerkistöä, mutta niillä on vaikea puuttua anonyymiin vihapuheeseen. Lisäksi niiden rangaistusasteikon soveltuvuus alkaa näyttää kyseenalaiselta, kun näiden kriminalisointien sisälle mahtuu melko laaja skaala tunnusmerkistön täyttävää toimintaa. Kunnianloukkauksen yhteydessä on puhuttu vankeusrangaistuksen soveltuvuudesta ja sen poistamisen mahdollisuudesta³¹².

Kybervihan vastaiseen kamppailuun on myös esitetty ilmaisurikoksia kevyempiä, mutta mahdollisesti paljon tehokkaampia keinoja. Esimerkiksi internetin palveluntarjoajien ja yhteisöjen ylläpitäjien selkeät säännöt koskien vihapuhetta, valvontamekanismit vihapuheen tunnistamiseen, valvontaan ja siitä ilmoittamiseen, internetin toimijoiden toiminnan läpinäkyvyys ja kansalaisten tiedottaminen ja kouluttaminen olisivat keinoja, joilla internetin vihapuhetta voitaisiin suitsia. Myös verkkosivujen arkkitehtuuria voitaisiin kehittää soveltumaan paremmin vihapuheen torjuntaan.³¹³

Sananvapauden horisontaalivaikutus, *Drittwirkung*, korostuu vihapuheen yhteydessä, sillä kyseessä on yleensä yksityisoikeudellisten henkilöiden toisiin yksityisoikeudellisiin toimijoihin kohdistama perusoikeusloukkaus³¹⁴. Julkinen valta taas on velvoitettu turvaamaan perusoikeuksien toteutuminen. Mikään sivistynyt yhteiskunta ei salli yksityisten harjoittaa fyysistä väkivaltaa omien mielihalujensa mukaan toisia yksityisiä kohtaan, joten miksi verbaalinen väkivalta, joka samalla tavalla vahingoittaa kohdettaan ja sisältää sosiaalista vallankäyttöä ja -hankintaa, voisi olla millään tavalla hyväksyttyä? Vihapuheen käsittelyssä olisi huomioitava sen taustalla olevat motiivit vielä nykyistä enemmän, eikä keskittyä pelkästään ilmaisun sisältöön. Rikoslain osalta esimerkiksi rasistisen motiivin huomioiminen rangaistusperusteena on askel oikeaan suuntaan, mutta kyseessä ei ole varsinaisesti vihapuheeseen tähdätty sääntely.

³¹² Ks. esimerkiksi Neuvonen 2012: 464–465.

³¹³ Foxman & Wolf 2013: 119–123.

³¹⁴ Ks. Länsineva 2011: 458–460.

Ilmaisurikokset ovat Suomen tämän hetkisessä sääntelyssä tärkein väline vihapuheeseen puuttumiselle. Silti rikoslain vaikutusta heikentää se, että suomalainen sääntely ei tunne vihapuhetta käsitteenä tai varsinaista viharikosta säännöksenä. Näin vihapuheen torjunta rikoslaissa on jäänyt kunnianloukkauksen kaltaisten vanhojen säännösten varaan. Yksityisyydensuoja on hyväksyttävänä sananvapauden rajoitusperusteena myös mahdollinen keino suojata perusoikeuksien toteutumista, mutta toisaalta poliittista keskustelua ei saa rajoittaa yksityisyyden nimissä.³¹⁵ Tästä herää kuitenkin kysymys poliittisen diskurssin yhteydessä käytetystä halventavasta, rasistisesta tai vastaavasta ilmaisusta. Näitä kysymyksiä on käsitelty tämän tutkielman yhteydessä EIT:n oikeuskäytännön avulla.

Amerikkalainen sananvapausabsolutismi on muodostunut ongelmaksi sikäläiselle oikeustieteelle julkisen vihapuheen osalta³¹⁶. Sananvapaus ja syrjinnän kieltä ovat molemmat länsimaisen demokratian perusarvoja, mutta eurooppalaisessa ja yhdysvaltalaisessa oikeustieteessä ja -käytännössä niiden välisiin kollisioihin on suhtauduttu hyvin eri tavoin. Euroopassa sananvapauden rajoittaminen syrjinnän ehkäisemiseksi on muodostunut vakiintuneeksi käytännöksi, tapauskohtaisesti, mutta Yhdysvalloissa kynnys rajoittaa sananvapautta edes syrjimättömyyden periaatteen nimissä on edelleen hyvin korkea.³¹⁷ Ongelmana tässä on se, että kun syrjimättömyydestä aletaan tinkiä, perinteiset valtarakenteet – jotka ovat usein muodostuneet syrjiviksi ja enemmistöjä vähemmistöjen kustannukselle suosiviksi – jäävät koskemattomiksi. Tavallaan voisi siis todeta, että myös yhdysvaltalaisessa sananvapausdoktriinissa harjoitetaan perusoikeuspunnintaa, sillä perusoikeuksien välisen tasapainon hyväksymättömyys on omanlaistaan punnintaan jo itsessään. Toisin sanoen sananvapauden absolutistinen tulkinta voidaan punnita muita, kollisiossa olevia perusoikeuksia arvokkaammaksi.

Vaikuttaisi siltä, että olemme siirtyneet informaation aikakaudelle, jossa viestintä on voimakas vallankäytön väline ja yhteiskuntarauhan ja syrjimättömyyden turvaaminen tarkoittaa tapauskohtaisesti myös ilmaisuun puuttumista ja sen rajoittamista. Vähemmistö-

³¹⁵ Ks. Nuutila 1999: 577.

³¹⁶ Nielsen 2012: 149.

³¹⁷ Cortese 2006: 15.

jen ja toisinajattelijoiden oikeuksien turvaaminen ja pluralismi ovat demokratian toiminnan, yksilöautonomian ja totuuden etsinnän periaatteiden mukaisia tavoitteita, samoin kuin lehdistön vapauden suojaaminen. Pelko sananvapauden liiallisesta rajoittamisesta ei saa estää toimia vihapuhetta ja muita aggressiivisia ja väkivaltaan yllyttäviä ilmaisun muotoja vastaan kokonaan. Kyseessä on sääntelyn alue, jolla tulee toimia harkitusti ja varoen, sillä sananvapaus on edelleen tärkeä kansanvaltaisuuden tae ja merkittävä aatteellinen saavutus ihmisoikeuskehityksessä. Käytännön esimerkkejä vihapuheeseen puuttumisesta onkin jo alkanut ilmaantua. Saksa otti konkreettisen askeleen eteenpäin viime vuonna voimaan tulleen *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*-säädöksen (NetzDG) avulla. Kyseessä on käytännössä vihapuheliksi kutsuttava säädös, jonka päämääränä on rajoittaa internetissä levitettävää vihapuhetta.³¹⁸ Kyseessä on mielenkiintoinen lainsäädännöllinen yritys puuttua sosiaalisessa mediassa leviävään vihapuheeseen, ja Suomessakin olisi syytä seurata NetzDG:n toimivuutta käytännössä ja hankkia sitä kautta oikeusvertailevaa tietoa oman sääntelyn parantamisesta. NetzDG sisältää myös sääntelyä koskien vihapuheen raportointia³¹⁹. Vihapuheen raportoinnin kehittäminen on listattuna aiemmin mainittuihin kybervihan torjunnan keinoihin.

Vihapuhetta voi tarkastella sananvapauden, sääntelyn, yhteiskuntajärjestyksen ja arvojen kontekstissa, mutta sen yhteydessä ei sovi unohtaa vihapuheen kohteen näkökulmaa. Kohteen vastakeinot vihapuheeseen ja derogatoriseen ilmaisuun ovat hyvin rajalliset, mikäli lainsäädännön suoja luetaan pois. Yksi perinteisistä vaihtoehtoista on niin kutsuttu vastapuhe, eli suoraan vihapuhetta ja sen ilmaisijaa puhutteleva argumentaatio. Katherine Gelber on myös esittänyt ”speaking back” -mallia, joka kuitenkin vaatisi valtiovallalta aktiivisia toimia kansalaisten koulutuksen ja yhteiskunnan instituutioiden ja valtion materiaalista tukea³²⁰. Nielsenin kokoamasta haastatteluaineistosta myös käy ilmi, että rasisen tai seksistisen derogatorisen ilmaisun kohteeksi joutuneet valitsevat usein jonkin

³¹⁸ Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (vapaasti suomennettuna laki oikeuksien toteutumisen valvonnan parantamisesta sosiaalisissa verkoissa), säädös tuli voimaan 1.10.2017. Säädös kohdistaa vastuun sisällön valvonnasta vahvasti verkkojen ylläpitäjille (1.1 §). Laiton sisältö on määritelty Saksan rikoslain säännösten 86, 86a, 89a, 91, 100a, 111, 126, 129–129b, 130, 131, 140, 166, 184b yhteydessä 184d:hen, 185–187, 241 ja 269 mukaan (1.3 §). Rekisteröityneiden käyttäjien määrällä on merkitystä säädöksen soveltamisen kannalta; verkkoalustat, joilla on alle kaksi miljoonaa rekisteröitynyttä käyttäjää Saksassa ovat vapautettuja säädöksen soveltamisesta (1.2 §).

³¹⁹ NetzDG 2 § Berichtspflicht (palvelun tarjoajien ilmoitusvelvollisuus).

³²⁰ Gelber 2012: 52.

muun keinon puolustukseen (tilanteesta poistuminen, huumori, jne.) kuin vastapuheen³²¹. Vastapuheen käyttöön saattaa sisältyä mahdollisuus fyysisen väkivallan kohteeksi joutumisesta. Derogatorinen ilmaisu ei myöskään pidä käsittää yhtenäisenä käsitteenä, vaan se todellisuudessa sisältää eritasoisia ilmaisuja. Todelliset, vihapuheeksi laskettavat derogatoriset ilmaisut sisältävät voimaa, joka puuttuu tavanomaisista loukkauksista ilmaisuista. Tämä voima on peräisin esimerkiksi enemmistön edustajan halventaessa vähemmistön edustajaa nimenomaan kyseisen vähemmistön edustajana. Vihapuhe luonne jaottelua ja pyrkii kuvaamaan sen kohteena olevan henkilön tai ihmisryhmän ulkopuolisena. Vihapuhe pyrkii myös luomaan hierarkkista rakennetta, jossa sen kohde asetetaan alempiarvoiseen asemaan. Kaikenlaisten sosiaalisten, taloudellisten, ulkonäköön, etniseen taustaan, seksuaaliseen suuntautumiseen tai muuhun vastaavaan perustuvat eroavaisuudet auttavat vihapuhetta erittelemään sen kohteen valtaväestöstä tai muusta enemmistöstä. Vihapuheen teho kasvaa, jos se ilmaistaan jo olemassa olevien alistavien ja syrjivien rakenteiden sisällä.³²² EIT:n oikeuskäytäntö on osoittanut, että aina vihapuheen kohdalla ei ole kyse enemmistö/vähemmistö-asetelmasta (ks. esim. EIT Belkacem v. Belgia). Vihapuheen ilmaisija voi myös edustaa jotain äärimmäistä aatetta, totalitaristista yhteiskuntajärjestystä ajavaa järjestöä, tai muuten tukea natsismin ja antisemitismin kaltaisia aatteita.

Lopuksi vastaan tiivistetysti tutkimuskysymykseeni aiemmin mainittuun viitaten. Teknologian ja viestintäkulttuurin muutos ovat aina aiheuttaneet sananvapaudelle uusia haasteita. Näin on käynyt jo kirjapainotaidon keksimisestä lähtien. Nykyinen sähköinen viestintä on kuitenkin mahdollistanut entistä enemmän jälkikäteisestä valvonnastakin vapaan ympäristön, jossa on mahdollista saavuttaa suuria ja ennalta määräämättömiä yleisöjä aikaisempaa helpommin. Sananvapauden kehityksen tulee pysyä teknologisen kehityksen mukana, mitä se on myös tähän mennessä aina onnistuneesti, tosin useimmiten aina askeleen jäljessä, tehnytkin. Sen sijaan viestintä- ja keskustelukulttuurin muutos ovat vaikeampia haasteita, etenkin kun ne yhdistetään nykyisen teknologian suomiin mahdollisuuksiin. Ei-sääntelyllisiä keinoja, joiden toteuttamisessa julkisen vallan on oltava aktiiv-

³²¹ Nielsen 2012: 155–158.

³²² Tirrell 2012: 190–192. Ks. laajempaa Tirrellin esitys 2012: 190–196.

vinen toimija, tulisi kehittää enemmän. Sääntelyn kannalta olisi mielestäni aiheellista ainakin analysoida tarvetta viharikoksen ja vihapuheen huomioimiselle suoraan lain kirjoituksessa. Rasistinen motiivi rangaistuksen koventamisperusteena ei yksin kata kaikkea vihapuhetta ja kunnianloukkauksen kriminalisoinnissa varsinainen yhteiskunnallisesti haitallinen vihapuhe on enemmänkin sivujuonne säännöksen kohdistuessa enemmän kahden yksityisen henkilön oikeussuhteeseen.

Keskeinen ongelma vihapuheen yhteydessä vaikuttaisi olevan se, että ilmaisun valtaa ei edelleenkään tajuta kokonaisuudessaan. Sen johdosta sananvapausabsolutismikin voi edelleen, sen selkeistä ongelmista huolimatta, näyttäytyä parhaana vaihtoehtona. Ilmaisun vallan yhdistyminen internetin ja muun nykyaikaisen, alati kehittyvän, sähköisen viestinnän tuomiin julkaisualustoihin ja laajaan, vaikeasti rikosoikeudellisesti kontrolloitavaan viestintäkenttään voi pahimmillaan johtaa rasistisen, misogyynisen ja muun propagandan kukoistamiseen. Valemedia-alustat ovat enemmän tai vähemmän onnistuneesti jo hyödyntäneet internetin sananvapauden Villiä länttä.

Sananvapauden perusajatukseen sisältyy sisältö- ja välineneutraalisuuden periaatteet, eli myös aggressiivinen ja hyökkäävä ilmaisu nauttii lähtökohtaisesti sananvapauden suojaa. Ihanteellisessa tilanteessa sananvapaus mahdollistaa kritiikin kehämäisen toiminnan, argumenttien ja vasta-argumenttien vapaan esittämisen, joka vie kansalaiskeskustelua eteenpäin.³²³ Yhdysvalloissa on myös esiintynyt ajatuksia siitä, että ilmaisua pitäisi jopa tukea valtiovallan toimesta edesauttamalla viestien saamista kuuluviin. Tällaiset ajatukset jättävät kuitenkin huomioimatta, että yhteiskunnallisen keskustelun tasapuolisuutta rajoittaa merkittävästi sen jakautuminen vallitsevan yhteiskuntarakenteen mukaisesti. Esimerkiksi vähemmistöjen on siten vaikeampi saada ääntään kuuluviin ja myös vaikeampi saada hyväksyntää. Absolutistinen sananvapaustulkinta ei siis onnistu ratkaisemaan sananvapauden käyttöön liittyviä rakenteellisten lähtökohtien epätasaisuutta.³²⁴ Tässä suhteessa harkitsevampi ja perusoikeuksien punnintaa harjoittava pragmaattinen linja näyttyy minulle selkeästi parempana vaihtoehtona.

³²³ Ks. Pulkkinen 1996: 194–195.

³²⁴ Gelber 2012: 50–51.

Johdannossa on todettu, että sananvapaus on helposti ideologisesti väritynyt aihe. Tunustin tämän arvion ja epäilyksettä omat ideologiset kannat näkyvät omassa aiheen käsittelyssäni esimerkiksi siinä, että kallistun eurooppalaisen sananvapausajattelun suuntaan angloamerikkalaisen sijaan. Poliittisia ideologioita sen sijaan tutkielmassani ei ole löydettävissä, jollei demokraattisen ja vapaan oikeusvaltion tukemista ja kehittämishalua laskea sellaiseksi. Vihapuheesta ja sananvapaudesta on myös kirjoitettu paljon suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa. Tässä tutkielmassa pyrin antamaan tälle keskustelulle jotain uutta nojaamalla rohkeammin myös julkisoikeudellisen ajattelun ulkopuolelle. Perustelu tälle on säilynyt samana kuin johdannossa on todettu; sananvapauden ja vihapuheen konflikti koskettaa läheisesti myös muita tieteenaloja, kuten viestintää ja filosofiaa, ja näiden alojen osaajien ajatusten yhdistäminen oikeuskirjallisuuteen ja oikeuskäytäntöön voi mielestäni parhaimmillaan johtaa uudenlaisiin ajattelumalleihin. Sääntelyä pohdittaessa voi puhtaasti oikeudellisen lähdeaineiston kanssa työskentelevältä unohtua ei-sääntelylliset ratkaisut vihapuheen torjuntaan. Tällaiset vaihtoehdot kuitenkin merkitsisivät muutosta sääntelyn tarpeelle ja mittakaavalle.

LÄHDELUETTELO

- Alén-Saavikko, Anette (2013). Yhteisillä taajuuksilla? Ajatuksia viestintäoikeuden tutkimuksesta, sen kehityksestä sekä suhteesta viestinnän ja viestintäpolitiikan tutkimukseen. Teoksessa: Viestintäoikeuden vuosikirja 2013, 57–86. Toim. Päivi Tiilikka. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja.
- Arajärvi, Pentti (1994). Oikeus sivistykseen. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Böckenförde, Ernst Wolfgang (2015). Grundrechtstheorie und Grundrechtsinterpretation (alkuperäinen teksti 1974). Teoksessa: Basistexte: Grundrechtstheorie, 15–37. Toim. Ino Augsberg ja Sebastian Unger. Baden-Baden: Nomos.
- Chafee Jr, Zechariah (1919). Freedom of speech in wartime. *Harvard Law Review* 8/1919. 932–973.
- Cortese, Anthony (2006). *Opposing hate speech*. Westport: Praeger Publishers.
- Donalson, Daniel (2012). Espionage and sedition acts of World War I: using wartime loyalty laws for revenge and profit. El Paso: LFB Scholarly Publishing LLC.
- Ervasti, Kaijus (2006). Oikeussosiologia tutkimusalana. Edilex (julkaistu 8.6.2009). Julkaistu aikaisemmin teoksessa *Oikeussosiologiaa ja kriminologiaa: juhlaulkaisu Ahti Lahtinen 1946–24/4-2006* (2006). Toim. Timo Ahonen. Turku: Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.
- Foxman, Abraham H. & Christopher Wolf (2013). *Viral hate: containing its spread on the Internet*. New York: Palgrave MacMillan.
- Gelber, Katherine (2012). “Speaking back”: the likely fate of hate speech policy in the United States and Australia. Teoksessa: *Speech & harm: Controversies over free*

speech, 50–71. Toim. Ishani Maitra & Mary Kate McGowan. Oxford: Oxford University Press.

Habermas, Jürgen (1996). *Between facts and norms*. Cambridge: Polity Press.

Hallberg, Pekka (2011). Perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa: *Perusoikeudet*, 29–60. Toim. Pekka Hallberg ym. Helsinki: WSOYPro.

Hannula, Ilari & Riku Neuvonen (2011). Internetin keskustelupalstan ylläpitäjän vastuu rasistisesta aineistosta. *Lakimies* 3/2011. 527–548.

Hautamäki, Veli-Pekka (2011). Perusoikeuden ydinalue argumenttina. *Lakimies* 1/2011. 82–98.

Heiskanen, Heta & Jukka Viljanen (2018). Suomalaisen ihmisoikeusarkkitehtuurin ja ihmisoikeuskulttuurin nykytila ja tulevaisuus. Teoksessa *Hallintotieteiden valintakoeteos 2018*, 33–47. Toim. Ilari Karppi, Kirsi Lehto & Niina Mäntylä. <https://www.hallintotieteet.fi/wp-content/uploads/2018/02/Governance-III-Hallintaa-ja-yhteisty%C3%B6t%C3%A4.pdf>, saatavissa 11.6.2018.

Heiskanen, Heta & Asko Uoti (2017). Kunnanjohtajan sananvapaudesta. Teoksessa: *Viestintäoikeuden vuosikirja 2016*. Toim. Päivi Korpisaari. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja.

Hidén, Mikael (1999). Perusoikeuksien yleisiä kysymyksiä. Teoksessa: *Perusoikeudet Suomessa*, 1–28. Toim. Liisa Nieminen. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Holmes, Oliver Wendell (2017). Luonnonoikeus. *Oikeus* 4/2017. 482–489. Alkuperäinen teos *Natural Law* (1918).

Huovinen, Sakari (2010). Matkalla sananvapauden yhteiskäyttöiseen ulottuvuuteen. *Lakimies* 2/2010. 143–159.

- Husa, Jaakko, Anu Mutanen & Teuvo Pohjolainen (2001). Kirjoitetaan juridiikkaa. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Husa, Jaakko & Teuvo Pohjolainen (2009). Julkisen vallan oikeudelliset perusteet. Helsinki: Talentum.
- Häkkinen, Timo (2014). Sananvapaus mielenosoituksessa. Oikeus 4/2014. 414–424.
- Illman, Mika (2012). Uudistunut säännös kiihottamisesta kansanryhmää vastaan. Lakimies 2/2012. 208–225.
- Jyränki, Antero (1970). Yleisradio ja sananvapaus. Helsinki: Tammi.
- Jyränki, Antero (2000). Uusi perustuslakimme. Turku: Iura nova.
- Jyränki, Antero (2003). Valta ja vapaus. Helsinki: Talentum.
- Karapuu, Heikki (2011). Perusoikeuksien käsite ja luokittelu. Teoksessa Perusoikeudet, 63–88. Toim. Pekka Hallberg ym. Helsinki: WSOYPro.
- Kekkonen, Urho (1934). Demokratian itsepuolustus. WSOY.
- Korpisaari, Päivi (2016). Viestintäoikeus globaalissa verkkoyhteiskunnassa. Edilex.
- Kortteinen, Juhani (1996). Sananvapaus ihmisoikeutena. Teoksessa: Sananvapaus, 32–88. Toim. Kaarle Nordenstreng. Helsinki: WSOY.
- Lappi-Seppälä, Tapio (1999). Rangaistukset. Teoksessa: Rikosoikeus, 121–244. Toim. Olavi Heinonen ym. Helsinki: WSOY lakitieto.

- Lavapuro, Juha (2010). Uusi perustuslakikontrolli. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Länsineva, Pekka (2011). Perus- ja ihmisoikeudet yksityisten välisissä oikeusriidoissa. *Defensor Legis* 4/2011. 456–466.
- Maitra, Ishani (2012). Subordinating speech. Teoksessa: *Speech & harm: Controversies over free speech*, 94–120. Toim. Ishani Maitra & Mary Kate McGowan. Oxford: Oxford University Press.
- Majanen, Martti (1999). RL 17: Rikokset yleistä järjestystä vastaan. Teoksessa: *Rikosoikeus*, 355–380. Toim. Olavi Heinonen ym. Helsinki: WSOY lakitieto.
- Manninen, Sami (2011). Sananvapaus ja julkisuus. Teoksessa *Perusoikeudet*, 459–492. Toim. Pekka Hallberg ym. Helsinki: WSOYPro.
- Mill, John Stuart (2009). *Om Friheten*. Tukholma: Natur & Kultur. Alkuperäinen teos: *On Liberty* (1859).
- Muukkonen, Matti (2010). Yhdistymisvapauden alkuperä ja sisältö. *Oikeus* 5/2010. 396–417.
- Mäkelä, Klaus (2006). Oikeus ja sosiologia. *Oikeus* 3/2006. 467–469.
- Mäntylä, Jorma (2007). Totuus markkinoilla: liberalistinen lehdistöteoria ja John Stuart Mill. Tampere: Tampere university press.
- Neuvonen, Riku (2006). Tapaoikeus oikeuslähdeopissa. *Lakimies* 3/2006. 405–432.
- Neuvonen, Riku (2012). Sananvapauden sääntely Suomessa. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

- Neuvonen, Riku (2013). Viestintä- ja informaatio-oikeuden perusteet. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Neuvonen, Riku (2015). Mainonta sananvapauden reuna-alueella. Viestintäoikeuden vuosikirja 2014. Toim Päivi Korpisaari. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja.
- Neuvonen, Riku (2016). Vastamedia sananvapauden ja journalismin rajoilla. Viestintäoikeuden vuosikirja 2015. Toim. Päivi Korpisaari. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja.
- Nielsen, Laura Beth (2012). Power in public: reactions, responses, and resistance to offensive public speech. Teoksessa: *Speech & harm: Controversies over free speech*, 148–173. Toim. Ishani Maitra & Mary Kate McGowan. Oxford: Oxford University Press.
- Nuutila, Ari-Matti (1999). RL 11: sotarikokset ja rikokset ihmisyyttä vastaan. Teoksessa: *Rikosoikeus*, 245–266. Toim. Olavi Heinonen ym. Helsinki: WSOY lakitieto.
- Nuutila, Ari-Matti (1999). RL 25: vapauten kohdistuvat rikokset. Teoksessa: *Rikosoikeus*, 557–576. Toim. Olavi Heinonen ym. Helsinki: WSOY lakitieto.
- Nuutila, Ari-Matti (1999). RL 27: Kunnian ja yksityiselämän loukkaaminen. Teoksessa: *Rikosoikeus*, 577–600. Toim. Olavi Heinonen ym. Helsinki: WSOY lakitieto.
- Ojanen, Tuomas (2003). Perusoikeudet ja ihmisoikeudet Suomessa. Helsinki: Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta.
- Ojanen, Tuomas & Hannu Nieminen (2014). Vastaväittäjien lausunto Riku Neuvosen väitöskirjatutkimuksesta ”Sananvapauden sääntely Suomessa”. *Oikeus* 4/2012. 601–608.

- Ollila, Riitta (2001a). Freedom of speech and protection of privacy. Edilex.
- Ollila, Riitta (2001b). Sananvapaus ja tiedonvälityksen vapaus. Teoksessa: Perusoikeudet EU:ssa, 327–350. Toim. Liisa Nieminen. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.
- Ollila, Riitta (2003). Perusoikeudet viestintämarkkinoilla. Edilex.
- Ollila, Riitta (2004). Sananvapaus. Helsinki: Tietosanoma.
- Ollila, Riitta (2011a). Vankeutta kunnianloukkauksista. *Lakimies* 2/2011. 365–386.
- Ollila, Riitta (2011b). Lex Hymyn uudet tulkinnat: Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen merkitys yksityiselämän suojaan. *Defensor Legis* 3/2011. 338–350.
- Pasanen, Tero (2011). ”Hyökkäys Moskovaan” – Tapaus Raid over Moscow Suomen ja Neuvostoliiton välisessä ulkopoliitikassa 1980-luvulla. Teoksessa *Pelitutkimuksen vuosikirja 2011*, 1–11. Toim. Jaakko Suominen, Raine Koskimaa, Frans Mäyrä, Olli Sotamaa ja Riikka Turtiainen. Saatavissa 15.1.2018: <http://www.pelitutkimus.fi/vuosikirja-2011>
- Pellonpää, Matti, Monica Gullans, Pasi Pölönen & Antti Tapanila (2012). Euroopan ihmisoikeussopimus. Helsinki: Talentum.
- Pere, Tuula (2015). Suojattu, suvaittu vai sanktioitu sananvapaus? Helsinki: Fourth Life Publishing.
- Pohjolainen, Teuvo (1999). Poliittiset perusoikeudet. Teoksessa *Perusoikeudet Suomessa*, 73–106. Toim. Liisa Nieminen. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Pulkkinen, Tuija (1996). Snellmanin perintö suomalaisessa sananvapaudessa. Teoksessa: *Sananvapaus*, 194–219. Toim. Kaarle Nordenstreng. Helsinki: WSOY.

- Pöyhkäri, Reeta, Paula Haara & Pentti Raittila (2013). Vihapuhe sananvapautta kaventamassa. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy.
- Rautio, Juha (2017). Huomioita oikeusvaltio-käsitteen kehityksestä ja sisällöstä Suomessa. *Lakimies* 5/2017. 559–579.
- Rosas, Allan (2009). Substanssidemokratia ja EU:n valtiosääntö. Teoksessa Puhuri käy: muuttuva suomalainen ja eurooppalainen valtiosääntömme, 303–340. Toim. Heikki Kanninen, Hannu Koskinen, Allan Rosas, Maija Sakslin, Kaarlo Tuori. Saatavissa 5.12.2017: <https://www-edilex-fi.proxy.uwasa.fi/kirjat/7019.pdf>.
- Saraviita, Ilkka (2000). Perustuslaki 2000. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Saraviita, Ilkka (2005). Suomalainen perusoikeusjärjestelmä. Helsinki: Talentum.
- Schauer, Frederick (1982). *Free speech: a philosophical inquiry*. Cambridge: Cambridge university press.
- Sedergren, Jari (1999). *Filmi poikki...: poliittinen elokuvaseura Suomessa 1939–1947*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Sedergren, Jari (2006). *Taistelu elokuvaseurasta: valtiollisen elokuvatarkastuksen historia 1946–2006*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Smith, David (2010). Shell's grip on Nigerian state revealed. *The Guardian*. 8.12.2010.
- Snellman, J. V. (2004). *Kootut teokset 18: elokuu 1861 – toukokuu 1862*. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Tiilikka, Päivi (2013). Sananvapaus ja lojaliteettivelvollisuus työsuhteessa. *Lakimies* 2/2013. 230–252.

Tirrell, Lynne (2012). Genocidal language games. Teoksessa: *Speech & harm: Controversies over free speech*, 174–222. Toim. Ishani Maitra & Mary Kate McGowan. Oxford: Oxford University Press.

Tsesis, Alexander (2002). *Destructive messages: how hate speech paves the way for harmful social movements*. New York: New York University Press.

Tuori, Kaarlo (2007). *Oikeuden ratio ja voluntas*. Helsinki: WSOYPro.

Tuori, Kaarlo & Toomas Kotkas (2016). *Sosiaalioikeus*. Helsinki: Talentum Pro.

Viljanen, Veli-Pekka (2002). Onko sananvapaus poliittinen perusoikeus? Teoksessa *Viestintäoikeus*, 85–98. Toim. Helsinki: WSOY lakitieto.

Viljanen, Veli-Pekka (2011). Perusoikeuksien soveltamisala. Teoksessa *Perusoikeudet*, 89–138. Toim. Pekka Hallberg ym. Helsinki: WSOYpro,

Viljanen, Veli-Pekka (2011). Perusoikeuksien rajoittaminen. Teoksessa *Perusoikeudet*, 139–170. Toim. Pekka Hallberg ym. Helsinki: WSOYPro.

Wollaeger, Mark (2006). *Modernism, media, and propaganda: British narrative from 1900 to 1945*. Princeton: Princeton University Press.

Wollaeger, Mark (2013). Propaganda and pleasure. Teoksessa *The Oxford handbook of propaganda studies*, 278–295. Toim. Jonathan Auerbach & Russ Castronovo.

Oikeuskäytäntö

EIT

EIT Saksan kommunistinen puolue v Saksa, 250/57, 20.7.1957.

EIT Handyside v. Iso-Britannia, 5493/72, ratkaisu annettu 7.12.1976.

- EIT Sunday Times v Iso-Britannia 6538/74, ratkaisu annettu 26.4.1979.
- EIT Glimmerveen ja Hagenbeek v. Alankomaat, 8348/78 ja 8406/78, ratkaisu annettu 11.10.1979.
- EIT Lingens v. Itävalta, 9815/82, ratkaisu annettu 8.7.1986.
- EIT Leander v. Ruotsi, 9248/81, ratkaisu annettu 26.3.1987.
- EIT Ezelin v Ranska, 11800/85, ratkaisu annettu 26.4.1991.
- EIT Oberschlick v Itävalta, 11662/85, ratkaisu annettu 23.5.1991.
- EIT The Observer ja the Guardian v. Iso-Britannia, 13585/88, ratkaisu annettu 24.10.1991.
- EIT Castells v. Espanja, 11798/85, ratkaisu annettu 23.4.1992.
- EIT Thorgeir Thorgeirson v Islanti, 13778/88, ratkaisu annettu 25.6.1992.
- EIT Hadjianastassiou v Kreikka, 12945/87, ratkaisu annettu 16.12.1992.
- EIT Jersild v. Tanska, 15890/89, ratkaisu annettu 23.9.1994.
- EIT Praeger & Oberschlick v. Itävalta, 15974/90, ratkaisu annettu 26.4.1995.
- EIT Vogt v Saksa, 17851/91, ratkaisu annettu 26.9.1995.
- EIT Lehideux ja Isorni v Ranska, 55/1997/839/1045, ratkaisu annettu 23.9.1998.
- EIT Janowski v. Puola, 25716/94, ratkaisu annettu 21.1.1999.
- EIT Sürek no. 2 v. Turkki, 24122/94, ratkaisu annettu 8.7.1999.
- EIT Wille v Liechtenstein, 28396/95, ratkaisu annettu 28.10.1999.
- EIT Özgür Gündem v. Turkki, 23144/93, ratkaisu annettu 16.3.2000.
- EIT Tammer v Viro, 41205/98, ratkaisu annettu 6.2.2001 (final 4.4.2001).
- EIT Thoma v Luxemburg, 38432/97, ratkaisu annettu 29.3.2001 (final 29.6.2001).
- EIT Nikula v. Suomi, 31611/96, ratkaisu annettu 21.3.2002.
- EIT Garaudy v. Ranska, 65831/01, ratkaisu annettu 7.7.2003.
- EIT Gündüz v Turkki, 35071/97, ratkaisu annettu 4.12.2003 (final 14.6.2004).
- EIT Vides Aizsardzības Klubs v Latvia, 57829/00, ratkaisu annettu 27.5.2004.
- EIT von Hannover v Saksa, 59320/00, ratkaisu annettu 24.6.2004 (final 24.9.2004).
- EIT Norwood v. Iso-Britannia, 23131/03, ratkaisu annettu 16.11.2004.
- EIT Alinak v Turkki, 40287/98, ratkaisu annettu 29.6.2005.
- EIT I.A. v. Turkki, 42571/98, ratkaisu annettu 13.9.2005 (final 13.12.2005).
- EIT Balsytė-Lideikienė v. Liettua, 72596/01, ratkaisu annettu 24.11.2005.
- EIT Erbakan v. Turkki, 59405/00, ratkaisu annettu 6.7.2006.

- EIT Sdružení Jihočeské Matky v Tšekki, 19101/03, ratkaisu annettu 10.7.2006.
- EIT Bukta ynnä muut v. Unkari, 25691/04, ratkaisu annettu 17.7.2007 (final 17.10.2007).
- EIT Soulas ynnä muut v. Ranska, 15948/03, ratkaisu annettu 10.7.2008.
- EIT Leroy v. Ranska, 36109/03, ratkaisu annettu 2.10.2008.
- EIT Sergey Kuznetsov v Venäjä, 10877/04, ratkaisu annettu 23.10.2008 (final 23.1.2009).
- EIT Társaság A Szabadságjogokért v Unkari, 37374/05, ratkaisu annettu 14.4.2009.
- EIT Kenedi v Unkari, 31475/05, ratkaisu annettu 26.5.2009.
- EIT Féret v. Belgia, 15615/07, ratkaisu annettu 16.7.2009.
- EIT Alves da Silva v Portugali, 41665/07, ratkaisu annettu 20.10.2009.
- EIT Le Pen v. Ranska, 18788/09, ratkaisu annettu 20.4.2010.
- EIT Faruk Temel v. Turkki, 16853/05, ratkaisu annettu 1.2.2011.
- EIT Palomo Sánchez ynnä muut v. Espanja, 28955/06, 28957/06, 28959/06 ja 28964/06, ratkaisu annettu 12.9.2011.
- EIT Fabér v. Unkari, 40721/08, ratkaisu annettu 24.7.2012 (final 24.10.2012).
- EIT Eon v Ranska, 26118/10, ratkaisu annettu 14.3.2013.
- EIT Delfi AS v. Viro, 64569/09, 10.10.2013.
- EIT Marian Maciejewski v. Puola, 34447/05, ratkaisu annettu 13.1.2015 (final 13.4.2015).
- EIT Öner ja Türk v. Turkki, 51962/12, ratkaisu annettu 31.3.2015 (final 30.6.2015).
- EIT Perinçek v. Sveitsi, 27510/08, ratkaisu annettu 15.10.2015.
- EIT M'bala M'bala v. Ranska, 25239/03, ratkaisu annettu 20.10.2015.
- EIT Pihl v. Ruotsi, 74742/14, ratkaisu annettu 9.3.2017.
- EIT Belkacem v Belgia, 34367/14, ratkaisu annettu 27.6.2017.

Euroopan unionin tuomioistuim

Asia C-157/14, Neptune Distribution SNC v Ministre de l'Économie et des Finances,
ECLI:EU:C:2015:823.

Kansalliset tuomioistuimet

KKO:2010:88, ratkaisu annettu 9.12.2010, dnro R2009/192.
KKO:2013:50, ratkaisu annettu 26.6.2013, dnro R2012/124.
KKO:2013:100, ratkaisu annettu 31.21.2013, dnro R2010/568.
KHO:2009:82, ratkaisu annettu 23.9.2009, dnro 3154/1/05.
KHO:2015:176, ratkaisu annettu 11.12.2015, dnro 3314/1/14.
KouHO:2012:9, ratkaisu annettu 12.12.2011, dnro R 10/1164.
THO:2005:34, ratkaisu annettu 2.11.2005, dnro R 05/311.

Muu oikeuskäytäntö

Abrams v. Yhdysvallat, 250 U.S. 616 (1919). Saatavissa 22.1.2018. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/250/616/case.html>

Virallislähteet

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 184/1999 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle yksityisyyden, rauhan ja kunnian loukaamista koskevien rangaistussäännösten uudistamiseksi.

HE 2/2000 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kuvaohjelmien tarkastamisesta sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 44/2002 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 54/2002 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 190/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle kuvaohjelmalainsäädännön uudistamiseksi.

HE 317/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle Euroopan neuvoston tietoverkkorikollisuutta koskevan yleissopimuksen lisäpöytäkirjan, joka koskee tietojärjestelmien välityksellä tehtyjen luonteeltaan rasististen ja muukalaisvihamielisten tekojen

kriminalisointia, hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä laeiksi rikoslain ja tietoyhteiskunnan palvelujen tarjoamisesta annetun lain 15 §:n muuttamisesta.

HE 19/2013 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi rikoslain, pakkokeinolain 10 luvun 7 §:n ja poliisilain 5 luvun 9 §:n muuttamisesta.

PeVL 1/1993 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi arvopaperimarkkinalain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamiseksi.

PeVL 17/1997 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi aravavuokra-asuntojen ja aravavuokratalojen käytöstä, luovutuksesta ja omaksilunastamisesta annetun lain (2 ja 3 §:n, YmVM 6/1997 vp) muuttamisesta.

PeVL 23/1997 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

PeVL 19/1998 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä televisio- ja radiotoimintaa koskevaksi lainsäädännöksi.

PeVL 14/2000 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi kuvaohjelmien tarkastamisesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

PeVL 41/2001 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto valtioneuvoston kirjelmästä ehdotuksesta neuvoston puitepäätökseksi (terrorismin torjuminen).

PeVL 60/2001 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi tietoyhteiskunnan palvelujen tarjoamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

PeVL 9/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä ja rikosrekisterilain 6 ja 7 §:n muuttamisesta.

PeVL 12/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

PeVL 19/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi lääkelain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta.

PeVL 24/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi luotolaitostoiminnasta annetun lain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.

PeVL 9/2004 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä sähköisen viestinnän tietosuojalaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

PeVL 52/2010 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä kuvaohjelmalainsäädännön uudistamiseksi.

PeVL 16/2013 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi rikoslain, pakkokeinolain 10 luvun 7 §:n ja poliisilain 5 luvun 9 §:n muuttamisesta.

PeVM 25/1994 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

Lainsäädäntö

Rikoslaki, 19.12.1889/39.

Suomen perustuslaki, 11.6.1999/731.

Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä, 13.6.2003/460.

Tupakkalaki, 29.6.2016/549.

Alkoholilaki, 28.12.2017/1102.

Muut

Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi), SopS 85–86/1998.

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (KP-sopimus), SopS 7–8/1976.

Euroopan unionin perusoikeusasiakirja 2012/C 326/02, EuVL 26.10.2012.

Annual Report of the Attorney General of the United States 1918. Saatavissa 21.1.2018:
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b5145526;view=1up;seq=7;size=175>